

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНИЙ ВИЩИЙ НАВЧАЛЬНИЙ ЗАКЛАД
«УЖГОРОДСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ»

С.В. Стеблюк, В.І. Староста

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЕКОНОМІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ
МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СФЕРИ КООПЕРАЦІЇ У КОЛЕДЖІ

Монографія

Ужгород
Видавництво УжНУ «Говерла»
2017

УДК 377.3:334.7 – 057.86 (043.3)

ББК Ч474р1:У208

С-77

Стеблюк С. В., Староста В. І.

С-77 Педагогічні умови економічної підготовки майбутніх фахівців сфери кооперації у коледжі: монографія / С. В. Стеблюк, В. І. Староста. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2017. – 168 с. – Бібліогр.: с. 129-149.

ISBN 978-617-7333-29-5

У монографії розглянуто теоретико-методологічні засади економічної підготовки майбутніх фахівців сфери кооперації у коледжі. Обґрунтовано педагогічні умови, які забезпечують ефективність економічної підготовки (створення у навчальному закладі педагогічно орієнтованого творчого середовища; насичення змісту дисциплін економічного спрямування квазіпрофесійними завданнями і методами; забезпечення сприятливого адаптаційного періоду в навчальній діяльності студентів першого курсу, упровадження в практику роботи інноваційних методів виховання з метою формування ціннісних орієнтацій). Розроблено модель економічної підготовки майбутніх фахівців сфери кооперації, що включає взаємопов'язані блоки: концептуальний, змістово-діяльнісний, оцінно-результативний. Запропоновано й упроваджено окремі інноваційні методи навчання і виховання, визначено шляхи адаптації першокурсників до навчальної діяльності в умовах коледжу.

Матеріали монографії можуть бути рекомендовані науковим працівникам, викладачам, студентам, магістрам, управлінцям у галузі професійної освіти.

Рецензенти:

професор Войтович І. С., доктор педагогічних наук, в.о. зав. кафедри комп'ютерної інженерії та освітніх вимірювань факультету інформатики Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова;

професор Стрельников В. Ю., доктор педагогічних наук, зав. кафедри педагогіки та суспільних наук Вищого навчального закладу Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі»;

професор Теличко Н. В., доктор педагогічних наук, зав. кафедри англійської філології та методики викладання іноземних мов педагогічного факультету Мукачівського державного університету.

***Рекомендовано до друку Вченою радою
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
(протокол №3 від 23 лютого 2017 р.)***

ISBN 978-617-7333-29-5

© Вид-во УжНУ «Говерла», 2017
© С.В.Стеблюк, В.І.Староста, 2017

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СФЕРИ КООПЕРАЦІЇ.....	7
1.1. Теоретичні основи економічної підготовки майбутніх фахівців	7
1.2. Специфіка економічної освіти в навчальних закладах сфери кооперації	21
1.3. Сутність економічної готовності майбутніх фахівців сфери кооперації	34
Висновки до розділу	47
РОЗДІЛ 2. ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ І МОДЕЛЬ ЕКОНОМІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СФЕРИ КООПЕРАЦІЇ ТА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЇХ ЕФЕКТИВНОСТІ.....	48
2.1. Створення у навчальному закладі педагогічно орієнтованого творчого середовища.....	48
2.2. Насичення змісту дисциплін економічного спрямування квазіпрофесійними завданнями і методами.....	60
2.3. Забезпечення сприятливого адаптаційного періоду в навчальній діяльності студентів першого курсу коледжу.....	69
2.4. Упровадження в практику роботи інноваційних методів виховання з метою формування ціннісних орієнтацій.....	78
2.5. Модель економічної підготовки майбутніх фахівців сфери кооперації.....	87
2.6. Організація та проведення експериментального дослідження... ..	102
2.7. Результати експериментальної роботи.....	111
Висновки до розділу.....	124
ВИСНОВКИ.....	126
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	129
ДОДАТКИ.....	150
Додаток А. Орієнтовна тематика виховних годин для студентів коледжу сфери кооперації (бесіди, диспути, круглі столи).....	150
Додаток Б. План-конспект практичного заняття.....	151
Додаток В. План-конспект семінарського заняття.....	154
Додаток Д. План-конспект лекційного заняття.....	157
Додаток Е. План-конспект бінарного практичного заняття.....	159
Додаток Ж. Програма факультативного курсу «Шанс» з економіки.....	162
Додаток З. План-конспект проведення виховного заходу.....	163

ВСТУП

На сучасному етапі розвитку суспільства економічній підготовці майбутніх фахівців надається важливе значення. В умовах ринкових відносин, реструктуризації економіки змінюються засади підготовки майбутніх фахівців економічного спрямування, в тому числі сфери кооперації. Основні завдання та вимоги до рівня їхньої підготовленості відображено в Законах України «Про вищу освіту», «Про освіту», «Про споживчу кооперацію в Україні», у Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року, Концепції розвитку економічної освіти в Україні.

У Національній стратегії розвитку освіти в Україні на період до 2021 року вказано на недостатню відповідність освітніх послуг вимогам суспільства, потребам ринку праці, на зниження суспільної моралі, духовності. Отже, існує необхідність у перегляді традиційних підходів і зміні стереотипів в економічній підготовці молодших спеціалістів, оскільки тільки фахівець із високим рівнем професіоналізму зможе бути конкурентоспроможним, здатним до активної роботи, глибокого аналізу фінансово-господарської діяльності підприємства, постійного професійного самовдосконалення.

Результати аналізу наукових досліджень свідчать про те, що забезпечити швидку адаптацію майбутніх фахівців сфери кооперації до економічних змін можна шляхом запровадження у навчально-виховний процес економічних навчальних закладів обґрунтованих педагогічних умов, інноваційних методів навчання та виховання, технологій професійної підготовки, що враховуватимуть сучасні тенденції національної економіки, матимуть прогностичний і випереджальний характер, забезпечуватимуть високий рівень готовності молодших спеціалістів до професійної діяльності. Переосмислення змісту, форм і методів економічної підготовки майбутніх фахівців сфери кооперації, спрямування її на сучасні соціально-економічні реалії має важливе загальнодержавне значення, оскільки кооперативна форма власності посідає чільне місце серед інших. Основними завданнями діяльності кооперативних організацій є забезпечення конкурентоспроможності на ринку товарів і послуг; виявлення нових ринків збуту; розширення асортименту продовольчих і непродовольчих товарів, які виробляються на підприємствах споживчої кооперації; поліпшення торгового обслуговування населення.

Без нових підходів до економічної підготовки майбутніх фахівців неможливо реалізувати успішне входження системи споживчої кооперації України в ринкове середовище, вирішити актуальні соціально-економічні проблеми.

Дослідження проблеми підготовки спеціалістів у вищих навчальних закладах здійснюється науковцями за різними напрямками: педагогічні основи організації навчального процесу у вищих навчальних закладах (А. Алексюк, В. Безпалько, В. Бондар, Н. Ничкало та ін.); педагогічні

особливості управління економічною підготовкою, умови застосування різних технологій навчання (В. Безпалько, І. Підласий, І. Полещук та ін.); освіта і виховання в сучасних умовах (В. Андрущенко, І. Бех, П. Бойчук, Г. Ващенко, А. Кузьмінський, З. Курлянд, М. Михальченко, О. Павелків, М. Фіцула та ін.); психологічні основи професійної підготовки спеціалістів (О. Волобуєва, І. Зимняя, О. Леонтєв, С. Максименко, В. Моляко, Є. Потапчук, Т. Поясок, Т. Щербан, Т. Яценко та ін.); удосконалення підготовки фахівців у вищих закладах освіти (І. Зязюн, О. Коваленко, О. Набока, Н. Ничкало, Л. Романишина, В. Староста та ін.); педагогічні умови підготовки майбутніх фахівців (А. Крицька, Н. Лантух, О. Назарова, В. Стасюк, Т. Шмоніна та ін.); питання розробки й упровадження освітніх технологій в навчально-виховний процес (О. Гаврилюк, О. Кіяшко, О. Коваленко, А. Нісімчук, О. Пєхота, О. Пометун, С. Сисоєва, Е. Федорчук).

Особливий інтерес у дисертаційних розвідках становили питання підготовки економістів до професійної діяльності (А. Войнаровський, Н. Захарченко, Н. Кошелева, О. Куклін, М. Левочко (М. Теловата), В. Орел, Л. Савчук, В. Стасюк та ін.).

Здійснено низку досліджень (Л. Войнаш, О. Грищенко, Т. Оніпко, Н. Римарська, І. Сененко та ін.) щодо розвитку сфери кооперації в Україні в історичному й економічному напрямках. Але залишається невивченою економічна підготовка майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації в коледжі в педагогічному аспекті.

Результати аналізу психолого-педагогічної літератури з теми дослідження і стан підготовки фахівців дозволили виявити суперечності в економічній підготовці майбутніх фахівців, зокрема молодших спеціалістів, сфери кооперації у коледжі, тобто стосовно об'єкта дослідження:

- між потребою у висококваліфікованих спеціалістах сфери кооперації та недостатнім рівнем сформованості їх готовності до професійної діяльності;
- між невідповідністю динаміки економічного розвитку країни і сформованою практикою економічної підготовки спеціалістів;
- між теоретичним обґрунтуванням у психолого-педагогічних дослідженнях важливості формування професійних якостей фахівців сфери кооперації та відсутністю педагогічних умов, які будуть сприяти цьому процесу.

Метою нашого дослідження є теоретичне обґрунтування педагогічних умов, розроблення моделі економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації у коледжі та експериментальна перевірка їх результативності; об'єктом – професійна підготовка майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації у коледжі; предметом – педагогічні умови та модель економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації у коледжі.

Гіпотеза дослідження: економічна підготовка майбутніх молодших спеціалістів буде ефективною, якщо реалізувати такі педагогічні умови: створення у навчальному закладі педагогічно орієнтованого творчого

середовища; насичення змісту дисциплін економічного спрямування кваліфікаційними завданнями і методами; забезпечення сприятливого адаптаційного періоду в навчальній діяльності студентів першого курсу коледжу; упровадження в практику роботи інноваційних методів виховання з метою формування ціннісних орієнтацій.

Для досягнення мети дослідження визначено такі **завдання**:

1. Вивчити стан розробленості проблеми економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації у коледжі, з'ясувати сутність і зміст основних понять дослідження та специфіку економічної освіти в коледжі.

2. Визначити компоненти, показники та рівні сформованості економічної готовності майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації у коледжі.

3. Виявити й обґрунтувати педагогічні умови і модель економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації у коледжі та експериментально перевірити їх результативність.

4. Розробити методичні рекомендації викладачам коледжу щодо підвищення ефективності економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації.

Отримані результати щодо виконання кожного із завдань наведено в наступних розділах. Автори намагались теоретично обґрунтувати проблему економічної підготовки майбутніх фахівців сфери кооперації у коледжі і представили відповідну модель їх економічної підготовки, експериментально перевірили результативність. Розроблено науково-методичне забезпечення реалізації пропонованої моделі: проведено укладання методичних рекомендацій викладачам коледжу (ситуаційні завдання з дисципліни «Менеджмент», використання інноваційних методів навчання при вивченні теми «Товарооборот торговельного підприємства та його забезпечення» з дисципліни «Економіка торгівлі», контроль якості економічних знань студентів в умовах коледжу сфери кооперації), спрямованих на вдосконалення економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації; розроблено програму факультативного курсу «Шанс» з економіки для випускників загальноосвітніх навчальних закладів, що забезпечив зв'язок «школа-коледж». Сподіваємось, що результати даного дослідження будуть корисні вченим, викладачам, учителям, усім, хто працює в галузі економічної освіти.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЕКОНОМІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СФЕРИ КООПЕРАЦІЇ

1.1 Теоретичні основи економічної підготовки майбутніх фахівців

Логіка нашого дослідження вимагає з'ясування ключових понять: «економічна підготовка», її складові та «педагогічні умови». У довідковій, педагогічній літературі розмежовуються такі дефініції, як: «підготовка», «професійна підготовка», «економічна підготовка».

За Великим тлумачним словником сучасної української мови «підготовка це – запас знань, навичок, досвід та ін.; набутий в процесі навчання, практичної діяльності» [30, с. 952]. У психолого-педагогічному словнику поняття «підготовка» розкривається як формування та збагачення настанов, знань та умінь, які необхідні індивіду для адекватного виконання специфічних завдань [186, с. 321].

Означена дефініція розглядається і як загальний термін, що використовується стосовно до прикладних завдань освіти, коли мається на увазі засвоєння соціального досвіду з метою його подальшого застосування для виконання специфічних завдань практичного, пізнавального чи навчального плану, найчастіше пов'язаних із визначеним видом тієї або іншої регулярної діяльності. Поняття «підготовка» подається у двох значеннях: навчання – формування готовності до виконання майбутніх задач, а також готовність – наявність компетенції, знань, умінь і навичок, необхідних для виконання поставлених задач [269, с. 272].

У цьому ж джерелі [269] розмежовуються поняття «професія» та «професійна підготовка». Під першим розуміється набутий у результаті фахової підготовки комплекс спеціальних теоретичних знань та практичних навичок, вид трудової діяльності людини. Друга дефініція тлумачиться, ґрунтуючись на попередній, і передбачає забезпечення можливості якісної та вдалої роботи з певної професії шляхом застосування набутої сукупності спеціальних знань, вмінь, навичок, компетенцій фахівця й норм поведінки.

М. Нікандров та В. Кан-Калик [140] розрізняють загальну та спеціальну підготовку людини в умовах зростання суб'єктивного фактору на всіх рівнях прийняття рішень і практичних дій.

У загальному [125] підготовка до діяльності визначається, як:

- активний стан особистості, що викликає діяльність;
- наслідок діяльності;
- якість, що визначає установки на професійні ситуації й завдання;
- передумова до цілеспрямованої діяльності, її регуляції, стійкості;
- форма діяльності суб'єкта.

У довідковій літературі [41; 165; 205 та ін.] й окремих дослідженнях науковців [20; 28; 195; 229; 234 та ін.] подаються такі визначення сутності професійної підготовки:

– сукупність соціального, професійного та особистісно-морального розвитку майбутнього фахівця у сприятливих умовах технологічного та науково-методичного забезпечення підготовки в освітньому середовищі вищого навчального закладу [28, с. 17];

– система професійного навчання, ціллю якої є прискорення здобуття учнями навичок, необхідних для виконання певної роботи, групи робіт [165, с. 223];

– проектування навчально-виховної системи, складання навчально-програмної документації, кваліфікаційних характеристик, навчальних планів, програм, підручників; наукової організації педагогічної праці професорсько-викладацького складу; управління науково-дослідною роботою тощо [234, с. 12];

– процес опанування знань, умінь і навичок, що необхідні майбутньому вчителю для ефективного здійснення професійної діяльності [229, с. 14].

У наукових розвідках психологів, дидактів, економістів відомі різні підходи щодо визначення поняття «економічна підготовка» (табл. 1.1).

Таблиця 1.1 – Тракткування поняття «економічна підготовка»

Тракткування поняття	Джерело
Формування соціально-економічних та професійних знань з метою осмислення економічних понять, категорій, законів розвитку; розвиток інтересу до економічних питань і подій	І. Майстрок [112, с.107]
Вироблення у студентів чіткого уявлення про наукові закономірності розвитку ринкової економіки, особливості ринкових відносин, цілеспрямоване формування у майбутніх фахівців економічних знань, високої організованості та творчої ініціативи, підготовки їх до високопрофесійної праці, вмілого, дбайливого ставлення до природи, вироблення звички практично використовувати економічні знання у професійній діяльності	А. Нісімчук [141, с. 101]
Формування у студентів чіткого уявлення про наукові закономірності розвитку особистості й ринкової економіки, особливості ринкових відносин, цілеспрямоване формування у майбутніх фахівців економічних знань, високої організованості та творчої ініціативи, підготовки їх до професійної праці, вмілого і дбайливого ставлення до природи, вироблення звички практично використовувати економічні знання у навчально-виховній діяльності	О. Падалка [159, с. 17]
Цілеспрямований процес підготовки особистості до життя в умовах становлення та розвитку ринкової економіки, що передбачає оволодіння сукупністю економічних знань, умінь та навичок, економічних здатностей, необхідних для успішної самореалізації в суспільстві	О. Савенко [195, с. 17]
Об'єднання взаємопов'язаних ланок, сучасних завдань, форм і методів навчально-виховного процесу вузу, що сприяють формуванню особистості фахівця, підвищенню його творчої самостійності та активності в професійній діяльності, розвитку нового економічного мислення	С. Хоменко [255, с. 56]
Усвідомлена необхідність економічних знань і вмінь для забезпечення успішної життєдіяльності в нових умовах господарювання	О. Шпак [262, с. 20]

Отже, узагальнюючи суттєві ознаки цього поняття у наведених трактуваннях, «економічна підготовка» визначається, як:

- цілеспрямований процес підготовки особистості до життя в умовах становлення та розвитку ринкової економіки, що передбачає оволодіння сукупністю економічних знань, умінь та навичок, високої організованості та творчої ініціативи, підготовка їх до високопрофесійної праці;

- необхідність економічних знань і умінь для забезпечення успішної життєдіяльності в нових умовах господарювання, підготовка до професійної праці, вміння і дбайливого ставлення до природи;

- об'єднання взаємопов'язаних ланок, сучасних завдань, форм і методів навчально-виховного процесу вузу, що сприяють формуванню особистості фахівця, підвищенню його творчої самостійності та активності в професійній діяльності, розвитку нового економічного мислення.

Економічна підготовка майбутніх молодших спеціалістів ґрунтується на положеннях Конституції України [88], Закону України «Про вищу освіту» [67], Закону України «Про освіту» [66], Державної національної програми «Освіта» («Україна XXI століття») [48], Концепції розвитку економічної освіти в Україні [90] та є невід'ємною складовою сучасної системи вищої освіти в Україні, що забезпечує підготовку молоді до професійної діяльності в усіх сферах господарювання.

У Концепції розвитку економічної освіти в Україні [90] розкрито зміст економічної освіти та акцентується увага на посиленні економічної підготовки майбутніх фахівців. Особливості змісту професійно-економічної освіти обумовлюються вимогами до її кінцевого результату – формування гармонійної, всебічно розвиненої особистості, для якої професійні знання, вміння, навички і їх постійне оновлення становлять основу самореалізації в економічній сфері суспільства. Професійна підготовка сучасних економістів передбачає розуміння ними закономірностей формування та розвитку відтворювальних процесів на мікро- та макрорівнях.

Завдання економічної підготовки такі: формування системних економічних знань та знань про закони, правила і норми стосунків між людьми, які виникають у процесі економічної діяльності, формування умінь використовувати їх на практиці; формування умінь орієнтуватися у економічній ситуації, вміння приймати рішення з конкретної проблеми, робити критичний аналіз ситуації тощо [180].

Система економічної підготовки майбутніх спеціалістів передбачає: послідовне розкриття мети та завдань економічної підготовки студентів; обґрунтований вибір науково-пізнавального матеріалу з економічної діяльності, використання традиційних і нових засобів, форм і методів економічного навчання; систематичний облік та оцінку результатів самостійної роботи [141].

Критерієм підготовки майбутнього економіста є належне засвоєння економічної теорії та певних практичних навичок на поведінковому рівні, що відповідає нормам сучасної світової культури. Окрім того, економічна підготовка майбутніх фахівців вищої школи повинна враховувати

формування відповідних знань, умінь і навичок з інших галузей життєдіяльності людей, спрямовувати діяльність викладача на вироблення у студентів творчого ставлення до праці (психолого-педагогічний аспект), встановлення тісного взаємозв'язку майбутніх спеціалістів з конкретними виробничими та економічними справами (соціальний аспект) [240, с. 482].

Ефективність економічної підготовки, за С. Хоменко [255], зростає, коли майбутні фахівці в доступній формі отримують знання основ економіки, мають уяву про госпрозрахунок, менеджмент, виробничу програму, про фактори підвищення продуктивності праці.

Структура економічної підготовки визначена у дослідженнях О. Аксьонової [1], С. Булавенко [26], О. Надточієвої [136], І. Майструк [112], О. Савенко [195], О. Шпака [262] та інших. За О. Савенко, «структура економічної підготовки учнів включає взаємозв'язок з економічною освітою та передбачає економічне навчання і виховання» [195, с. 17]. Аналогічно, С. Булавенко вважає, що складовими економічної підготовки є економічна освіта та виховання молодого покоління [26, с. 3].

Сьогодні, за дослідженнями І. Майструк [112], для успішного розвитку нашого суспільства необхідне поєднання дієвої системи економічної освіти і виховання. Адже для прищеплення у підростаючого покоління морального імунітету до негативних явищ в економічній діяльності, формування уявлень про ринкову економіку, культуру взаємовідносин учасників ринку, про маркетинг, менеджмент, економічну культуру недостатньою є лише теоретична і вузькоспеціалізована підготовка.

З нашого погляду, в Україні важко формувати ринкову економічну культуру молоді через відсутність належної системи економічної освіти і такого виховання підростаючого покоління, яке було б спрямоване на ті форми ринку, котрі відповідають національним традиціям і культурі. Насамперед необхідно підвищити реальну результативність економічного навчання, так як сутність освіти полягає не лише в збагаченні знань запасом інформації, але й у розвитку здібностей творчо розв'язувати економічні завдання в міру їх виникнення.

Погоджуємось з думкою І. Майструк про те, що посилюється ціннісно-орієнтаційна вага соціально-економічних знань, зростає значення наявності в молодій людини економічного мислення. Унаслідок цього виникає потреба суспільства у перебудові діяльності освітніх закладів, у збагаченні матеріальної основи економічної освіти і вдосконаленні методів економічного виховання, спрямованих на формування ринкової економічної культури, нового економічного мислення, розвиток заповзятливості, ініціативності, енергійності, прагнення до успіху, вміння у різноманітних ситуаціях приймати нестандартні рішення [112].

З цього приводу О. Аксьонова пише, що вивчення економічних понять і категорій – це лише один бік економічної підготовки. Процес реформування постсоціалістичної економіки доводить необхідність вирішення відповідних морально-етичних проблем. Науковець вказує на дві сторони економічної підготовки: економічна освіта та виховання, в основі

яких морально-етичні норми. «При цьому треба підкреслити, – вважає О. Аксьонова, – що культура і мораль створюються в суспільстві дуже довго, але, на жаль, надто швидко руйнуються. Завдання економічної освіти полягає в перетворенні потрібних економічних знань в економічне мислення, а далі в економічну поведінку та економічну дисципліну як окремої людини, так і суспільства в цілому» [1, с. 22–23].

Економічна підготовка, за дослідженням О. Шпака, «з одного боку, повинна бути спрямована на формування світогляду, переконаності і суспільно-політичної активності студентської молоді та виступати в якості відносно самостійного напрямку діяльності вищого закладу освіти по формуванню економічних рис особистості, а з іншого – бути складовою частиною загального та професійного навчання, підготовки членів суспільства до активної економічної діяльності» [262, с. 8].

У своєму дисертаційному дослідженні О. Надточієва вважає, що економічне виховання тісно пов'язане з економічною освітою і є основними шляхами формування економічної культури. Складовими економічної культури дослідниця називає такі структурні елементи:

–перший елемент структури змісту економічної культури особистості – спеціальні економічні знання (знання економічних законів і закономірностей, економічної термінології, компетентність у питаннях економічних змін, які відбуваються в нашій країні і т. д.);

–другий елемент структури змісту – якості економічного мислення й свідомості (здатність до економічного аналізу, толерантність, прийняття економічних цінностей та їхнє співвіднесення із загальнолюдськими, критичне ставлення до дійсності тощо);

–третій елемент структури змісту є інтегратором перших двох елементів – економічна поведінка (активна участь в економічній діяльності на різних рівнях, уміння раціонально організувати свою діяльність, пошук оптимального рішення проблем і т. д.) [136, с. 9].

Розглянемо окремі психологічні аспекти, що важливі для сутності ключового поняття «економічна підготовка». О. Леонтьєв визначає роль мислення і мови в одержанні знань та формуванні умінь і навичок особистості [105]. Для розвитку економічного мислення дослідження вченого є вкрай важливі, так як мислення «безпосередньо пов'язане з економічним життям суспільства як його органічна частина. З одного боку, економічне мислення є процесом відтворення людською свідомістю, у визначеній логічній послідовності, економічних взаємин із відповідними їм економічними законами. З іншого ж – це процес осмислення і переосмислення, засвоєння людьми нагромаджених суспільством економічних знань. Економічну свідомість при цьому можна розуміти як наслідок відтворення суб'єктами господарювання економічних умов життя у вигляді економічних ідей, поглядів, теорій, концепцій, що визначають суспільну стратифікацію і виражають своє ставлення до економічної діяльності в кожен конкретний історичний момент» [210, с. 141].

Американський філософ і педагог Дж. Дьюї розмежовує знання, яке є, на його думку, об'єктивним і безособовим, та мислення, яке є суб'єктивним і особистим. Учений стверджує: «Мислення завжди веде до одержання знань, але цінність отриманих знань у кінцевому результаті все-таки вторинна по відношенню її ролі у мисленні» [56, с. 145]. «У мисленні об'єктивним фактам даним раніше набутих знань протиставляється припущення, висновки, імпліцитні сенси, гіпотези, пресупозиції, – тобто ідеї» [56, с. 151]. Безперечно, знання і мислення взаємопов'язані, будь-яке мислення ґрунтується на знаннях, водночас у процесі міркування мислення породжує нові знання. Економічні знання сприяють розвитку економічного мислення і, як результат, формують економічну культуру.

Економічне мислення, за словами А. Дзундзи, є вкрай важливим у професійній діяльності: «Успіх у професійній діяльності або підприємницькій діяльності значною мірою залежить від рівня розвитку соціоекономічної культури людини, яка складається не тільки з глибоких фундаментальних знань класичних наук і соціально-економічних теорій, а, крім того, зі здатності розмірковувати, відчувати цифри, вести розрахунки» [49, с. 39].

Найважливішим елементом економічного мислення, на думку Г. Ложкіна, В. Спасеннікова [107], є вміння знаходити оптимальні рішення для збільшення економічної ефективності окремого підприємства, галузі народного господарства.

В. Москаленко зосереджує увагу на соціально-психологічних детермінантах формування економічної культури особистості, яка розуміється не стільки як фінансово-економічна грамотність, скільки психологічні якості, завдяки яким людина здатна діяти в певному соціально-економічному просторі на основі економічної освіти. Становлення економічної культури особистості відбувається завдяки інтеграції нових пізнавальних, афективно-ціннісних та конативних можливостей, які несуть в собі, з одного боку економічні цінності суспільства, а з іншого боку – індивідуально-психологічні властивості особистості як втілення в ній таких здатностей та можливостей, де відображено особливості форм її життєдіяльності [132, с. 63]. Водночас науковець підкреслює, що «актуалізується проблема становлення економічної культури особистості як складової формування компетентної особистості» [там же, с. 44].

Поділяючи думку вчених [1; 26; 136; 195 та ін.], що складовими економічної підготовки є економічна освіта та виховання, зупинимось на з'ясуванні сутності їх.

Економічна освіта. У 60-х роках XIX століття відомий педагог К. Ушинський визначав економічну освіту як індустріальну, трудову. Вченим сформульовано роль освіти у житті підрастаючого покоління. Народна школа «починається в нас і починається найпростішим чином, з прямих своїх джерел: з розуміння народом необхідності освіти для життя» [245, с. 192].

Упроваджуючи ідеї політехнічної освіти, А. Макаренко вважав, що основним завданням її є підготовка молоді до трудової діяльності. «Отже, трудова підготовка, виховання трудової якості людини – це підготовка і виховання не лише майбутнього хорошого або поганого громадянина, але і виховання його майбутнього життєвого рівня, його добробуту» [113, с. 393].

Сутність економічної освіти на сучасному етапі досліджується низкою науковців [13; 141; 195; 238; 251 та ін.]. Економічна освіта, на думку вчених, – це:

- вироблення у студентів чіткого уявлення про наукові закономірності розвитку економіки, особливості ринкових відносин, цілеспрямоване, систематичне формування у майбутніх фахівців економічних знань, високої організованості та творчої ініціативи, підготовки їх до високопрофесійної праці, вмілого, дбайливого ставлення до природи, вироблення звички практично використовувати економічні знання у реальному житті [141, с. 113–114];

- економіко-педагогічний процес вироблення у студентів чіткого уявлення про наукові закономірності розвитку економіки, особливості ринкових відносин, цілеспрямоване, системне формування у майбутніх фахівців економічних знань, високодуховних морально-етичних якостей, чіткої організованості та творчої ініціативи, підготовки їх до високопрофесійної праці, вироблення навичок використовувати економічні знання у практичній діяльності; це підготовка і перепідготовка фахівців економічного спрямування відповідного рівня, задоволення потреб особи в поглибленні і розширенні знань, здобутих на базі середньої загальної, середньої професійної освіти, що реалізується в освітніх установах вищої освіти економічного спрямування [238, с. 49];

- процес, спрямований на формування економічних знань, умінь, навичок господарювання, економічного мислення людини [13, с. 34];

- процес засвоєння знань, умінь і навичок з метою формування соціально-психологічних якостей особистості з економічним мисленням [251, с. 40];

- цілеспрямований процес і результат економічного навчання і виховання, спрямований на здобуття кваліфікації за відповідним напрямом підготовки з економіки і підприємництва [195, с. 17].

У нашому дослідженні під поняттям «економічна освіта» розуміємо процес одержання економічних знань, формування практичних умінь і навичок, спрямований на формування економічної культури.

Економічне виховання. Складовою економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації у коледжі є економічне виховання. У Концепції національного виховання сформульовано завдання економічного виховання. Це формування особистості, яка свідомо та творчо ставиться до праці в умовах ринкової економіки; формування почуття господаря та господарської відповідальності; розвиток умінь самостійно та ефективно працювати [89, с. 5].

Визначення змісту та напрямів виховання досліджуються низкою науковців: В. Андрущенко [6], І. Бех [15; 16; 17], П. Бойчук [21], Г. Ващенко [177], А. Кузьмінський [100], М. Михальченко [126], О. Павелків [156], М. Фіцула [251] та ін. Подаємо окремі формулювання поняття «економічне виховання»:

- виховання, що передбачає вирішення таких завдань: формування економічного мислення, озброєння економічними знаннями, вміннями та навичками економічних взаємин [100, с. 433];

- вироблення у студентів чіткої уяви про наукові закономірності розвитку економіки, особливості ринкових відносин, цілеспрямоване, систематичне формування у випускників економічних знань, високої організованості та творчої ініціативи, вміння, бережливого ставлення до природи, удосконалення навичок практичного використання економічних знань [21, с. 9];

- організована педагогічна діяльність, спрямована на формування економічної культури учнів [251, с. 553].

На думку Г. Соколової [209], суть економічної освіти і виховання полягає не тільки в отриманні достатньої трудової підготовки, набуття навичок професійної діяльності, в усвідомленні самоорганізації та самодисципліни. Мета полягає в тому, щоб розвивати здібності самовираження особистості, пробудити прагнення до раціоналізму в роботі, до винахідливості, до вибору оптимального варіанту в вирішенні соціально-економічних завдань, до отримання при цьому найбільшого ефекту при найменших витратах. Особливе значення для впливу на формування особистості набувають чинники вільного часу, інтелектуалізації праці, поглиблення загальної освіти.

Доведено наступність і взаємозв'язок понять «економічна культура» – «економічне виховання» – «економічна освіта», серед яких економічне виховання та економічна освіта відображають суть організованої педагогічної діяльності, спрямованої на формування економічної культури [26, с. 8].

Особливості економічної культури у соціологічному аспекті визначено М. Лукашевич [108]. Економічна культура:

- охоплює ті і лише ті цінності, норми, потреби, переваги, що виникають із потреб економіки і впливають (позитивно чи негативно) на неї. Це і ті соціальні норми, що, виникаючи за межами економіки, набувають у ній специфічного значення (наприклад, загальна норма соціальної справедливості в сфері економіки втілилася у принцип оплати за обсягом роботи), і ті, що зароджуються в економіці, виникають із її внутрішніх потреб (наприклад, такі норми, як планування від досягнутого, «план за будь-яку ціну», зрівнялівка);

- стосується каналів, через які вона впливає на економіку, оскільки основним каналом впливу на економіку тут є не будь-яка поведінка, а насамперед – економічна. Крім того, у трансляції економічної культури, у вибракотуванні одних її елементів і впровадженні інших надзвичайно велику

роль мають політичні групи влади. Їхнє величезне значення як провідника впливу культури на економіку – особливість саме економічної культури, що відрізняє її, наприклад, від релігійної, естетичної і наукової, де вплив цього апарату менший;

– значно більше, ніж, наприклад, естетична чи наукова, орієнтована на управління поведінкою людей. Справді, цінності й норми як елементи економічної культури значною мірою мають організаційну спрямованість – активізувати маси на ті чи інші дії, підвищити їхню віддачу. Усі серйозні зміни в політиці супроводжувалися висуванням відповідних гасел. Гасло – це феномен культури, спрямований на те, щоб виробити в людей соціальні якості, необхідні для вирішення нових завдань. Особливості економічної культури відбиваються на її функціях. Виходячи з концепції загальної культури як соціальної пам'яті суспільства, економічна культура виконує роль соціальної пам'яті суспільства у частині історії економічних відносин.

В економічному аспекті означена дефініція трактується як цілісна система взаємопов'язаних у суспільстві відносин: «Економічна культура – це також продукти діяльності соціальних інститутів, які належать до економічної сфери, і продукти функціонування соціальних груп, що входять до соціальної сфери. Цінності і норми культури поділяють на особистісні й інституційні. До особистісних відносять вид занять, роботу, посаду, становище в колективі, соціальні блага, можливість зробити кар'єру, вдосконалитися професійно, наблизитися до керівництва, посісти вигідне місце, володіти власністю приймати рішення тощо. З цими функціональними цінностями пов'язані соціальні якості суб'єктів» [59, с. 423].

У працях науковців [1; 73; 141; 237] пропонуються методи та форми виховної роботи, спрямовані на формування особистості.

У контексті нашого дослідження вважаємо, що *економічне виховання* – це цілеспрямований процес впливу на особистість, результатом якого є сформована система цінностей і норм економічної культури, необхідних у майбутній професійній діяльності.

Отже, проаналізувавши окремі джерела щодо трактування поняття «економічна підготовка» та складових її, нами сформульовано поняття «економічна підготовка майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації». Це *організований, системний процес одержання економічних знань студентами коледжу, формування практичних умінь і навичок, необхідних для майбутньої діяльності та сукупність цінностей і норм, спрямованих на формування економічної культури*.

Оскільки предметом нашої наукової розвідки є виявлення педагогічних умов економічної підготовки молодших спеціалістів сфери кооперації в коледжі, то з'ясуємо зміст понять «умова», «педагогічні умови».

Поняття «умова» використовується в педагогіці, зокрема дидактиці, при характеристиці цілісного педагогічного процесу та його складових частин. У довідковій літературі подаються різні тлумачення поняття «умова», проте вони мають багато спільного. Згідно з [30, с. 1506], «умова – необхідна обставина, яка уможливорює здійснення, створення, утворення

чого-небудь або сприяє чомусь». У філософському словнику «умова» визначається як категорія, в якій відображено універсальні відношення речі до тих факторів, завдяки яким вона виникає й існує [248, с. 703]. Умова як сукупність змінних природних, соціальних, зовнішніх і внутрішніх чинників, що впливають на фізичний, психічний, моральний розвиток людини, її поведінку, виховання, навчання, формування особистості, – подається у словнику з освіти та педагогіки В. Полонського [204]. У словнику-довіднику практичного психолога «умова» формулюється як сукупність явищ зовнішнього та внутрішнього середовища, що ймовірно впливають на розвиток конкретного психічного явища [91, с. 206].

Отже, поняття «умова» трактується, згідно досліджених джерел, як:

- філософська категорія, в якій відображаються універсальні відношення речі до тих факторів, завдяки яким вона виникає та існує;
- необхідні обставини, особливості реальної дійсності, які уможливають здійснення, створення, утворення чого-небудь або сприяють чомусь;
- сукупність явищ зовнішнього та внутрішнього середовища, що ймовірно впливають на розвиток конкретного психічного явища;
- сукупність змінних природних, соціальних, зовнішніх і внутрішніх чинників, що діють на фізичний, психологічний, моральний розвиток людини, її поведінку, виховання, навчання, формування особистості.

Застосовуючи поняття «педагогічні умови», матимемо на увазі процес підготовки фахівця, який навчатиметься за визначеною сукупністю умов. Наведемо трактування поняття «педагогічні умови» згідно деяких літературних джерел в таблиці 1.2.

Отже, узагальнюючи суттєві ознаки даного поняття у наведених трактуваннях, педагогічні умови визначаються, як:

- обставини, що сприяють проявам педагогічних закономірностей;
- як сукупність змісту, форм, методів, прийомів, які сприяють цілісному педагогічному процесу професійної підготовки майбутніх фахівців;
- сукупність зовнішніх і внутрішніх факторів навчально-виховного процесу; взаємозалежних елементів освітнього середовища.

У контексті нашого дослідження розглядається педагогічна умова як *сукупність обставин, що обумовлені дією зовнішніх та внутрішніх чинників, за яких відбувається цілісний педагогічний процес.*

Досліджуючи проблему визначення педагогічних умов, Н. Дяченко [55] об'єднує їх у п'ять груп – психологічні, дидактичні, методичні, комунікативні, організаційні. Розглянемо ці групи детальніше.

Таблиця 1.2 – Трактування поняття «педагогічні умови»

Трактування поняття	Джерело
Результат цілеспрямованого відбору, конструювання та застосування елементів змісту, методів (прийомів), а також організаційних форм навчання для досягнення цілей	В. Андрєєв [5, с. 124]
Відповідні фактору педагогічні обставини, які сприяють (або протидіють) проявам педагогічних закономірностей, обумовлених дією факторів, від яких залежить ефективність функціонування педагогічної системи	Ю. Бабанський [10, с. 115]
Сукупність зовнішніх і внутрішніх факторів навчально-виховного процесу (а саме професійної практичної підготовки), від реалізації яких залежить рівень сформованості професійних умінь майбутніх фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня «молодший спеціаліст» в галузі економіки та підприємництва	Н. Жукович-Дородних [63, с. 82]
Сукупність педагогічних заходів та вимог, що сприяють ефективному формуванню професійної спрямованості майбутніх фахівців у галузі економіки	В. Зінченко [70, с. 14]
Сукупність об'єктивних можливостей, обставин і заходів педагогічного процесу, яка виступає результатом цілеспрямованого відбору, конструювання і використання елементів змісту, методів, а також організаційних форм навчально-виховного процесу для досягнення поставлених цілей	К. Костюченко [95, с. 10]
Сукупність взаємозалежних елементів освітнього середовища – чинників, що визначаються й усвідомлюються учасниками педагогічної взаємодії, реалізуються в навчально-виховному процесі ВНЗ, спонукають викладачів і студентів до активізації власної діяльності з метою оптимізації професіогенезу майбутніх фахівців та спричиняють підвищення ефективності процесу професійної підготовки людей з вищою освітою	Л. Максимчук [117]
Взаємопов'язана сукупність внутрішніх параметрів та зовнішніх характеристик функціонування, яка забезпечує високу результативність навчального процесу і відповідає психолого-педагогічним критеріям оптимальності	В. Манько [119, с. 154]
Система певних форм, методів, матеріальних умов, реальних ситуацій, що об'єктивно склалися або суб'єктивно створені і необхідні для досягнення конкретної педагогічної мети	О. Пехота [168, с. 153]
Цілеспрямовано створені обставини у тісній взаємодії педагогічних, психологічних і соціально-економічних чинників (відносин, засобів тощо), що дозволяють педагогові ефективно здійснювати виховну або навчальну роботу	О. Попадич [175, с. 175]
Обставини, за яких відбувається цілісний продуктивний педагогічний процес професійної підготовки фахівців, що опосередковується активністю особистості, групою людей	В. Стасюк [214, с. 43]
Система важливих вимог-орієнтирів, дотримання яких забезпечує ефективність і якість функціонування педагогічного процесу	Н. Ткаченко [236, с. 92]

Суб'єктивні внутрішньо-особистісні умови (психологічні) передбачають створення атмосфери стимулювання, позитивної мотивації до майбутньої професійної діяльності. До них належать наявність у студентів:

1) загальних розумових здібностей (здібність до якісного аналізу та класифікації, здібність до оцінювання причинно-наслідкових зв'язків і стосунків);

2) певного ступеня розвитку абстрактно-теоретичного рівня свідомості;

3) ціннісного осмислення свого соціального статусу й мети отримання вищої освіти;

4) усвідомлення професійної значущості та переконаність у необхідності формування професійних умінь;

5) сформованість професійної мотивації, наявність домінуючого мотиву при вступі до вищого навчального закладу, у отриманні майбутньої професії;

6) створення відповідного навчального середовища через організацію змістовного навчання.

До об'єктивних зовнішніх умов належать дидактичні, методичні, комунікативні й організаційні.

Дидактичні умови передбачають співпрацю учасників навчально-виховного процесу, дотримання дидактичних принципів індивідуалізації та диференціації навчання, системності та послідовності.

Методичні умови визначаються як сукупність форм, методів, засобів навчання, спрямованих на формування у майбутніх викладачів певних професійних умінь, зокрема умінь розв'язування педагогічних задач.

Комунікативні умови пов'язані з вербальною і невербальною комунікацією, спрямованою на реалізацію процесу формування певних професійних умінь студентів під час професійного навчання. Вони включають організацію взаємодії учасників педагогічного процесу на основі діалогічності спілкування; створення комунікативної ситуації та інше.

Організаційні умови становлять сукупність операцій, спрямованих на досягнення прогресивних змін у процесі формування професійних умінь студентів через налагодження діяльності студентів і викладача:

1) розроблення системи оцінювання сформованості професійних умінь студентів;

2) використання вітчизняного та зарубіжного досвіду формування професійних умінь студентів;

3) забезпечення єдності наукових знань, емоційно-ціннісних суджень і практичних дій магістрантів, спрямованої на формування професійних умінь студентів;

4) наближення структури навчального процесу до структури майбутньої професійної діяльності;

5) здійснення управління й корекції процесу формування професійних умінь студентів під час професійної підготовки.

Обидві групи умов (суб'єктивні внутрішньо-особистісні та об'єктивні зовнішні) є нерозривними у своїй значимості. Водночас вихідна значущість єдності всієї сукупності умов не заперечує їх самотійного значення, яке

полягає в тому, що кожній відводиться специфічне місце на різних етапах формування професійних умінь.

А. Алексюк [3], визначаючи педагогічні умови як чинники, що впливають на процес досягнення мети, поділяє їх на:

а) зовнішні: позитивні відносини викладача і студента; об'єктивність оцінки навчального процесу; місце навчання, приміщення, клімат тощо;

б) внутрішні (індивідуальні): індивідуальні властивості студентів (стан здоров'я, властивості характеру, досвід, уміння, навички, мотивація тощо).

У науково-педагогічних джерелах [46; 61; 70; 103; 148; 161; 206; 233; 256; 261 та ін.] мають місце різні підходи до виокремлення педагогічних умов залежно від напрямів дослідження, як-от:

– формування професійної відповідальності майбутніх менеджерів (зорієнтованість навчально-виховного процесу на моделювання діяльності менеджера; проблемність змісту навчання та його розгортання в діяльності з виконання навчальних завдань; стимулювання відповідальності за прийняті рішення; оптимальне співвідношення між виконавською діяльністю та діяльністю в ролі лідера малої групи; поширення дії моделі формування професійної відповідальності на переддипломну практику як особливу форму навчальної діяльності) [148, с. 17];

– природничо-наукова підготовка іноземних студентів на підготовчих факультетах вищих навчальних закладів (необхідність розробки індивідуальних траєкторій навчання з урахуванням національно-культурних особливостей, базової освіти і рівня мовної підготовки іноземних студентів; використання адаптованих навчально-методичних комплексів із міжпредметною координацією змісту природничих дисциплін) [261, с. 9–10];

– підготовка майбутніх менеджерів до майбутньої професійної діяльності (поглиблення вмотивованості та особистісної спрямованості студентів на оволодіння інноваційною професійною діяльністю менеджера за рахунок ускладнення цілей та змісту навчання на різних етапах підготовки майбутніх фахівців; формування у студентів суб'єктної позиції на основі застосування активних форм і методів навчання щодо опанування досвідом майбутньої інноваційної професійної діяльності менеджера; забезпечення індивідуальної траєкторії професійної підготовки майбутніх менеджерів у навчально-виховному процесі вищого навчального закладу шляхом моніторингу якості освітньої діяльності, розробки та реалізації коригувальної програми особистісного розвитку студентів) [256, с. 16];

– формування готовності майбутнього вчителя економіки до профільного навчання старшокласників (оновлення змісту професійної підготовки майбутніх учителів економіки до діяльності в умовах профільної старшої школи шляхом розробки і впровадження в навчальний процес студентів спецкурсів, які доповнюють навчальний план щодо профільного вивчення економіки у загальноосвітніх навчальних закладах; формування у студентів позитивної мотивації до професійної діяльності під час вивчення диференційованих спецкурсів з урахуванням їхнього ставлення до роботи у

профільних економічних класах; підвищення якісного рівня діяльності кафедри, що спеціалізується на підготовці майбутніх учителів економіки та моніторинг змін у процесі їх підготовки до профільного навчання старшокласників на основі розробки й реалізації комплексної цільової програми) [46, с. 9–10];

– формування інформаційної культури у старшокласників у системі «ліцей-вуз» (розробка змісту освіти на основі інтеграції нових інформаційних технологій; упровадження в освітній процес разом із традиційними проблемними та ігровими методами навчання, методів, заснованих на застосуванні нових інформаційних технологій, таких як комп'ютерне моделювання, технології локальних і мережевих баз даних і знань; розвиток внутрішньоособистісної готовності старшокласників до формування інформаційної культури шляхом виявлення і використання стимулів активізації пізнавальної діяльності учнів із застосуванням нових інформаційних технологій, які вибираються в залежності від типу особистості; вироблення певного стилю педагогічної діяльності викладачів, зорієнтованого на формування інформаційної культури у старшокласників в системі «ліцей-вуз») [103];

– підготовка бакалаврів економіки у коледжі II рівня акредитації (науково-методичне забезпечення навчально-виховного процесу, впровадження у навчальну діяльність новітніх технологій; організація самостійної роботи студентів; активізація науково-дослідної діяльності викладачів і студентів; здійснення диференціації навчального процесу з метою забезпечення особистісно-орієнтованого підходу) [61, с. 19];

– формування професійної спрямованості студентів економічних спеціальностей на початковому етапі навчання (забезпечення взаємозв'язку навчального матеріалу фундаментальних економічних дисциплін зі змістом господарської діяльності підприємств при набутті студентами знань, умінь та навичок вирішення організаційно-управлінських та фінансово-господарських завдань; надання спрямованості фундаментальної економічної освіти на формування в студентів мотивів до опанування професійно значущих знань та вмінь; наближення процесу підготовки студентів до практичної діяльності економіста сучасного підприємства) [70, с. 14–15];

– підготовка майбутнього менеджера-економіста до професійної самореалізації (підвищення пізнавального інтересу до професійної самореалізації; підсилення мотиваційних установок до професійної самореалізації; запровадження акмеологічного підходу в навчально-виховний процес вищого навчального закладу економічного профілю; соціокультурний підхід до мовної освіти майбутніх менеджерів-економістів; розробка і використання комплексу тренінгових занять) [206, с. 178].

Для нашого дослідження достатньо важливими є педагогічні умови, визначені В. Стасюк. За словами науковця, «підготовка економістів у системі освіти України буде більш продуктивною, якщо враховувати ті педагогічні умови підготовки майбутніх фахівців, які цілком дозволять готувати

висококваліфікованих економістів, що здатні працювати в комп'ютерних мережах; володіють навичками електронного бізнесу; вміють самостійно мислити, вільно оперувати ринковими поняттями; аналізувати ринкову ситуацію, прогнозувати її розвиток; приймати ефективні рішення, що відповідають реальній ситуації, обґрунтовувати їх; вільно володіють комп'ютерною й офісною технікою та ін.» [214, с. 16].

Серед педагогічних умов В. Стасюк виокремлює такі: організація педагогічного процесу, спрямованого на формування та розвиток професійної готовності майбутнього фахівця; застосування особистісно-орієнтованого підходу до підготовки майбутніх економістів, створення особистісно-орієнтованих взаємовідносин; ліквідація дублювання змісту економічної освіти шляхом удосконалення та максимального розвитку міжпредметних зв'язків між школою та вищим закладом освіти; використання віртуальних методів навчання із застосуванням інформаційних технологій [там же, с. 24].

З нашого погляду, виокремлені дослідниками педагогічні умови мають спільне підґрунтя – особистісно-орієнтований підхід у навчанні, оновлення змісту професійної підготовки майбутніх фахівців, підсилення мотиваційних установок до професійної самореалізації; науково-методичне забезпечення навчально-виховного процесу, підвищення пізнавального інтересу до професійної самореалізації тощо.

Стосовно проблематики нашого дослідження, зміст поняття «педагогічні умови економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації» є багатоаспектним і включає в себе *сукупність обставин, що обумовлені дією зовнішніх і внутрішніх чинників навчально-виховного процесу, від реалізації яких залежить рівень економічної готовності.*

Отже, аналіз науково-педагогічних досліджень з проблеми економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів дав можливість з'ясувати сутність понять «економічна підготовка» та «педагогічна умова». Ці визначення пов'язані із специфікою економічної освіти в навчальних закладах сфери кооперації, яку ми розглянемо у наступному підрозділі.

1.2 Специфіка економічної освіти в навчальних закладах сфери кооперації

Економічна освіта, що здійснюється у навчальних закладах сфери кооперації, є складовою загальної економічної освіти і визначена у Концепції розвитку економічної освіти в Україні.

Метою розвитку системи економічної освіти є інтенсивне накопичення соціально-економічних знань і оптимізація їх використання як головного потенційно необмеженого ресурсу розвитку українського суспільства і його соціально орієнтованої економіки [90].

Виходячи з реалій сучасного розвитку економічних відносин у суспільстві, С. Грицуленко сформульовано завдання економічної освіти, що

«полягає в перетворенні потрібних економічних знань в економічне мислення, а далі в економічну поведінку та економічну дисципліну як окремої людини, так і суспільства в цілому» [44, с. 10].

Серед задач економічної освіти визначено такі:

- у сфері навчання – засвоєння основ знань про сучасну економіку, принципи і закономірності її функціонування та розвиток, умінь економічної діяльності;

- у сфері самосвідомості – усвідомлення свого індивідуального економічного потенціалу, формування усвідомленої громадянської економічної поведінки;

- у сфері мотивації – розвиток інтересу до проблем економіки, постійної потреби в економічному знанні, прагнення у цивілізованому підприємстві, що має стати засобом соціального захисту, полегшити вирішення проблем зайнятості молоді, їхньої адаптації до ринку [44, с. 18].

Економічна освіта є невід’ємною частиною вітчизняного освітнього простору і пройшла у своєму розвитку всі характерні для нього періоди. Вивчення тенденцій розвитку вищої освіти в Україні ґрунтується на застосуванні історичного принципу дослідження, що передбачає історичний зв’язок соціальних явищ, розгляд дійсності через виникнення явища в історії, його основних етапів еволюції, та на цьому тлі вивчати істотні ознаки явища в сьогоденні. А. Сингаївською визначено етапи розвитку вищої економічної освіти, починаючи з праць Стародавніх грецьких мислителів (Аристотеля, Катона, Колумелли) до сучасного стану [199, с. 185].

Розвиток сучасної економічної освіти зумовлений причетністю України до Болонської декларації, внаслідок чого змінюються пріоритети навчання і виховання. За словами О. Кукліна, багато наукових досліджень, які присвячені цьому питанню, носять як теоретичний (обґрунтування головних положень щодо змін освітньої парадигми), так і практичний характер (упровадження нових програм та навчальних планів з різноманітних економічних дисциплін) [101, с. 127].

Актуалізується проблема створення моделі економічної освіти, яка відповідала б розвитку світових освітніх систем, відображала б прогресивні тенденції нового століття і одночасно зберігала, розвивала національні традиції, формувала особистісні якості фахівця.

До чинників, які впливають на розвиток економічної освіти, відносять такі:

1. Процес реформування власності, типів організації підприємств, що зумовлюють нові стосунки власників, адміністрації, працівників і споживачів.

2. Зміни ціннісних орієнтацій і переконань представників різних поколінь. Багато змін відбулось у свідомості молодого покоління впродовж останніх 10–15 років. Ці зміни торкнулись їхнього ставлення до життя, прагнень і ціннісних установок.

3. Ціннісні орієнтації безпосередньо пов’язані зі змінами умов праці.

4. Нові парадигми взаємин у колективі, робота в команді і конкуренція вимагають розвитку власної активності й самоідентичності, адаптації в соціумі й формування адекватного ставлення до інших.

5. Посилення соціальної нерівності в суспільстві.

6. Розвиток економіки підприємництва, зміна традиційних управлінських структур, висока гнучкість, швидкість реакції на зміни ринкових умов.

7. Глобалізація економіки й бізнесу вимагає розуміння того, що рішення, прийняті в межах діяльності окремого суб'єкта, стосуються й інших і часто виходять навіть за межі національної економіки [13, с. 14–16].

Сьогодні визначено функції економічної освіти, серед яких:

– *пізнавальна*, що спрямовується на розкриття студентами можливостей пізнання та свідомого використання економічних законів, а також усвідомлення суттєвих зв'язків між явищами та закономірностями економічної діяльності в різних галузях функціонування суспільства – соціально-політичній, духовній, правовій, творчо-ініціативній;

– *регулятивна*, що базується на логічному обґрунтуванні правових норм і правил відповідного виду суспільних відносин – приватної та державної власності; правильного ставлення до економічних інтересів, виховання діловитості, бережливості, ініціативності, уміння працювати, дотримання норм і правил особистістю, що визначає рівень економічної свідомості, а отже і результат впливу викладача на розвиток економічного мислення студента;

– *соціально-перетворювальна*, що полягає, насамперед, у забезпеченні творчої участі студентів в організації суспільно корисної, продуктивної праці, створенні студентських об'єднань на зразок малих підприємств, кооперативів, бригад та інших форм [238, с. 51–52].

Окрім цих функцій економічної освіти, С. Грицуленко виокремлює виховну. «Виховна функція економічної освіти – це процес формування економічної особи вихованця, або, що те саме, економічних якостей і властивостей людської особистості» [44, с. 24]. До них, за дослідженнями науковця, відносять: економічні можливості, потреби, цінності, інтереси, цільові установки і плани життєдіяльності, мотиви, критерії оцінки, економічна свідомість, економічна моральність, норми, стандарти і звички економічної поведінки, економічні почуття.

За словами І. Павлюк, «механізм економічної системи освіти включає три етапи: засвоєння економічних знань; перетворення економічних знань у переконання та установки; набуття вмінь реалізовувати знання в економічній дійсності. Ефективність економічного виховання залежить від раціонального здійснення кожного етапу окремо. Засвоєння економічних знань визначається рівнем теоретичної розробки економічної теорії, правильним відбором знань для засвоєння, рівнем теоретичної та методичної підготовки викладачів, інтересом учнів до економічної науки, поєднанням різних ефективних форм навчального процесу» [157, с. 80].

Головними компонентами економічної освіти [90] визначено її зміст і організаційно-освітні технології забезпечення. Вони мають свої особливості у різних складових економічної освіти: загальноекономічній та професійно-економічній. Загальноекономічна освіта охоплює комплекс соціально-економічних знань, умінь і навичок для забезпечення розвитку економічної культури і свідомості як особи, так і суспільства загалом.

Економічна освіта здійснюється у навчальних закладах різної форми власності. На сьогодні споживча кооперація є однією з тих господарських форм, яка здатна сприяти відродженню національного кооперативного руху та служити засобом еволюційної трансформації української економіки в європейську.

В [59] детально висвітлено і показано, що:

- споживча кооперація – це добровільне об'єднання громадян, що ставлять за мету задоволення своїх потреб як споживачів. Основна сфера діяльності споживчої кооперації – торгівля продуктами споживання та предметами господарського вжитку, організація громадського харчування, а також заготівля й переробка сільськогосподарської продукції, заготівля вторсировини, промислове виробництво товарів масового вжитку. Споживча кооперація обслуговує сільське населення, мешканців робітничих селищ, районних центрів і невеликих міст. Вона сприяє економічному, соціальному й культурному розвитку села, підтримує народні промисли і ремесла;

- споживча кооперація виникла в Шотландії (Великобританія) наприкінці XVIII ст. як реакція ткачів і селян на тиск великого капіталу в сфері обігу. З XIX ст. посилення панування капіталу і масове зубожіння населення прискорює її розвиток. У 30-ті кооперативний рух поширюється у Франції, в 40-ві – у Німеччині, в 50-60-ті – у Скандинавії, Північній Америці, Росії. В країнах Латинської Америки, Азії та Африки споживча кооперація розвивається з початку XX ст.;

- перше споживче кооперативне товариство в Україні виникло в м. Харкові (1866). У 1886 перше сільське споживче товариство створено на Київщині. Швидкий розвиток споживчої кооперації в Україні почався з 1905. Кількість товариств зросла з 505 у 1904 до понад 3 тис. у 1914. У 1908 було створено Київську спілку споживчих товариств, що об'єднала 220 товариств Київщини, Чернігівщини та Волині. У 1920 почав діяти Всеукраїнський центр споживчої кооперації – Вукоопспілка (згодом – Укоопспілка), що об'єднав сільськогосподарську і промислову споживчу кооперацію (через рік сільськогосподарська і промислова кооперації розмежувалися). У роки громадянської війни споживча кооперація використовувалася як єдиний апарат централізованого розподілу і постачання предметів споживання, за НЕПу брала активну участь у господарському і культурному будівництві. Споживча кооперація зазнала впливу командно-адміністративної системи, однак не такою мірою, як інші господарські системи. Хоча споживча кооперація в СРСР і була найбільш «ринковою» структурою, вона потребувала реформування, насамперед роздержавлення. Проте реформи в 90-х в Україні позначилися на її діяльності негативно. Частка споживчої

кооперації в роздрібному товарообороті зменшилася в 1991-98 рр. з 30 до 12%. Обсяг заготівель сільськогосподарської продукції знизився в 4 рази;

- первинна ланка споживчої кооперації – сільське (міське, районне) споживче товариство, членство в якому може бути індивідуальним і колективним. Відносини між товариствами і спілками будуються на договірних засадах Товариства делегують спілкам частину повноважних та виконавчих функцій. Спілки споживчих товариств є юридичними особами, здійснюють господарську та іншу діяльність, формують необхідну інфраструктуру, надають практичну допомогу споживчим товариствам і низовим спілкам;

- вищий орган споживчої кооперації – загальні збори пайовиків, товариства, районні та обласні конференції пайовиків і з'їзди кооператорів України. Діяльність споживчої кооперації регулюється статутами споживчих товариств і спілок, а також Законом України «Про споживчу кооперацію». З 1992 споживча кооперація України – член міжнародного кооперативного альянсу. Має ділові контакти із зарубіжними фірмами понад 20 країн. Організовує зовнішньоекономічні зв'язки «Укоопзовнішторг»;

- за соціально-економічною природою споживча кооперація не є специфічним формаційним явищем, її мета (і суть) – повне й ефективне задоволення економічних і соціальних споживчих потреб пайовиків та інших громадян. Загальнолюдський характер мети, добровільність об'єднання, демократизм організації та управління роблять споживчу кооперацію формою, що легко приживається до різних форм суспільства. Звідси впливає специфіка її реорганізації за перехідної економіки. Пропозиції поширити на неї приватизаційний процес, вивести з її складу оптові бази, переробні підприємства, перетворити районну ланку в первинну структуру тощо призведуть до руйнування системи, що склалася на ґрунті досвіду багатьох десятиліть і вистояла;

- роль споживчої кооперації за регульованого ринку має значно зрости в організації сучасної торгівлі на селі, і в закупівлях сільгосппродукції, і в збиранні брухту, і в розвитку місцевої промисловості. Особлива її роль у соціальному розвитку села. Все це передбачає зміцнення сільських товариств і всієї системи завдяки централізації з широким демократизмом. Еволюція споживчої кооперації ґрунтуватиметься на її власному досвіді, на врахуванні місцевих умов, на внутрішньому саморозвитку. Як демократична ринкова структура, споживча кооперація здатна пристосуватися до умов конкурентного ринку й стати надійною опорою ринкових перетворень у країні.

За своєю суттю споживча кооперація не має принципових відмінностей від інших галузей і сфер народного господарства України, проте є низка особливостей, серед яких:

- наявність комбінованої соціально-економічної системи, багатогалузевий і багатоцільовий характер діяльності, багатоступеневість і комплексність системи управління;

– демократичність управління власністю і розподілу прибутку, специфіка володіння, користування та розпорядження майном споживчих товариств, функціонування на основі самодіяльності пайовиків;

– специфіка міжгалузевих економічних зв'язків зовнішньоекономічної діяльності, участь у міжнародному кооперативному русі;

– сприяння соціальному і культурному розвитку села, народних промислів і ремесел, органічний (традиційний) зв'язок з сільським господарством [74, с. 73].

Сучасні умови існування системи споживчої кооперації України як соціально-економічної системи, вимагають розробки теоретичної і методико-прикладної бази для формування організаційно-економічного механізму управління її розвитком. У Законі України «Про споживчу кооперацію» записано: «Споживча кооперація в Україні – це добровільне об'єднання громадян для спільного ведення господарської діяльності з метою поліпшення свого економічного та соціального стану. Вона здійснює торговельну, заготівельну, виробничу та іншу діяльність, не заборонену чинним законодавством України, сприяє соціальному і культурному розвитку села, народних промислів і ремесел, бере участь у міжнародному кооперативному русі» [65, с. 3].

Діяльність споживчої кооперації будується на принципах добровільності членства, демократизму, соціальної справедливості, взаємодопомоги та співробітництва, вільного господарського функціонування на основі ринкових відносин [там же].

Питання розвитку системи споживчої кооперації України досліджували провідні вчені: В. Апопій [7], Л. Войнаш [34], Н. Карпенко [76], І. Маркіна [120], О. Нестуля [139], Л. Шимановська-Діанич, В. Власенко [260] та інші. Праці науковців свідчать про практичну значущість подальшого розкриття питань формування ефективного механізму управління розвитком споживчої кооперації України як цілісної соціально-економічної системи. Л. Шимановська-Діанич та В. Власенко подають структуру такої системи:

– соціальна складова, яка характеризується розгалуженою мережею соціальних об'єктів, серед яких особливо виділяється потужна система кооперативної освіти: 2 вищі навчальні заклади (Львівська комерційна академія Укоопспілки і Полтавський університет споживчої кооперації України) та 22 кооперативні технікуми і коледжі;

– організаційна складова, що включає споживчі товариства, об'єкти торгівлі, заготівель, виробництва, побуту та інших галузей господарювання системи;

– економічна складова, що характеризується господарсько-фінансовим станом підприємств споживчої кооперації [260, с. 63–64].

Специфікою економічної освіти у вищеназваних навчальних закладах є те, що вони готують фахівців як для організацій та підприємств споживчої кооперації, так і для інших галузей державного та недержавного секторів економіки України. Вищі навчальні заклади споживчої кооперації

спрямовують свої зусилля на забезпечення покращання якості освітньої діяльності відповідно до Конституції України [88], Закону України «Про вищу освіту» [67], Закону України «Про освіту» [66], Державної національної програми «Освіта» («Україна ХХІ століття») [48], Концепції розвитку економічної освіти в Україні [90], Указу Президента України «Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки України на ринкових засадах» [244].

Підготовка фахівців з вищою освітою освітньо-кваліфікаційного рівня молодший спеціаліст базується на інтеграції освітньої діяльності вищих навчальних закладів Укоопспілки І рівня акредитації з Львівським торговельно-економічним університетом та Полтавським університетом економіки і торгівлі. Засади вищої кооперативної освіти успішно реалізуються на загальносистемному рівні Центральною спілкою споживчих товариств України, для чого створені та успішно функціонують навчальні комплекси «Академія» та «Освіта», до яких увійшли всі кооперативні вищі навчальні заклади, що акредитовані за І рівнем. Організація навчального процесу коледжів сфери кооперації не відрізняється від діяльності коледжів, підпорядкованих іншим відомствам. Проте є відмінності у напрямках підготовки, відповідно і у змістові.

Розглянемо детальніше характеристику Мукачівського кооперативного торговельно-економічного коледжу, на базі якого було започатковано педагогічне дослідження проблеми. Коледж акредитований за спеціальностями, а також в цілому відповідно до рішення ДАК за статусом вищого закладу освіти першого рівня. Ліцензія Міністерства освіти і науки України серії АВ № 529969, від 19.07.2010 року.

Коледжу надано право здійснення освітньої діяльності за І рівнем акредитації за спеціальностями: Бухгалтерський облік (5.03050901), Товарознавство та комерційна діяльність (5.03051001; зі спеціалізацією Товарознавство в митній справі), Ресторанне обслуговування (5.14010102). Навчання проходить у денній та заочній формах. Випускник коледжу здатний виконувати професійні роботи і обіймати первинні посади, перелік яких наведено у «Державному класифікаторі професій ДК 003-95». Після закінчення коледжу випускники отримують освітньо-кваліфікаційний рівень «молодший спеціаліст», набувають робітничу професію «оператор комп'ютерного набору» та мають право вступати до Львівського торговельно-економічного університету для підготовки за скороченим терміном навчання до кваліфікаційних рівнів бакалавра, магістра. Таким чином, уможливлено ступеневу підготовку фахівців.

Зміст підготовки молодших спеціалістів сфери кооперації регулюється Галузевим стандартом вищої освіти України [38], Тимчасовою освітньо-професійною програмою підготовки молодшого спеціаліста за галуззю знань 0305 «Економіка і підприємництво» [235], Освітньо-кваліфікаційною характеристикою молодшого спеціаліста. Напрямок підготовки 0503 Торгівля за спеціальністю «Товарознавство та комерційна діяльність» [154]. Відповідно до нормативних документів складено навчальний план за

напрямами підготовки. Проаналізуємо частку дисциплін економічного спрямування за діючими навчальними планами.

Галузь знань 1401 Сфера обслуговування за напрямом підготовки 6.1410101 Готельно-ресторанна справа, Спеціальність 5.14010102 Ресторанне обслуговування. Цикл дисциплін загальноосвітньої підготовки: загальний обсяг 1840 годин, дисципліни гуманітарної та соціально-економічної підготовки охоплюють 756 годин (21 кредит ECTS). Дисципліни математичної, природничо-наукової підготовки – 567 годин (15,8 кредитів ECTS). Дисципліни професійної та практичної підготовки займають 2268 годин (63 кредити ECTS). Серед означених дисциплін економічні науки займають 405 годин, що складає 7,4 %. Проте у вибірккову частину уведено дисципліни, які дають можливість збільшити кількість годин для економічної освіти в умовах коледжу. Вони складають 108 годин, що становить 26,6 %. Для практичного навчання відведено 1026 годин або 18,9 %. Всього економічна підготовка за означеною спеціальністю займає 513 годин – 8,8%.

Галузь знань 0305 Економіка і підприємництво за напрямом підготовки 6.030509 Облік і аудит, спеціальності 5.03050901 Бухгалтерський облік. Нормативна складова дисципліни загальноосвітньої підготовки – 1840 годин, гуманітарної та соціально-економічної підготовки – 810 (22,5 кредити ECTS), дисципліни математичної, природничо-наукової підготовки – 810 годин (22,5 кредити ECTS). Професійної та практичної підготовки 1998 годин (55,5 кредити ECTS). Дисципліни економічного циклу – 1836 годин, що складає 33,6 %. Практичне навчання охоплює 594 годин (16,5 кредитів ECTS), що становить 10,9 %. Вибіркові навчальні дисципліни складають 270 години, із них економічного спрямування 81 година, що складає 30,0 %. Усього для економічної підготовки відведено – 1917 годин (35,1 %).

Галузі знань 0305 Економіка та підприємництво за напрямом 6.030510 Товарознавство та торговельне підприємництво за спеціальністю 5.03051001 Товарознавство та комерційна діяльність. Дисципліни загальноосвітньої підготовки нормативної частини складають 1840 годин, гуманітарної та соціально-економічної підготовки 756 годин (21 кредит ECTS), дисципліни математичної, природничо-наукової підготовки – 540 годин (15 кредитів ECTS), професійної та практичної підготовки – 2322 години (64,5 кредитів ECTS). Дисциплінам, що спрямовані на економічну підготовку, відведено 1566 годин, що складає 28,7 %. Серед вибіркових навчальних дисциплін економічні науки охоплюють 189 годин, що становить 50,0 %. Усього для економічної підготовки визначено 1755 годин – 32,2 %. Практичне навчання займає 810 годин або 14,8 %. Дисциплінам економічної підготовки (теоретична і практична складові) за навчальним планом за різними напрямами підготовки відведено 6615 годин, що складає 38,1 % від загальної кількості годин означених спеціальностей. У цей відсоток не входять дисципліни, пов'язані з професійним спрямуванням, як-от: особливості зарубіжного сервісу, естетика в закладах ресторанного господарства, професійна етика і психологія та інші. Всього для практичного навчання у

коледжі відведено 2430 годин, що становить 14,9 % від загальної кількості годин нормативних навчальних дисциплін (16347 годин).

Оскільки дисципліни економічного спрямування займають 38,1 %, то виникла потреба підібрати такі педагогічні умови, за яких економічна підготовка майбутнього молодшого спеціаліста сфери кооперації була б ефективною.

Студенти коледжу проходять навчальну та технологічну практики. Практика майбутніх молодших спеціалістів здійснюється згідно з Положенням про проведення практики студентів вищих навчальних закладів Укоопспілки [172], Наскрісної програми практики для кооперативних технікумів і коледжів [137].

Мета навчальної практики – прищепити любов до обраної професії; оволодіти практичними вміннями та навичками за фахом; поглибити; систематизувати, закріпити теоретичні знання з професійно орієнтованих дисциплін для вирішення комплексних ситуаційних завдань.

Види навчальної практики та зміст залежать від напрямку підготовки. Як приклад, подаємо перелік та особливості навчальної та технологічної практики за спеціальністю 5.03051001 Товарознавство та комерційна діяльність:

- навчальна практика «Вступ до фаху». Цей вид практики проводиться в перший тиждень на початку першого семестру. Основним завданням даної практики є: ознайомлення студентів з їх майбутньою спеціальністю, розкриття особливостей професійної діяльності, прищеплення любові до своєї професії. Студенти вивчають функції товарознавця-комерсанта в системі торгівлі, знайомляться з кваліфікаційною характеристикою спеціаліста. Крім того, проводяться екскурсії на торговельні підприємства різних форм власності, організовуються зустрічі з провідними спеціалістами;

- навчальна практика з обладнання підприємств торгівлі. Означений вид практики проводиться у навчальних магазинах коледжу;

- навчальна практика з набуття навичок роботи на роздрібних торговельних підприємствах. Цей вид практики проводиться в навчальних магазинах, оснащених сучасним обладнанням, інвентарем і товарами;

- навчальна практика на діючих роздрібних торговельних підприємствах проводиться на робочому місці продавця, фасувальника, завідувача відділу (секції), контролера-касира. Під час практики студенти закріплюють набуті вміння та навички торговельного обслуговування споживачів, надають практичну допомогу торговельним підприємствам. За результатами практики студенти отримують робітничу професію продавця;

- навчальна практика з інформатики та комп'ютерної техніки. Даний вид практики проходить у навчальних комп'ютерних кабінетах коледжу. Метою її є закріплення у студентів теоретичних знань і практичних навичок роботи з комп'ютерною технікою та програмним забезпеченням, формування сучасного рівня інформаційної та комп'ютерної культури майбутніх молодших спеціалістів для подальшого використання у професійній діяльності.

Основними завданнями, що мають бути вирішені у процесі проходження студентами навчальної практики є набуття ними економічних знань та навичок, які необхідні для подальшої практичної роботи.

– технологічна практика. Вона проводиться з метою вдосконалення студентами професійних умінь і навичок зі спеціальності, закріплення і систематизації знань на основі вивчення діяльності конкретного підприємства, надбання практичного досвіду, прищеплення навичок організаторської та професійної діяльності в трудовому колективі. Одним із завдань технологічної практики є набуття навичок комерційної діяльності на підприємствах різних форм власності.

Базою цього виду практики є організації, підприємства й установи системи Центральної спілки споживчих товариств України, що за профілем, обсягами і станом фінансово-господарської діяльності, станом матеріально-технічної бази, рівнем організації торговельно-технологічних процесів забезпечують необхідні умови для досягнення мети і завдань практики, а саме: споживчі товариства, районні споживспілки, облспоживспілка, їх спільні підприємства торгівлі, громадського харчування, зовнішньоекономічної діяльності, а також банки та їх філії. За окремими пропозиціями роботодавців на підготовку спеціалістів до баз практики можуть включатися організації, підприємства й установи інших форм власності.

Технологічна практика проводиться у структурних підрозділах діючих підприємств, організацій та установ на посадах, які заміщаються фахівцями даної спеціальності.

Проходження технологічної практики охоплює такі етапи:

- вибір бази практики;
 - складання календарно-тематичного плану під керівництвом викладача;
 - проходження інструктажу з організації практики та охорони праці;
 - відпрацювання питань програми практики на конкретному підприємстві, в організації, установі;
 - збір, узагальнення й опрацювання практичного матеріалу;
 - написання текстової частини звіту, оформлення роботи;
 - складання керівником практики від підприємства (організації, установи) відгуку про результати проходження практики студентом та характеристики;
 - рецензування звітної документації викладачем-керівником практики;
 - складання диференційованого заліку з практики;
 - проведення конференції за підсумками практичного навчання.
- Основними документами звітної документації є:
- щоденник;
 - письмовий звіт з доданими документами;
 - індивідуальне завдання.

Звіт про виконання програми практики та індивідуального завдання оформляється відповідно до вимог Єдиного стандарту документації до текстових документів.

Індивідуальне завдання видається кожному студенту окремо з конкретної теми з метою поглиблення вивчення даного напрямку роботи підприємства (організації, установи). Виконується індивідуальне завдання відповідно до складеного плану шляхом аналізу та дослідження практичної роботи підприємства. Зміст практичного завдання повинен мати виключно практичний характер.

Навчально-методичне забезпечення навчально-виховного процесу коледжів сфери кооперації здійснюється навчально-методичним центром «Укоопосвіта».

Дослідження свідчить, що в економічній підготовці молодших спеціалістів сфери кооперації, як і в інших навчальних закладах, є труднощі. Вченими [27; 31; 101; 240 та ін.] виокремлено причини, які виникли нині між динамікою економічного розвитку країни і сформованою практикою економічної підготовки фахівців, а саме:

- переважає вузька спеціалізація при розробці програм навчання. Наприклад, часто фахівці, які працюють на фондовому ринку, мають дуже поверхневе уявлення про економіку виробництва або логістику;

- теорія бухгалтерського обліку відокремлена від базових основ економічної освіти;

- у сучасній економіці для аналізу закономірностей бізнесу та прогнозування його розвитку в більшості випадків опираються на математичні та статистичні методи, які вимагають від фахівців відповідних знань;

- досить часто економічна освіта вибирається в якості не базової, а другої вищої освіти;

- відсутність довготривалих традицій вивчення менеджменту;

- відірваність від реальних потреб економічної діяльності;

- вичерпав себе традиційний підхід до професійної підготовки фахівців, де студент повинен засвоїти та відтворити поданий викладачем матеріал.

Учені-економісти (А. Мазаракі [110], В. Марцин [122] та ін.), які науково обґрунтували економічні процеси в торгівлі, зазначають, що економічна підготовка майбутніх фахівців сфери кооперації повинна вдосконалюватися із урахуванням вимог часу. На їх думку, спостерігається низка специфічних суперечностей між потребами у висококваліфікованих спеціалістах та сформованим типом економічного мислення студентів-випускників. Зокрема, В. Марцин підкреслює, що «становлення економіки торгівлі гальмується багатьма факторами. Серед них вагоме місце займає відсутність потрібної теоретичної і практичної підготовки фахівців, що пояснюється великою кількістю економічної літератури з питань функціонування підприємства, галузі господарювання, економічних показників оцінки роботи на мікро- і макрорівнях. У результаті питання економіки розглядаються на рівні підприємства» [122, с. 13].

А. Мазаракі наголошує на «формуванні у студентів сучасного економічного мислення, глибокого, комплексного розуміння проблем

управління господарсько-фінансовою діяльністю торговельного підприємства та опанування навичок їх практичного розв'язання» [110, с. 5].

Нині має місце низка досліджень щодо шляхів удосконалення економічної підготовки майбутніх фахівців [27; 98; 104; 159; 182; 240; 260 та ін.]. Наведемо окремі з них:

- потрібно об'єднати теоретичну і практичну підготовку, пов'язати різні форми організації навчально-виховного процесу (лекційні, семінарські, лабораторно-практичні заняття, спецсемінари, спецкурси, виробничу практику) на принципах самоорганізації, розвитку самодіяльності, рольової участі, відповідальності та колективізму. У процесі навчання студент повинен відпрацьовувати різноманітні навички, необхідні йому в професійній діяльності. Такий принцип можна сформулювати як «навчання через дію» [27];

- організація навчального процесу у коледжі економічного профілю повинна спрямовуватись на забезпечення соціальної і професійної мобільності, конкурентоспроможності випускників коледжу на ринку праці; враховувати вимоги державних стандартів освіти для вищих закладів освіти II рівня акредитації, специфіку їх реалізації у конкретному закладі освіти і професійно-педагогічній діяльності викладачів; забезпечувати наступність у змісті і формах професійної підготовки фахівців за освітньо-кваліфікаційними рівнями (молодший спеціаліст, бакалавр) [98, с. 16];

- підвищення професійних умінь у навчанні. Активне професійне навчання забезпечує розвиток абстрактного мислення студентів у процесі вивчення бухгалтерського обліку, формування світогляду, професійних якостей і розуміння значення ролі і престижу професії [104, с. 32];

- потреба економічної освіти зумовлена кардинальними змінами, що відбуваються у процесі формування ринкової економіки в Україні. Йдеться передусім про докорінну реконструкцію відносин власності й всього виробництва не лише в масштабі господарського комплексу, а й на рівні освітньої галузі. Це пов'язано з необхідністю перетворення освіти на пріоритетну галузь державної політики і життєдіяльності суспільства, з потребою реформування всієї системи освіти, створення нового економічного механізму управління навчальними закладами, що передбачено законодавством України про освіту, положеннями Болонської декларації [159, с. 1];

- підготовка кваліфікованих конкурентоспроможних кадрів із високим рівнем професійних знань, умінь, навичок і мобільності, які відповідають вимогам науково-технічного прогресу й ринковим відносинам в економіці, виховання соціально-активних членів суспільства, формування у них наукового світосприйняття, творчого мислення, кращих людських якостей та національної свідомості є головним завданням професійної освіти в умовах переходу до ринкових відносин, яка відповідає певному рівню кваліфікації [182, с. 149];

- цілі вищої економічної освіти мають передбачати не лише формування у випускників вищого навчального закладу певного комплексу

фахових знань, умінь та навичок, а розвиток творчої активності особистості та її здатності шукати і знаходити шляхи вирішення проблем у мінливій економічній ситуації [240, с. 478]. У сучасних умовах від економіста вимагається вміння будувати стратегію своєї роботи, проектувати та моделювати свою діяльність, спонукати до праці інших, втілювати намічене у життя, уміння у будь-яких ситуаціях приймати рішення, тобто виконувати певні рольові функції. Відповідно до цих вимог, економіст повинен володіти професійною культурою, що формується перш за все при викладанні економічної теорії [там же, с. 482];

– удосконалення системи споживчої кооперації має бути пов'язано з покращенням процесу підготовки, підбору, розташування, адаптації і розвитку персоналу [260, с. 65].

Основними чинниками за В. Зайчук [64], Л. Калініною [75], що забезпечать належну якість освіти, є:

– професійна підготовка суб'єктів викладання, їхні особистісні якості (порядність, відповідальність, принциповість, толерантність тощо);

– навчально-методичне забезпечення процесу підготовки (навчальні посібники, методичні розробки);

– наявність системи контролю й оцінювання викладання, рівня знань суб'єктів учіння, що відповідає сучасним вимогам;

– застосування в навчально-виховному процесі сучасних освітніх технологій;

– залучення суб'єктів навчально-виховного процесу до науково-дослідницької діяльності;

– відповідність програм навчальних дисциплін сучасним вимогам;

– контакти з провідними іноземними фахівцями;

– належне матеріально технічне забезпечення процесу підготовки;

– забезпеченість науковою літературою освітніх закладів;

– використання матеріалів психолого-соціологічних та інших досліджень;

– спрямованість викладання на формування соціальних якостей сучасного фахівця;

– стимулювання самостійної роботи суб'єктів навчання тощо.

Проте, серед праць вищевказаних авторів не виявлено наукових розвідок щодо педагогічних умов економічної підготовки майбутніх фахівців сфери кооперації у коледжі, що підтверджує актуальність нашого дослідження.

Характерним для економічної освіти майбутніх молодших спеціалістів у навчальних закладах сфери кооперації є:

– подвійне підпорядкування: Міністерство освіти і науки України, Центральна спілка споживчих товариств України;

– навчально-методичне забезпечення навчально-виховного процесу коледжів сфери кооперації здійснюється навчально-методичним центром «Укоопосвіта»;

– отримання вищої освіти за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавр, магістр за певними напрямами підготовки в навчальних комплексах «Академія», «Освіта»;

– вузька професійна спеціалізація: спрямованість економічної освіти на торговельну діяльність.

Аналіз чинників, особливостей економічної освіти у закладах сфери кооперації надав можливість виокремити сутність економічної готовності майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації у коледжі.

1.3 Сутність економічної готовності майбутніх фахівців сфери кооперації

Досліджуючи проблему економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації в умовах коледжу, нами розглядається поняття «готовність» до професійної діяльності як результат такого процесу.

У «Великому тлумачному словнику сучасної української мови» поняття «готовність» визначається як стан і властивість «готового», а поняття «готовий» означає:

- 1) «який зробив необхідне приготування, підготувався до чого-небудь;
- 2) «доведений до повної готовності, придатний для використання або споживання; приготовлений. // Який уже зроблений, цілком закінчений у своєму виготовленні; виготовлений, завершений. // Заздалегідь продуманий, підготовлений, складений. // Який уже склався, набув досвіду, досяг високої майстерності» [30, с. 257].

У наукових джерелах означена дефініція трактується, як:

– цілісна, багатоступенева система; складне особистісне утворення, що має свої закони існування і розвитку; необхідну стартову передумову діяльності, що передбачає наявність складних структурних елементів (особистісні якості людини, суспільні умови тощо), які у своїй сукупності створюють необхідні умови для майбутньої діяльності [37, с. 37];

– цілеспрямований прояв особистості, що містить у собі її переконання, погляди, мотиви, почуття, вольові та інтелектуальні якості, знання, уміння, навички, налаштування на певну поведінку [57, с. 335];

– стан мобілізації всіх психологічних і психофізичних систем людини, які забезпечують виконання певної діяльності [114, с. 137];

– соціально детермінований і зумовлений потребами людини мотивований процес, що передбачає позитивне емоційно-вольове ставлення до діяльності [146, с. 312];

– цілісна інтегрована якість особистості, що характеризує її емоційно-когнітивну та вольову вибірккову прогножуючу мобілізаційність у момент включення в діяльність певної спрямованості [166, с. 227].

Нами виявлено кілька основних підходів до розгляду цієї категорії, а саме:

– особистісно-діяльнісний, у межах якого готовність окреслюється як цілісний прояв усіх сторін особистості, за допомогою чого особистість може виконувати свої функції [57; 69 та ін.];

– особистісний, на якому готовність розглядається як вияв індивідуально-вольових якостей особистості; ці якості визначаються характером майбутньої професійної діяльності, з одного боку, і впливають на специфіку майбутньої професійної діяльності – з іншого [112; 114; 166 та ін.];

– функціональний, за яким готовність є психічним станом особистості і визначає потенційну активізацію психічних функцій під час майбутньої професійної діяльності [203; 242 та ін.];

– перетворювально-практичний, в межах якого готовність є категорією суб'єктності, яка виникає внаслідок осмислення нового персонального досвіду під час формування професійної готовності [166 та ін.].

Готовність, згідно із З. Курлянд, має часові характеристики, є тривалою та ситуативною (тимчасовою). «Тривала готовність, чи підготовленість, формується заздалегідь, у результаті спеціально організованих впливів. Вона діє та виявляється постійно і становить найважливішу передумову успішної діяльності. Ситуативна чи тимчасова готовність характеризується нестійкістю і піддається впливу багатьох факторів, що виникають з особливостями кожної конкретної ситуації діяльності. Обидві готовності ситуативна і тривала – існують у єдності» [166, с. 227].

Під час перенесення тривалої готовності в нові умови, ситуації на неї впливають як зовнішні, так і внутрішні фактори. Так, до зовнішніх факторів можна віднести: новизну, труднощі, творчий характер завдань, навколишні обставини, поведінку присутніх. До внутрішніх – самооцінку підготовленості суб'єкта до діяльності, його психофізіологічний стан, уміння мобілізуватися для виконання майбутньої роботи, контролювати свої емоційну стабільність і рівень готовності.

Для виникнення стану готовності до складних видів діяльності, за М. Мащакевич, необхідно :

– усвідомлення вимог суспільства, колективу, власних потреб або поставлених завдань іншими людьми;

– усвідомлення цілей, вирішення яких призведе до задоволення потреб або виконання поставлених завдань;

– осмислення і оцінка умов, в яких будуть проходити майбутні дії, актуалізація досвіду, що пов'язаний у минулому з вирішенням задач і виконанням подібних вимог;

– визначення на основі досвіду і оцінки майбутніх умов діяльності найбільш імовірних і допоміжних способів вирішення задач чи виконання вимог;

– прогнозування прояву своїх інтелектуальних, емоційних, мотиваційних і вольових процесів, оцінка співвідношення своїх можливостей, рівня вимог і необхідності досягнення певного результату;

– мобілізація сил відповідно до умов і завдань [123, с. 261–262].

В. Сластьонін [203, с. 78], вивчаючи проблему професійної готовності вчителя, розрізняє поняття «готовність» і «професійна готовність».

Науковцем визначається готовність до педагогічної діяльності як особливий психічний стан, що характеризується наявністю в суб'єкта образу структури певної дії та постійною спрямованістю свідомості її виконання. Професійна готовність до педагогічної діяльності розглядається ним як структурована модель, яка включає психологічну, психофізіологічну і фізичну готовність, а також науково-теоретичну і практичну підготовку як основу професіоналізму. Отже, В. Сластьонін виокремлює такі компоненти готовності до професійної діяльності:

- психологічний – спрямованість на професійну діяльність, наявність інтересу до предмета діяльності, самовдосконалення в обраній галузі, розвинуте професійне мислення;
- науково-теоретичний – необхідний обсяг спеціальних, суспільно-політичних і психологічних знань;
- практичний – професійні вміння і навички;
- фізичний – стан здоров'я і фізичного розвитку відповідно до вимог професійної діяльності;
- психофізіологічний – передумови, які сприяють оволодінню професійною діяльністю та сформованість професійно значущих якостей особистості [202].

І. Ярошук вважає, що готовність до професійної діяльності є такою властивістю особистості, яка визначає її спроможність і забезпечує успішне виконання всіх професійних функцій у процесі професійної комунікативної взаємодії зі співрозмовниками з метою створення продукту, послуги чи їх обміну, та слугує засобом підвищення ефективності професійної діяльності [267, с. 15]. Професійна готовність, за визначенням В. Моляко, – це складне особистісне утворення, свого роду система, що включає багато компонентів, які у своїй сукупності дають змогу певній особі виконувати більш чи менш успішно конкретну роботу [129, с. 8]. В її структурі науковець виокремлює знання, навички, уміння, переконання, мотиви й цілі діяльності людини, винахідливість, емоційно-вольову стійкість у подоланні труднощів [129, с. 42].

К. Дурай-Новакова формулює професійну готовність як передумову ефективної і творчої діяльності, чинниками якої є мотивація, підготовка, установка тощо [54, с. 18]. Готовність до діяльності А. Линенко визначає як усвідомлену особистістю мотивацію щодо виконання діяльності. У структурі готовності науковець виокремлює ставлення до діяльності або настанову, мотиви діяльності, знання про предмет і способи діяльності, навички та вміння їх практичного втілення [106, с. 31]. З. Курлянд, Р. Хмелюк, А. Семенова, окрім цих компонентів, виокремлюють професійно значущі якості особистості [166, с. 228].

З погляду психології професійна готовність студента – особистісна якість, яка проявляється в позитивній самооцінці себе як суб'єкта майбутньої професійної діяльності та прагненні займатися нею після закінчення вищого навчального закладу. Вона допомагає молодому фахівцю успішно реалізовувати професійні функції, правильно використовувати набуті знання і досвід, зберігати самоконтроль і долати непередбачені перешкоди [179,

с. 141]; інтегративна особистісна якість і вагома передумова ефективної діяльності після закінчення вузу [185, с. 638]. Важливим компонентом професійної готовності є психологічна готовність, яка може виступати як у вигляді стійких установок, мотивів, рис характеру, так і у вигляді психічного стану [185, с. 638–639].

У процесі дослідження нами виявлено два підходи [54; 129; 202; 267 та ін.] у визначенні готовності: функціональний і особистісний. Функціональний підхід передбачає готовність як певний функціональний, психічний стан, що забезпечує успішність виконання професійних дій. Особистісний – як інтегральне особистісне утворення, систему якостей, що забезпечують ефективність професійної діяльності фахівця.

У контексті нашого дослідження необхідно з'ясувати поняття «економічна готовність майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації» та її складові. В. Різник подає таке формулювання: «Готовність до професійної діяльності майбутніх фахівців економічних спеціальностей – це складне особистісне утворення, що є комплексним відображенням цілої низки особистісних рис і професійних якостей, важливих для успішної професійної діяльності» [190, с. 137].

У своєму дисертаційному дослідженні В. Стасюк розглядає готовність майбутнього економіста «як інтегративну якість його особистості, що проявляється у формах активності та визначає здібність ставити перед собою професійні цілі, обирати способи їх досягнення, контролювати цей процес, здійснювати самоконтроль за виконанням власних дій і прогнозувати шляхи підвищення продуктивності роботи у професійному економічному напрямку» [214, с. 80].

Компоненти професійної готовності майбутніх економістів, за В. Стасюк, поділено на дві групи:

– перша група визначена компонентами, що характеризують професійні якості фахівця: планово-змістові, організаційні, мотиваційні, контролюючі, координаційні;

– друга група компонентів характеризує особистісні якості економіста: вольові, емоційні, мобілізаційні, самоусвідомлення, рефлексивна комунікація [214, с. 81]. Процес професійної підготовки майбутніх економістів, на думку науковця, відбуватиметься продуктивно, якщо забезпечуються відповідні педагогічні умови, що створює викладач. Також слід відзначити, що практичне застосування фахівцями набутих знань та вмінь цілком залежить від їхньої професійної готовності. Тільки за умов сформованості цієї якості в майбутнього економіста, його продуктивна робота стає можливою [там же].

У контексті дослідження готовності менеджера до управлінської діяльності С. Тарасова це поняття трактує як «психолого-педагогічну таксономію необхідного і достатнього комплексу професійно важливих якостей і властивостей особистості, як інтегроване системою утворення особистості, що характеризує її вибіркову активність при підготовці та включенні до діяльності управління як свідомого і цілеспрямованого процесу

впливу на свідомість і поведінку окремих індивідів або членів групи, колективу, організації з метою підвищення організованості та ефективності їх спільної виробничої діяльності» [232, с. 10–11]. До структури готовності майбутніх менеджерів до управлінської діяльності вчена відносить мотиваційну, інформаційну, психологічну й рефлексивну складові.

Досліджуючи проблему формування професійних умінь і навичок майбутніх економістів у процесі вивчення інтегративних фахових дисциплін, І. Носач визначила такі компоненти готовності економіста до професійної діяльності, як мотиваційний, ціннісний, когнітивний і професійна самосвідомість [144].

На думку В. Стасюк [214, с. 35], самосвідомість є одним із важливих компонентів, що належать до групи особистісних якостей. Людська свідомість, яка виникає у процесі предметно-перетворювальної діяльності, має дві грані, що нерозривно пов'язані. Це усвідомлення всього зовнішнього стосовно суб'єкта і самосвідомість, як відображення суб'єктом самого себе. Завдяки свідомості перед особистістю розгортається широкий спектр можливостей розвитку і самовдосконалення, що, на наш погляд, є дуже важливим у праці економіста. Усвідомлюючи себе, фахівець розуміє рівень відповідності своїх особистісних властивостей соціально-моральним, професійним нормам. Усвідомлена суб'єктом відмежованість від усього, що не є ним самим, створює стимул для активного формування власної індивідуальності. Керуючись самосвідомістю, суб'єкт формує своїми діями нові властивості своєї особистості.

Складові професійної самосвідомості визначає І. Донченко, серед яких:

1) професійна Я-концепція – динамічна сукупність образів Я, що відображають уявлення про себе як суб'єкта професійної діяльності («Я-реальне-особистісне», «Я-професійне-дієве», «Я-професійне-нормативне»);

2) професійна самоорганізація – особливий психологічний феномен, сутність якого полягає у прагненні фахівця до постійного професійного саморозвитку, професійного самовдосконалення та самозбереження у ситуації мінливості професійного простору, що є механізмом формування і розвитку професійної Я-концепції, а також засобом реалізації Я-концепції у професійній діяльності та виявляється у сукупності процесів самопідготовки (самопізнання і саморозвиток) та самореалізації (самовираження і самоствердження);

3) професійна рефлексія – здатність до самоаналізу власного Я, власної професійної діяльності; механізм усвідомлення взаємозв'язків між професійною Я-концепцією та професійною самоорганізацією, завдяки якому внутрішнє, суб'єктивне (професійна Я-концепція) та зовнішнє, об'єктивне (професійна самоорганізація) поєднуються у єдине цілісне явище [51, с. 85–86].

Науковий аналіз понять «готовність», «готовність до професійної діяльності», «готовність до економічної діяльності» дали можливість з'ясувати, що:

– *готовність* – це цілісна, багатоступенева *система* [114; 166]; складне особистісне *утворення*, що має свої закони існування і розвитку [37]; *процес*, що передбачає позитивне ставлення до діяльності [146];

– *професійна готовність* – структурована *модель*, яка включає психологічну, психофізіологічну і фізичну готовність, а також науково-теоретичну і практичну підготовку як основу професіоналізму [203]; *властивість* особистості, яка забезпечує успішне виконання професійних функцій [267]; *особистісне утворення*, що дає змогу певній особі виконувати свої функції [129];

– *готовність* до економічної діяльності вважається як *інтегративна якість особистості*, що проявляється у формах активності та визначає здібність ставити перед собою професійні цілі, обирати способи їх досягнення [214]; психолого-педагогічна *таксономія* комплексу якостей і властивостей особистості [232].

Отже, у процесі дослідження нами з'ясовано, що готовність до економічної діяльності є здатністю людини виконувати певну професійну діяльність, комплекс якостей, властивостей особистості; а процесом формування готовності до професійної діяльності можна цілеспрямовано керувати, якщо визначити і обґрунтувати педагогічні умови економічної підготовки.

Визначено, що дослідники професійної готовності майбутніх спеціалістів економічного спрямування основними компонентами її вважають: мотиви, знання, уміння, навички, особистісні якості, самоорганізацію.

Економічна підготовка майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації у коледжі скерована Галузевим стандартом вищої освіти Міністерства освіти і науки України [38], які визначають освітньо-кваліфікаційні характеристики випускників за напрямками підготовки. Згідно вимог кваліфікаційної характеристики [151; 152; 154] молодший спеціаліст повинен виконувати професійну роботу (професійні назви робіт, коди і назви класифікаційних угруповань професій за Державним класифікатором професій ДК 003-95 та Довідником кваліфікаційних характеристик професій працівників (Торгівля і громадське харчування. Міністерство праці та соціальної політики України, 2001 р.).

Відповідно до освітньо-кваліфікаційної характеристики (ОКХ) готовність майбутнього молодшого спеціаліста сфери кооперації до професійної діяльності базується на вміннях: забезпечувати збалансовану діяльність; здійснювати саморегуляцію поведінки; ураховувати суспільні відносини і політичні явища; здійснювати ефективне ділове спілкування рідною й іноземними мовами; покладатися на основні економічні закони, правові засади і моральні переконання у процесі професійної діяльності; застосовувати закони формальної логіки і творчий підхід у вирішенні нестандартних ситуацій; здійснювати аналіз інновацій; забезпечувати індивідуальну безпеку в разі виникнення небезпечних ситуацій [38].

Таблиця 1.3 – Типові завдання діяльності фахівця освітньо-кваліфікаційного рівня «молодший спеціаліст»

Назва спеціальності	Типові завдання діяльності
5.050111 Бухгалтерський облік	1. Ведення статистичного обліку, використання статистичних методів оброблення економічної інформації. 2. Складання фінансової звітності підприємств і організацій. 3. Визначення цін. 4. Визначення доходів, витрат і фінансових результатів підприємств і організацій. 5. Визначення матеріальних і трудових ресурсів та ефективності їх використання. 6. Планування господарсько-фінансової діяльності підприємства. 7. Аналіз господарсько-фінансової діяльності підприємств [153, с. 14]
5.050301 Товарознавство та комерційна діяльність	1. Вивчення маркетингового середовища, ринкової інфраструктури, конкурентного середовища. 2. Визначення необхідного обсягу замовлення товарів та його структури. 3. Облік і аналіз надходження товарів. 4. Здійснення реклами підприємства, товарів і послуг. 5. Формування рівня цін на товари. 6. Облік і аналіз продажу товарів, товарних запасів і касових операцій. 7. Стимулювання збуту товарів. 8. Управління товарними ресурсами. 9. Управління фінансами підприємства. 10. Визначення шляхів підвищення ефективності торговельної діяльності в умовах конкуренції. 11. Здійснення функцій менеджменту в діяльності. 12. Управління трудовим колективом. 13. Контроль за роботою підприємства [154, с. 16]
5.14010102 Ресторанне обслуговування	1. Організація процесу обслуговування. 2. Робота з кадрами. 3. Забезпечення оперативного контролю за організацією діяльності підрозділу підприємства. 4. Забезпечення контролю за правильністю застосування цін та якістю розрахунків. 5. Забезпечення контролю за збереженням цінностей. 6. Забезпечення оперативного контролю за виконанням обсягів реалізації [151, с. 22]

Вважаємо, що організація педагогічного процесу економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації повинна бути спрямована на одержання економічних знань, формування практичних умінь і навичок, ціннісних орієнтирів та на розвиток власної готовності студента до вирішення творчих економічних завдань.

Відповідно до напрямку підготовки [151; 153; 154] визначено номер і назву типового завдання діяльності. Типові економічні завдання, які повинен вирішувати молодший спеціаліст сфери кооперації, нами подано в таблиці 1.3.

Зазначимо, що згідно [184] наведені спеціальності будуть модифіковані, оскільки затверджено Таблицю відповідності Переліку спеціальностей, за якими здійснювалася підготовка фахівців у вищих

навчальних закладах за освітньо-кваліфікаційним рівнем молодшого спеціаліста (Перелік 3), затвердженого наказом Міністерства освіти і науки, молоді та спорту України від 14 вересня 2011 року № 1057, зареєстрованого в Міністерстві юстиції України 30 вересня 2011 року за № 1133/19871 (Перелік 2011) та Переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 року № 266.

Нормативними документами [151; 153; 154] визначено вміння, сформовані у процесі економічної підготовки і подані нами у таблиці 1.4.

Таблиця 1.4 – Здатності фахівця освітньо-кваліфікаційного рівня «молодший спеціаліст» та необхідні для цього вміння

Назва спеціальності	Здатність	Уміння
5.050111 Бухгалтерський облік	Ураховувати основні економічні закони у процесі професійної діяльності	1. На підставі моделей поведінки споживача прогнозувати максимізацію загальної корисності та платоспроможності домашнього господарства за фактичних бюджетних обмежень. 2. На основі аналізу наявних споживчих благ, використовуючи класифікаційні ознаки класифікувати та визначити потреби суспільства. 3. На основі аналізу наявних економічних та природних ресурсів, застосовуючи моделі альтернативних витрат, за допомогою зіставлення та порівняння визначати альтернативні варіанти використання економічних ресурсів. 4. За результатами аналізу законодавчих та нормативних актів України, використовуючи макроекономічні моделі, за допомогою зіставлення та порівняння приймати професійні рішення, адекватні державній економічній політиці.
5.14010102 Ресторанне обслуговування	Розуміння і сприйняття етичних норм поведінки щодо інших людей і природи. Турбота про якість виконуваної роботи	Діагностувати, аналізувати соціально-психологічний клімат у колективі, причини наявних конфліктів. Створювати належні умови праці, пропонувати відповідні форми і рівень заробітної плати, матеріального і морального стимулювання відповідно до трудового вкладення працівників.
5.050301 Товарознавство та комерційна діяльність	Забезпечення належних культурно-побутових умов, здійснення саморегуляції і ведення здорового способу життя	Створювати належні умови праці, пропонувати відповідні форми і рівень заробітної плати, матеріального і морального стимулювання відповідно до трудового вкладення працівників економічної служби підприємств.

Діагностування і поліпшення соціально-психологічного клімату в колективі	Діагностувати і аналізувати стан соціально-психологічного клімату в колективі, причини наявних конфліктів, міру використання соціальних резервів виробництва.
Оцінка сучасних процесів та проблем суспільно-політичного життя з точки зору історичних подій та її геополітичного становища	1. Проникати в сутність явищ і процесів реального світу, свідомо використовувати знання наук у пізнавальній, практичній, виробничій та організаційно-виховній діяльності. 2. Вирішувати практичні, професійні задачі в сучасних умовах державотворення, процесі формування ринкової економіки.
Формування стійкого світогляду, правильного сприйняття проблем розвитку суспільства	Володіти методологією і методами пізнання, творчої діяльності при вирішенні професійних завдань.
Формування національного розуміння державності, свідомого дотримання прав, свобод та обов'язків людини та громадянина незалежної самостійної України	1. Володіти методологією і методами пізнання та досліджень при формуванні економічного мислення у членів трудового колективу, уміння критично оцінювати економічні події і явища. 2. Проявляти активність і творчу ініціативу з питань ринкової трансформації економіки України при виконанні своїх професійних обов'язків.

Окрім того, в ОКХ випускника коледжу у зміст завдання внесено і такі питання, як розуміння і сприйняття етичних норм поведінки відносно інших людей, розуміння необхідності та дотримання норм здорового способу життя, наполегливість у досягненні мети.

Узагальнивши думки науковців щодо трактувань поняття «готовність до економічної діяльності» та вивчивши ОКХ підготовки молодших спеціалістів, вважаємо, що економічна готовність майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації – цілісне, динамічне, полікомпонентне утворення, що забезпечується позитивною мотивацією та рефлексією, оволодінням системою економічних знань, формуванням необхідних умінь і навичок; наявністю комплексу професійних та особистісних якостей.

З нашого погляду, до компонентів економічної готовності майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації входять (рис. 1.1): мотиваційний (мотивація до навчання, до професійної діяльності); функціональний (знання

економічних категорій, законів, ступінь набуття практичних умінь і навичок, наявність навичок самостійної роботи, здатність до інтуїції та прогнозування); рефлексивний (здатність до самоспостереження, само- та взаємоаналізу); особистісно-ціннісний (знання основних цінностей і вибір їх для майбутньої професійної діяльності).

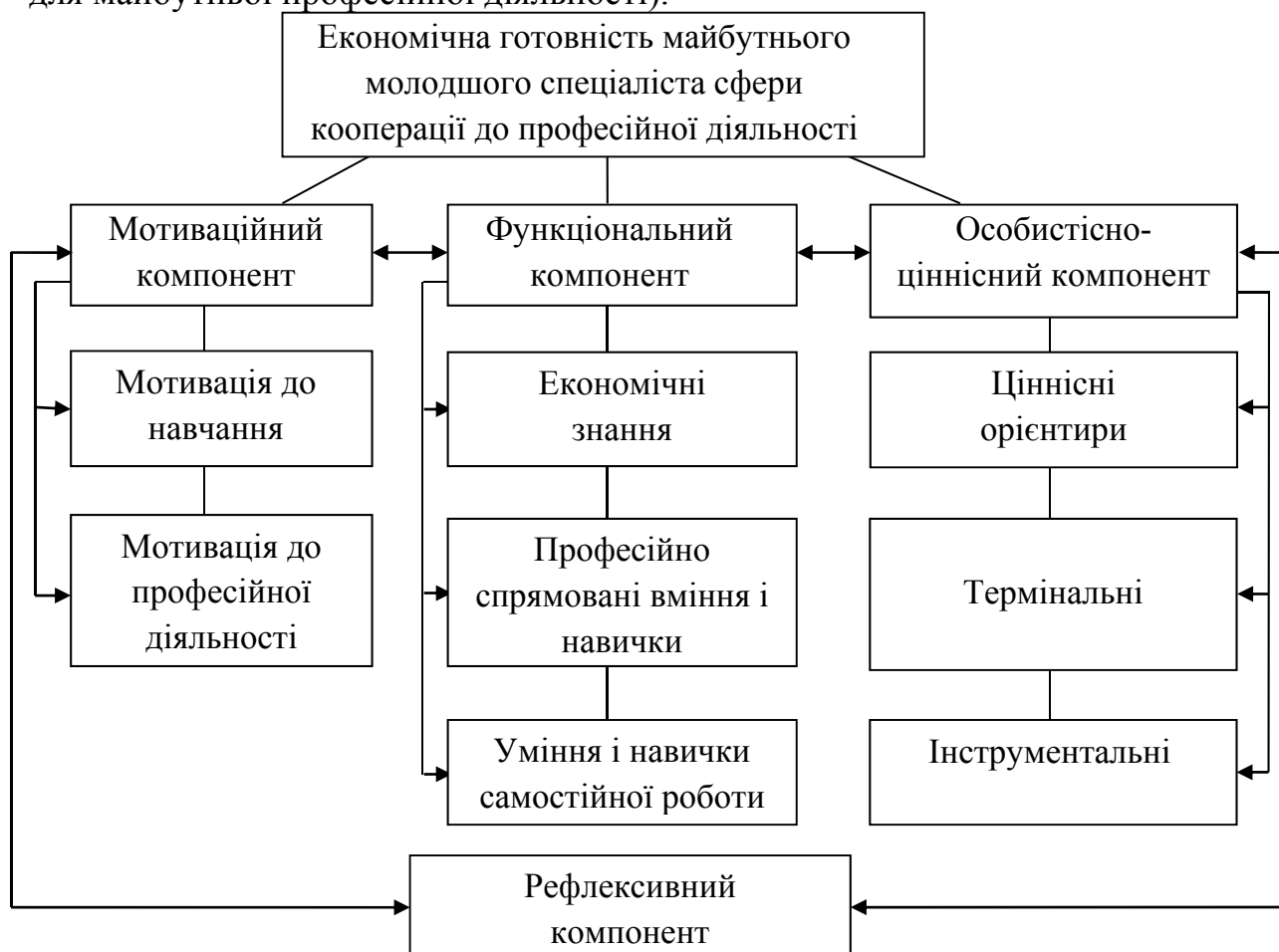

Рисунок 1.1-Структура економічної готовності молодшого спеціаліста сфери кооперації

Для дослідження питання економічної готовності майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації важливого значення надаємо визначенню методологічних підходів, які сприятимуть вирішенню завдань нашої наукової розвідки. Серед методологічних підходів нами визначено такі: системний, синергетичний, особистісно орієнтований, діяльнісний.

Системний підхід. Система – це виокремлена на основі певних ознак упорядкована множина взаємопов’язаних елементів, об’єднаних загальною метою функціонування та єдністю управління, що взаємодіють із середовищем як єдине ціле [72, с. 16]. Системна складність сучасного педагогічного процесу обґрунтовується з позиції загальної теорії систем (В. Андрущенко [249], Ю. Бабанський [11], С. Гончаренко [41], І. Зязюн [71], І. Підласий [169] та ін.). Системний підхід, за В. Андрущенко, – це спосіб наукового пізнання та практичної діяльності, що вимагає розгляду частин у нерозривній єдності з цілим [249, с. 536]. Системний підхід (за А. Підласим) вимагає розглядати всі компоненти педагогічного процесу в єдності закономірних взаємозв’язків з опиранням на загальну теорію управління

складними динамічними системами і є важливим чинником оптимізації навчально-виховного процесу [169, с. 66].

Використання системного підходу в педагогічному процесі надає нам можливість:

- розглядати економічну підготовку як складову професійної підготовки молодших спеціалістів сфери кооперації у коледжі;
- з'ясувати специфіку вивчення економічних дисциплін у системі загальноосвітніх та професійно спрямованих;
- визначити структуру економічної готовності майбутніх молодших спеціалістів;
- виокремити й обґрунтувати педагогічні умови та модель економічної підготовки.

Синергетичний підхід. Концепція означеного підходу сформувалася на базі теоретичних положень, розроблених у працях низки науковців (О. Вознюк [33], С. Гончаренко [41], В. Гребнєва [43], В. Кремень [167] та ін.).

Синергетика за Великим енциклопедичним словником формулюється як науковий напрям, що вивчає зв'язки між елементами структури (підсистемами), що утворюються у відкритих системах завдяки інтенсивному (потоківому) обмінові речовиною й енергією з навколишнім середовищем у невірноважених умовах. У таких системах спостерігається погоджена поведінка підсистем, у результаті чого зростає ступінь їх упорядкованості, тобто зменшується ентропія [22].

В. Мойсеюк під синергетикою розуміє науку, «яка досліджує класичну взаємодію неоднакових, складних і відкритих систем, які перебувають у постійному процесі саморозвитку завдяки природній здатності нових систем до самоорганізації» [128, с. 652].

Педагогічною синергетикою, за словами В. Кременя, можна означити сферу педагогічного знання, яка ґрунтується на законах і закономірностях синергетики, законах і закономірностях самоорганізації та саморозвитку педагогічної, тобто освітньо-виховної, системи. Педагогічна синергетика дає можливість по-новому підійти до розроблення проблем розвитку педагогічних систем і педагогічного процесу, розглядаючи їх насамперед із позиції відкритості, співтворчості та орієнтації на саморозвиток [167, с. 3–4].

Указуючи на важливість синергетичного підходу, О. Вознюк зазначає: «Актуальність і проблемність упровадження ідей синергетики в освіту, що зумовлюється наявністю в освітянській практиці як традиційного лінійного, так і нелінійного імовірнісного синергетичного мислення, впливає із протиріч у освітній практиці між: необхідністю реалізації синергетичного підходу у професійній діяльності педагога та недостатньою розробленістю в педагогічній теорії вихідних концептуальних засад педагогічної синергетики; декларацією особистісно орієнтованої парадигми навчання і виховання та відсутністю ефективних технологій її реалізації; системою освіти, вибудованою відповідно до ідеалів і норм класичної науки, і відкритою моделлю освіти, зміст якої має бути багатограним і варіативним» [33, с. 5].

Синергетична парадигма [250, с. 193] ґрунтується на домінуванні в освітній діяльності самоорганізації самоосвіти, самоуправління та полягає в

стимулюючому й спонукаючому впливові на суб'єкт із метою його саморозкриття й самовдосконалення у процесі співробітництва з самим собою та іншими людьми.

Для нашого дослідження синергетичний підхід надає можливість:

- усвідомити механізм розвитку особистості студента, педагогічної системи в цілому;
- визначити методи навчально-виховного процесу, виходячи з сучасної освітньої підготовки фахівців економічного спрямування;
- побудувати модель, а також експериментально дослідити її;
- забезпечити адаптацію майбутнього фахівця з урахуванням міждисциплінарних зв'язків.

Особистісно орієнтований підхід. Важливими для нашого дослідження є засади особистісно орієнтованого підходу, особистісно орієнтованої освіти і виховання. Цьому питанню присвячені дослідження І. Бега [15–17], Р. Вайноли [29], О. Дубасенюк [183], А. Коробченко [92], О. Пехоти [150], І. Підласого [169] та ін. Відтак, О. Пехота розглядає особистісно орієнтований підхід як важливий психолого-педагогічний принцип, основу якого складає сукупність вихідних теоретичних положень про особистість та практичних методичних засобів, що сприяють її цілісному розумінню, вивченню та гармонійному розвитку [150, с. 28]. Особистісно орієнтований підхід надає можливості кожному студентові, з урахуванням його здібностей, нахилів, інтересів, цілей та ціннісних орієнтацій, реалізувати себе в пізнавальній та навчальній діяльності; стимулювати студента до самопізнання, самовиховання та самовдосконалення. У нього з'являється можливість до саморефлексії, оцінки своїх вчинків та поведінки.

На думку Р. Вайноли [29], основним діалектичним протиріччям особистісного розвитку майбутнього фахівця є протиріччя між якостями особистості, що є сформованими, та об'єктивними вимогами, нормами, стандартами професійної діяльності, яка обумовлює подальший розвиток особистості через інтеграцію особистісних показників.

Ознаками особистісно орієнтованого навчання (за А. Коробченко) є: зосередження на потребах особистості; надання пріоритету індивідуальності, самоцінності; співпраця, співдружність, співтворчість між студентами та викладачами, удосконалення педагогічних відносин у бік їх відвертості, емпатійності, духовно-морального єднання зі студентом; створення ситуації вибору й відповідальності; пристосування методики до навчальних можливостей студента, актуалізація проблеми особистісного зростання особистості як основи її самостійності в оволодінні змістом освіти; стимулювання розвитку й саморозвитку студента [92, с. 7].

У процесі нашого дослідження особистісно орієнтований підхід надає можливість:

- формувати у студентів позитивну мотивацію до опанування економічних знань;
- урізноманітнити форми організації навчально-виховної діяльності при вивченні економічних дисциплін;
- сприяти становленню педагогічно орієнтованого творчого середовища в умовах коледжу;
- створити умови для самопізнання, самонавчання та самооцінки.

Діяльнісний підхід. Його основні ідеї обґрунтовано в працях Г. Дехтярьової [47], О. Дронової [52], Г. Костишина [94], М. Коляди [87], Л. Момот [130] та ін. За Н. Мойсеюк, означений підхід – це визнання діяльності основою, засобом і вирішальною умовою розвитку особистості [128, с. 635].

Діяльнісний підхід у навчанні передбачає відбір змісту навчальних предметів з опорою на врахування специфіки майбутньої професійної діяльності та спрямовує навчально-виховний процес на розвиток умінь і навичок особистості, застосування на практиці здобутих знань з різних навчальних предметів, професійну самореалізацію, формування здібностей до колективної діяльності та самоосвіти. За таких умов великого значення набуває квазіпрофесійна діяльність, яка, за визначенням О. Дронова, є «особливим видом діяльності, свідомо спрямованим на підготовку студентів до оволодіння вибраною ними професією, що допомагає їм зануритися у світ професійного середовища, пришвидшуючи та покращуючи підготовку до її виконання. Її структуру складають такі основні мотиви; ціле-результати, засоби, операції, умови тощо» [52, с. 52].

Основні види діяльності, за Л. Момот [130], є такими: загальнонавчальна, пізнавальна, перетворювальна (творча), самоорганізаційна.

У контексті нашого дослідження важливою є навчально-пізнавальна діяльність, оскільки діяльнісний підхід надає змогу:

- забезпечити цілеспрямоване володіння економічними знаннями в процесі викладання дисциплін економічного циклу;
- здійснити квазіпрофесійну діяльність;
- удосконалити практичну підготовку студентів.

Отже, на основі аналізу науково-педагогічних джерел щодо поняття «готовність», можна зробити висновок, що «підготовка» є процесом, а «готовність» – результатом цього процесу. Економічна готовність майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації – *це цілісне, динамічне, полікомпонентне утворення, що забезпечується позитивною мотивацією та рефлексією, оволодінням системою економічних знань, формуванням необхідних умінь і навичок; наявністю комплексу професійних та особистісних якостей.*

З'ясовано, що дослідники професійної готовності майбутніх спеціалістів економічного спрямування, основними компонентами її вважають мотиви, знання, уміння, навички, особистісні якості, самоорганізацію.

До компонентів економічної готовності майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації нами віднесено: мотиваційний; функціональний; рефлексивний; особистісно-ціннісний.

Визначено методологічні підходи, які сприятимуть вирішенню завдань нашої наукової розвідки. Серед них: системний, синергетичний, особистісно орієнтований, діяльнісний.

Висновки до розділу

1. Проблема економічної підготовки майбутніх фахівців є складною і багатоаспектною. Означеному питанню присвячено багато наукових праць, водночас аналіз наукових досліджень засвідчив, що проблема економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації у коледжі ще не була предметом дослідження.

Виявлено різні підходи до формулювання дефініцій «економічна підготовка», «педагогічні умови». У контексті нашого дослідження економічна підготовка майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації – це організований, системний процес одержання економічних знань студентами коледжу, формування практичних умінь і навичок, необхідних для майбутньої діяльності та сукупність цінностей і норм, спрямованих на формування економічної культури. Педагогічні умови економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації – це сукупність обставин, що обумовлені дією зовнішніх і внутрішніх чинників навчально-виховного процесу, від реалізації яких залежить рівень економічної готовності.

Економічна підготовка включає в себе економічну освіту та економічне виховання. Економічна освіта – процес одержання економічних знань, формування практичних умінь і навичок, спрямований на формування економічної культури. Економічне виховання – це цілеспрямований процес впливу на особистість, результатом якого є сформована система цінностей, необхідних у майбутній професійній діяльності.

2. Характерним для економічної освіти майбутніх молодших спеціалістів у навчальних закладах сфери кооперації є: подвійне підпорядкування (Міністерство освіти і науки України, Центральна спілка споживчих товариств України); навчально-методичне забезпечення навчально-виховного процесу коледжів сфери кооперації навчально-методичним центром «Укоопосвіта»; можливість отримання вищої освіти за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавр, магістр за певними напрямками підготовки в навчальних комплексах «Академія», «Освіта»; вузька професійна спеціалізація – спрямованість економічної освіти на торговельну діяльність.

3. Економічна готовність майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації – це цілісне, динамічне, полікомпонентне утворення, що забезпечується позитивною мотивацією та рефлексією, оволодінням системою економічних знань, формуванням необхідних умінь і навичок; наявністю комплексу професійних та особистісних якостей. Економічна готовність майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації є результатом економічної підготовки студентів у коледжі і здійснюється через взаємопов'язані компоненти: мотиваційний, функціональний, рефлексивний, особистісно-ціннісний. Основними методологічними підходами нашого дослідження стали системний, синергетичний, особистісно орієнтований, діяльнісний.

РОЗДІЛ 2

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ І МОДЕЛЬ ЕКОНОМІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СФЕРИ КООПЕРАЦІЇ ТА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЇХ ЕФЕКТИВНОСТІ

2.1 Створення у навчальному закладі педагогічно орієнтованого творчого середовища

Реформування вищої школи, модернізація економічної освіти полягає у формуванні творчого освітнього середовища. В його основу має бути покладена нова концепція, яка формувалась би з урахуванням принципів функціонування загальноєвропейської системи вищої освіти, визначених у межах Болонського процесу. За дослідженнями О. Кукліна, «відповідно до таких вимог навчальний матеріал ділять на частини – об'єкти; сукупність дрібних об'єктів утворює композицію; об'єкти входять до логічно послідовних дій навчального процесу. Об'єктні системи організації знань дають можливість створювати гнучкі, персоніфіковані освітні технології, внаслідок чого кардинально змінюються зміст педагогічної роботи і принципи взаємодії студента і викладача. Об'єктна концепція полегшує утворення систем моніторингу, аналізу результатів та оцінювання якості навчального процесу» [101, с. 132]. Це зумовлює створення такого підходу в організації навчально-виховної діяльності в системі вищої освіти, в якому освітнє середовище набуває нового змісту. У науково-довідковій літературі освітнє середовище розглядається, як:

- система впливів і умов формування особистості, а також можливостей для її розвитку, що містяться в соціальному і просторово-предметному оточенні (В. Ясвін [268, с. 14]);

- частковий, конкретизований фрагмент культурно-освітнього простору, який є педагогічною інтегрованою реальністю, що створює умови для ефективної педагогічної взаємодії учасників освітнього процесу, для вирішення конкретної педагогічної мети у відповідності до змістових характерних ознак, нормативних вимог соціокультурного освітнього простору» (О. Реброва [189, с. 165]);

- суттєвий елемент соціуму, цілеспрямовано організована, керована, багатофункціональна, відкрита педагогічна система, у межах якої учень загальноосвітньої школи усвідомлює себе як соціально розвинену цілісність (Н. Гонтаровська [40, с. 31]);

- сукупність духовно-матеріальних умов функціонування закладу освіти, що забезпечують саморозвиток вільної і активної особистості, реалізацію творчого потенціалу дитини (А. Каташов [79, с. 8]).

Творче освітнє середовище – це:

- середовище, що сприяє вільному розвитку активної особистості, це середовище, що найбільшою мірою забезпечує можливості розвитку свободи і активності (Я. Корчак [93, с. 175]);

– таке оточення особистості, в якому гармонізується стан людини, нейтралізуються наслідки стресу, розвиваються творчі здібності, здійснюється оздоровчий вплив на весь організм, взаємовідносини із соціальним оточенням спрямовуються у конструктивне русло, полегшуються контакти з власною сутністю, з внутрішнім «я», збільшуються можливості включення до процесу творчої імпровізації з максимально можливою самореалізацією, саморозвитком і самотворчістю, зростають виявлення цілеспрямованої творчої активності, осмислення і визначення можливостей та життєвих цілей (К. Приходченко [178, с. 32]).

Сьогодні швидкість і масштаби змін в економічній системі України є значнішими, ніж в освіті. Коледжі, аби бути затребуваним на ринку освітніх послуг, потребують нових підходів до економічної підготовки майбутніх спеціалістів. Формування економічної готовності випускників навчальних закладів, сфери кооперації зокрема, неможливе без радикальних змін у змісті підготовки, що мають бути орієнтовані на розвиток творчих здібностей студентів, їх можливостей приймати рішення в умовах ринку. Як результат, традиційна система навчання повинна функціонувати у поєднанні з інноваційною. Суттєва відмінність у підготовці спеціалістів на сучасному етапі, за Н. Туваковою, «полягає в тому, що при традиційному підході до навчання у вищому навчальному закладі у студентів намагаються сформувані логічне мислення, для якого притаманні поетапні міркування та дотримання основних законів логіки. Розвинуте логічне мислення добре працює в стандартних умовах, але часто не вміє впоратися у мінливих або невизначених ситуаціях. Творче мислення – це відхід від традицій, воно базується на постановці припущень під сумнів. У ньому немає жорстких процедур або правил» [240, с. 478]. Оскільки економічна діяльність суб'єктів господарювання зазнає постійного впливу як мікро- так й макрофакторів середовища (політичних, демографічних, економічних, соціальних), то стає зрозумілим, що економічна підготовка майбутніх молодших спеціалістів повинна бути спрямована на розвиток у студентів креативного мислення, формування нових ціннісних орієнтацій.

У сучасних умовах від випускника сфери кооперації вимагається вміння будувати стратегію роботи, проектувати та моделювати свою діяльність. «При цьому критерієм фахової підготовки майбутнього економіста виступає належне засвоєння економічної теорії та певних практичних навичок на поведінковому рівні, що відповідає нормам сучасної світової культури» [240, с. 482].

Саме тому важливою педагогічною умовою економічної підготовки вважаємо створення у навчальному закладі педагогічно орієнтованого творчого середовища.

Педагогічно орієнтоване творче середовище створюється взаємодією педагогів, студентів, соціуму, що оптимізує позитивний розвиток кожного. Воно являє собою спільний творчий пошук шляхів зростання, в якому домінуючими є пошукова, емоційна, етична, духовна сфери розвитку інтелекту. Його місія – допомогти студентові набути життєво необхідних

економічних знань і вмінь, бути мобільним, адаптивним та здатним до самовдосконалення.

А. Бондаревська [24] визначає групу чинників, що впливають на розвиток творчого освітнього середовища професійного становлення студентів:

- макрофактори (регіональний і муніципальний освітній простір);
- мезофактори (інфраструктура освітнього комплексу навчального закладу);
- мікрофактори (соціально-психологічна готовність викладацького складу до інноваційної діяльності в культуровідповідному освітньому середовищі, а також персональний і міжособистий простір студентів, програмно-методичне забезпечення вищого навчального закладу).

Для реалізації особистісно орієнтованого підходу в сучасній економічній освіті важливо, щоб на заняттях в коледжі домінував творчий навчально-виховний процес. На думку О. Митника, це забезпечується конструктивною взаємодією у підсистемах «учитель-клас», «учитель-учень», «учень-учень», «учень-клас». Саме взаємодія між учителем і учнями та учнів між собою стимулює до творчості – створення нового на суб'єктивному чи об'єктивному рівнях [124, с. 31]. Педагогічно орієнтоване творче середовище передбачає суб'єкт-суб'єктні відношення у навчально-виховному процесі.

На нашу думку, творчого характеру середовищу в коледжі надає: застосування інноваційних методів навчання; прагнення педагогів до сприяння якомога повнішому розкриттю здібностей, інтересів, нахилів студентів, саморозвитку, самореалізації особистості та рефлексії; націлення на творчу та пізнавальну діяльність групи, частиною якої стає кожен студент. Системний підхід дає можливість вивчати розвиток тих, хто бере участь у творчому освітньо-виховному середовищі у взаємозв'язку.

Виявлена нами педагогічна умова економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів – створення у навчальному закладі педагогічно орієнтованого творчого середовища – надає можливість створити позитивну мотиваційну основу одержання економічної освіти в умовах коледжу сфери кооперації. Вибраний нами особистісно орієнтований підхід, за [138], своїм внутрішнім змістом передбачає саморозвиток суб'єктів педагогічного процесу, виявлення їх особистісних функцій.

Реалізація означеної педагогічної умови здійснювалася нами завдяки:

- створенню позитивного творчого фону, умов для самопізнання та ініціативності майбутніх молодших спеціалістів, з-поміж яких: активізація пізнавальної і навчально-творчої діяльності, здатність особистості до рефлексії;
- застосуванню інноваційних методів навчання та впровадженню ситуаційних завдань, спрямованих на розвиток поняттєвого, креативного та дивергентного мислення студентів.

Ми поділяємо думку Н. Тувакової в тому, що «цілі вищої економічної освіти мають передбачати не лише формуванню у випускників вищого

навчального закладу певного комплексу фахових знань, умінь та навичок, а розвиток творчої активності особистості та її здатності шукати і знаходити шляхи вирішення проблем у мінливій економічній діяльності» [240, с. 478]. Над створенням творчого середовища в студентському колективі в експериментальних групах проводилась дослідницька робота в кількох напрямках:

1) застосування на лекційних, практичних та семінарських заняттях інноваційних методів навчання;

2) тьюторська діяльність викладача;

3) віртуалізація практичного навчання.

Зупинимось на кожному з них.

1. *Застосування на лекційних, практичних та семінарських заняттях інноваційних методів навчання.* На лекційних заняттях з економіки на рівні засвоєння нових знань застосовувалися проблемні методи навчання у поєднанні з методом образного бачення (із використанням інформаційних технологій), методи «мозкова атака», «асоціативний куш», «кейс метод».

Проблемне навчання змінювало мотивацію пізнавальної діяльності студентів: провідними стали пізнавально-спонукальні мотиви. Інтерес до навчання виникав у зв'язку з проблемою і розгортався у процесі розумової праці, пов'язаної з пошуками та знаходженням рішення проблемного завдання або їх сукупності. На цих засадах виникала внутрішня зацікавленість, що перетворювалася у чинник активізації навчального процесу та ефективності навчання.

Під час створення проблемних ситуацій дотримано певних умов:

- зміст ситуації, її спрямованість на одержання нових знань;
- знання, що необхідно засвоїти, містили невідому загальну закономірність чи спосіб дії, без з'ясування якої (якого) завдання виконати неможливо;
- інтерес і мотив у студентів до нових знань;
- розуміння наукової важливості вирішення економічної проблеми;
- урахування реального рівня знань студентів.

На лекційних заняттях викладач ставив проблемні питання, висував проблемні завдання і сам їх вирішував, при цьому студенти лише уявно підключалися до пошуку рішення.

На практичних заняттях студенти спочатку отримали, а потім застосували необхідні відомості з дисципліни або спосіб дії для виконання проблемного завдання.

Проблемна ситуація створювалася завдяки різним типам завдань з економічних дисциплін, як-от: шляхи вибору оптимального товаро-забезпечення, методи встановлення ціни на товар, шляхи оптимізації товарооборотності на підприємстві та ін. (дисципліна «Економіка торгівлі»).

Метод проблемно-пошукового діалогу із застосуванням інформаційних технологій навчання дав можливість викладачу поставити запитання, в діалозі з'ясувати відповідь на нього і узагальнити. Використання мультимедійних засобів сприяло підвищенню інтенсивності й

ефективності процесу навчання; створювало умови для самостійної та індивідуальної роботи, доступу до нових джерел різноманітної за змістом і формою подання інформації.

Методи «мозкової атаки», «асоціативного куща» активізували творчу думку студентів, розвивали гнучкість мислення. Їх застосування надало можливість студентам встановити зв'язки між економічними термінами, явищами, їх взаємозалежність, узагальнити вивчений матеріал та виявити суттєві відмінності між окремими економічними категоріями. Окрім того, мала місце колективна робота із прийняттям остаточного рішення.

Кейс-метод застосовувався з метою розуміння студентами комплексного підходу до одержання економічних знань. Студент, який готувався до обговорення кейсу в аудиторії, вивчав факти, формулював висновки, оцінював альтернативні дії в окремій ситуації і робив вибір на користь того чи іншого плану дій. Він усвідомлював, що користь від кейсу можна отримати лише в тому випадку, якщо взяти активну участь у дискусії.

Серед інших інноваційних методів навчання мали місце: метод «баскет», «мозаїка», метод проектів тощо. Більш детальний опис їх подано в п. 2.5.

Інноваційна спрямованість викладання економічних дисциплін забезпечила:

- новизну, що викликала інтерес та мотивацію до навчання;
- оптимальність, яка сприяла досягненню високих результатів за найменших витрат часу;
- результативність та ефективність, що підвищила якість знань, здатність до само- та взаємоаналізу;
- творче застосування знань у процесі практичної підготовки.

Наведемо фрагменти окремих лекційних занять.

Тема. Основні засоби підприємств торгівлі (дисципліна «Економіка торгівлі»).

Вступна частина лекції

(метод проблемно-пошукового діалогу)

1. Хвилинка «Це ми маємо знати»

– Подивіться на екран, перед вами торговельний зал підприємства «Веселка». Зробимо уявну екскурсію. Що Ви бачите?

(Студенти називають предмети, що є в залі).

– На дошці запропоновано кілька економічних термінів. Який з них підберете до визначення: сукупність засобів праці, якими розпоряджається підприємство.

(Студенти обирають поняття «основні фонди» і обґрунтовують свій вибір).

Застосовуючи цей метод, ми дійшли висновку, що студенти краще засвоюють економічну термінологію, розвивається критичне мислення.

Тема. Витрати торговельного підприємства (дисципліна «Економіка торгівлі»)

Основна частина лекції

(метод «мозковий штурм»)

– Ми з’ясували, що таке витрати та методику їх аналізу на підприємствах торгівлі. Шляхи економії витрат – першочергове завдання будь-якого суб’єкта господарювання.

Запишіть на картках власні ідеї щодо скорочення витрат і обґрунтуйте свій вибір.

(Студенти спочатку самостійно, а потім у парах ділилися своїми ідеями один з одним і по черзі доводили свою думку всім).

Наше спостереження за творчою діяльністю студентів показало, що вони активно включалися в роботу, мали низку пропозицій і висловлювали їх. Окремі з пропозицій були суттєвими, як-от:

1. Удосконалення системи управління (скорочення ланок, детальний облік витрат).

2. Підвищення продуктивності праці (підвищення кваліфікації, ефективна система стимулювання).

3. Удосконалення технологічного процесу (скорочення відстані перевезень, прогресивна технологія транспортування товарів).

Як правило, лекційні заняття розпочиналися з актуалізації опорних знань студентів, видом робіт якої стали: економічна хвилинка, економічна скринька, економічна лінгвістика, економічний лабіринт, економічна розминка, павутинка знань та ін.

Наприклад, до теми «Товарні запаси та товарооборотність» було запропоновано студентам розплутати «павутинку знань»: з’ясувати за допомогою словника економічних термінів значення окремих термінів. Терміни та їх визначення подавалися на інтерактивній дошці не у відповідності один до одного:

Товарний запас – комплекс заходів, що спрямовані на формування та підтримання їх оптимального рівня.

Страхові запаси – визначення оптимального розміру товарних запасів для забезпечення планового обсягу товарообороту у визначених умовах, місці та часі, при найменших затратах щодо їх зберігання, регулювання.

Управління запасами – маса товарів, призначена для наступного продажу, що знаходиться в сфері обігу в процесі переміщення від виробництва до споживача.

Нормування товарних запасів – час, упродовж якого реалізується середній товарний запас.

Товарооборотність – запаси, що передбачені для безперервного забезпечення товарами в разі різних непередбачених обставин.

Студенти визначали значення термінів, що стали ключовими для лекції.

На практичних та семінарських заняттях використовувалися як традиційні, так інноваційні методи навчання, які будуть подані в п. 2.4. Більшість з них сприяли створенню педагогічно орієнтованого творчого середовища. Наведемо приклади застосування окремих з них.

Практичне заняття на тему: «Аналіз витрат на виробництві» (дисципліна «Економічний аналіз»).

Практична частина

(метод «Дерево рішень»)

– Ви отримуєте зразок «Дерева рішень» для розв’язування задачі. Суть проблеми в тому, що необхідно провести аналітичне дослідження витрат на одну гривню продукції, скласти висновки про результати впливу чинників на відхилення за рівнем витрат. Продумайте варіант рішення у групах, обміняйтесь думками і здійсніть пофакторний аналіз. Дані для розв’язування задачі подано у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1 – Аналіз витрат на 1 гривню продукції

Показники	За планом	Фактичний випуск продукції			Фактично у діючих цінах	Відхилення від плану
		За планом, перерахованим на фактичний обсяг та асортимент продукції	Фактично в цінах, прийнятих у плані	Фактично в цінах, прийнятих у плані на продукцію при діючих цінах на матеріали, паливо		
Обсяг продукції в порівнянних оптових цінах, тис. грн.	8400	8470	8470	8470	8500	
Собівартість продукції, тис. грн.	6783	6864	6958	7145	7145	
Витрати на 1 грн. продукції	80,75	81,04	82,15	84,36	84,06	

(Студенти формулюють висновки шляхом «Дерева рішень»)

На зміну рівня витрат, на думку студентів, вплинули такі чинники:

1. Зміна структури й асортименту продукції. Підвищення питомої ваги менш рентабельних виробів призвело до збільшення витрат на гривню товарної продукції на 0,29 копійки.

2. Зміна рівня витрат. Підприємство під впливом цього чинника збільшило витрати на кожну гривню продукції на 1,11 коп. (82,15–81,04).

3. Зміна цін і тарифів на спожиті матеріальні ресурси. За рахунок цього чинника підприємство допустило зростання витрат на 2,21 коп. (84,36–82,15).

4. Зміна цін на готову продукцію. Підвищення ціни на продукцію зменшило витрати на 1 гривню продукції на 0,30 коп. (84,06–84,36), або на 0,37 %).

Спостереження за діяльністю студентів показало, що вони активно включилися в навчальну діяльність, намагалися визначити основне у розв'язку задачі і, методом індукції, знаходили кінцевий результат. Викладач виступав у ролі консультанта, партнера у пошуках рішень.

Семінарське заняття на тему: «Бізнес-план, його структурні елементи» (дисципліна «Основи бізнесу»)

Систематизація знань, умінь і навичок
(метод проектів)

– Вашим завданням було скласти бізнес-проект на тему: «Моя стратегія». Ваш проект виконувався за таким планом:

1. Постановка проблеми.
2. Спостереження за роботою торговельного підприємства своєї місцевості та збір інформації.
3. Висунення гіпотез успішного товарообороту.
4. Виконання проекту.
5. Презентація проекту.

Студенти читали бізнес-проекти, аналізували їх, взаємооцінювали відповіді. Зазначимо, що презентація студентських проектів передбачала застосування комп'ютерних технологій, що дало можливість краще зрозуміти вивчену тему. Водночас формувалася культура усного і писемного мовлення, виховувалися повага до партнера у бізнесі.

Семінарське заняття на тему: «Циклічність в економіці» (дисципліна «Політекономія»)

Систематизація знань, умінь і навичок
(метод «прес»)

– Студенти, Вам пропонується підготувати виступ з проблеми «Циклічність в економіці» за певною формулою:

Позиція: «Я думаю, що...»

Висловіть свою думку, поясніть, у чому полягає ваша точка зору.

Обґрунтування: «тому що...»

Наведіть приклад появи такої думки «наприклад»

Наведіть факти, які підтвердять і підсилять вашу позицію.

Висновок: «тому...»

(Студенти висловлюють свої думки, формулюють висновки)

Наше спостереження за діяльністю студентів на таких заняттях показало, що вони активно залучалися до роботи в мікрогрупах (групі), ефективно засвоювали значний обсяг матеріалу за стислий час, набували навичок роботи в команді, мав місце високий рівень навчальної мотивації, виховувалося почуття відповідальності. Проте ще були помилки у формулюванні висновків та здійсненні порівняльного аналізу економічних явищ.

Нами проводилися різні форми лекційно-практичних (семінарських) занять, серед них: бінарні, заняття-подорожі, заняття-аукціон та інші. Плани-конспекти окремих з них подано у додатках (додаток Б, В, Д, Е).

2. *Тьюторська діяльність викладача.* Згідно з рішенням педагогічної ради Мукачівського кооперативного торговельно-економічного коледжу

(протокол № 1 від 31.08.2012 р.) в експериментальній групі спеціальності «Бухгалтерський облік» введено самостійне опрацювання окремих тем дисципліни «Економічний аналіз» в аудиторних умовах під керівництвом викладача. В основу навчальної діяльності було покладено принципи: свідомості і активності у навчанні, міцності засвоєння знань; раціонального поєднання колективних, індивідуальних та парних форм навчально-пізнавальної діяльності, усвідомленої перспективи. Технологія кооперативного навчання стала провідною, до якої входять: робота в парах, ротаційні (змінювані) трійки, два-чотири-всі разом, карусель, робота в малих групах, акваріум [231, с. 54]. Заняття проводилося у такій формі: студенти були розподілені на три творчі бригади, керівництво яких здійснював один із студентів групи. Викладач на початку заняття спрямував навчальну діяльність їх, надалі студенти самостійно опрацьовували навчальний матеріал за допомогою навчальних посібників та розробленого викладачем лекційного матеріалу. Наприкінці заняття підводилися підсумки, надавалися консультації. Результати експерименту порівнювалися за виконанням модульних контрольних робіт та складанням іспиту. Відтак, якість знань за результатами іспиту в КГ склала 54,1 %, а в ЕГ – 63,8 %. Рішенням педагогічної ради Мукачівського кооперативного торговельно-економічного коледжу (протокол № 5 від 4.06.2013 р.) така організація навчального процесу в ЕГ була схвалена і запропонована для застосування іншим навчальним закладам, в яких проводилася експериментальна робота з проблеми дослідження.

Позитивним у такій організації навчального процесу, на нашу думку, є взаємодія, тобто зусилля кожного члена бригади стали успіхом всієї групи; рефлексія, яка виявлялася в індивідуальній і груповій підзвітності і в оцінці результатів; вироблення навичок самостійної роботи.

Окрім того, самостійна та індивідуальна робота студентів, яка передбачена робочою програмою з економічних дисциплін, була спрямована на створення творчого середовища, що сприяло застосуванню інноваційних методів навчання. На сьогодні питання самостійної та індивідуальної роботи студентів розроблено у науково-педагогічній літературі, про що свідчить низка праць [84; 94; 96; 166; 252 та ін.].

У процесі дослідження застосовувалися інноваційні методи організації самостійної роботи [50]: проблемно-пошукові; метод проектного навчання; методи колективної розумової діяльності; метод застосування новітніх інформаційно-комунікаційних технологій у навчанні. Серед завдань для самостійної роботи мали місце такі: «Підприємства системи споживчої кооперації та їх вплив на розвиток економіки Закарпаття», «Дослідіть конкурентне середовище підприємств Вашого району», «З'ясуйте назви крамниць Вашого села (міста) і поєднайте їх із звичаями та традиціями Закарпаття», «Установи сфери кооперації у вашому місті (селі)» та ін. Наше дослідження показало, що такі завдання самостійної роботи викликали у студентів інтерес до навчання, сприяли розвиткові креативного мислення, виховували почуття патріотизму, національної гідності. Вони здійснювали

пошук економічної інформації, що надало можливість навчально-виховний процес поєднати з майбутньою професійною діяльністю.

3. *Віртуалізація практичного навчання.* У склад технологічної практики в експериментальних групах було введено в дію віртуальні підприємства «Кооператор» та «Орбіта».

Метою проведення віртуальної практики було формування цілісної системи знань, умінь з організації торгівлі, ведення обліку даних, що сприяло покращенню адаптації студентів до практичної діяльності, підвищення мотивації до майбутньої професії.

Практична діяльність була здійснена у формі навчально-виробничого тренінгу, який передбачав прийняття рішень студентами з питань менеджменту, бізнес-планування, економіки, фінансів, бухгалтерського та податкового обліку, маркетингових досліджень, виконання службових обов'язків на окремих робочих місцях імітаційних підприємств. Проходячи тренінг, студенти мали можливість краще зрозуміти принципи та умови діяльності конкретного підприємства, опанувати навичками й вміннями виконувати завдання та обов'язки окремих функціональних підрозділів і фахівців. Робота проводилася в творчих підгрупах під керівництвом викладача із застосуванням інформаційних технологій навчання.

Співпраця керівника практики зі студентами зумовила якісну економічну підготовку останніх до професійної діяльності безпосередньо на підприємстві. Проте, на нашу думку, віртуалізація практичної діяльності має значний недолік – відсутність реального прибутку. Віртуальне підприємство не може навчити студентів підприємництву і правилам реального бізнесу, але сприяє творчому пошуку рішень, вихованню толерантності, відповідальності за розпочату справу.

Для проведення тренінгів використовувався імітаційний метод та методи активізації індивідуальної роботи. Імітаційний метод спирався на імітацію економічної діяльності, пізнавальну активність студентів групи. О. Набока імітаційні методи активного навчання поділяє на ігрові та неігрові. «Специфікою ігрових методів є опертя їх на ігрову функціональну основу, тобто на ігрові елементи, зв'язки, відношень. Особливість неігрових імітаційних методів активного навчання полягає у моделюванні реальних об'єктів і ситуацій, процес навчання та виховання відбувається шляхом обговорення у мікрогрупі ситуацій, прийняття певних рішень» [133, с. 50].

Методи активізації індивідуальної роботи з подальшою презентацією результатів нами застосовувалися за методикою Г. Ковальчук [239, с. 100–101]. Під час індивідуальної роботи студенти реалізовували бажання поміркувати й переосмислити інформацію. Для індивідуальної роботи надавалися завдання типу:

- навести приклади використання формули для певного економічного питання;
- заповнити бланк документів;
- заповнити таблицю;
- запропонувати ідею;

- оцінити висловлювання;
- розробити модель розв'язання задачі.

Під час застосування навчальних завдань використовувалися відповідні методичні рекомендації [212; 213], зокрема проводили:

- аналіз умови та можливих різних способів розв'язування вихідного («готового») завдання чи його переформулювання і подальше розв'язування;
- складання оберненого та аналогічного завдання до вихідного;
- формулювання запитань до завдання чи задачної ситуації, тексту підручника, таблиці, рисунка, до відповіді іншого студента;
- складання завдань з використанням різних інформаційних джерел (підручник, довідкова література, матеріал спостережень, Інтернет тощо);
- складання завдань з політематичним та міжпредметним змістом, що дає змогу постійно активізувати набуті раніше знання;
- складання завдань з недостатніми чи надлишковими даними, що дає змогу ефективно розвивати критичне мислення і т.д.

Створення творчого середовища під час самостійної та індивідуальної робіт надало можливість дійти висновків, що:

- функціональний компонент економічної підготовки набув нового змісту;
- реалізувалися загальнопедагогічний (зв'язку навчання з життям) та специфічні (єдності економічної, теоретичної підготовки з практичною діяльністю, усвідомленої перспективи тощо) принципи навчання;
- студентське творче середовище сприяло формуванню позитивної мотивації до майбутньої професійної діяльності;
- суб'єкт-суб'єктні відношення у студентському мікроколективі викликали інтерес до навчання, виховували почуття відповідальності за обрану справу, співпереживання за результати навчальної діяльності;
- у студентів позитивний емоційний стан підвищений;
- здійснювалася своєрідна самодіагностика (очікування від роботи, особистий внесок, необхідні ділові якості);
- підвищилася ефективність проходження виробничої практики.

У процесі дослідження значна увага зверталася на форми контролю, що були спрямовані на створення творчого середовища. Сьогодні форми оцінювання знань, умінь і навичок розкриті у науково-педагогічній літературі на належному рівні [128; 166; 251; 265 та ін.].

Контроль як педагогічне поняття являє собою «усвідомлене, планомірне спостереження та фіксацію вербальних і практичних дій вихованців з метою з'ясування рівня набуття ними соціального досвіду, опанування програмного матеріалу, оволодіння теоретичними і практичними знаннями, навичками й уміннями та формування в них певних особистісних і професійних рис» [265, с. 404]. За місцем, яке посідає контроль у навчальному процесі, розрізняють попередній (вхідний), поточний, рубіжний і підсумковий контроль.

На заняттях дисциплін економічного спрямування застосовувалися різні методи контролю, проте надали перевагу окремим з них [228]:

1) **фронтальне опитування.** Фронтальне опитування проводилося на практичних та семінарських заняттях у формі бесіди викладача з групою. Переваги його в тому, що до активної розумової роботи залучалися усі студенти групи. За допомогою такого виду опитування викладач мав можливість перевірити виконання студентами самостійної роботи, виявити готовність групи до вивчення нового матеріалу, виявити знання економічних понять. Питання викладача мали пошуковий характер, щоб спонукати студентів до самостійної розумової діяльності та рефлексії. Вони ставилися у такій формі: В чому відмінність між..., Як зміняться економічні показники, якщо..., В яких випадках... . Як правило, цей вид опитування проводиться в усній формі;

2) **індивідуальне опитування.** Передбачало усний виклад студентом економічної теорії. Перевага його в тому, що студенти складали зв'язні економічні висловлювання, показували свою оцінку до явища, яке вивчалось, формулювали висновки. Відповідь на питання мала розгорнутий вигляд. Наше спостереження показало, що цей вид опитування для студентів є важким, оскільки мовлення вимагає зв'язності, насиченості термінами, логічності викладу. На початковому етапі дослідження з метою розвитку професійного мовлення нами пропонувався цитатний план розповіді. Для того, щоб група оцінила відповідь свого товариша, доцільно використовувати різні прийоми, як-от: скласти план відповіді, підготувати рецензію на відповідь товариша, оцінити (проаналізувати) її. Індивідуальне опитування може бути як усним, так і письмовим;

3) **практична перевірка** (виконання завдань). Спрямована на виявлення вмінь застосовувати економічні знання у практичній діяльності. У процесі виконання завдань студент обґрунтовував прийняті рішення, що надало можливість встановити рівень засвоєння теоретичних положень, тобто одночасно з перевіркою умінь здійснювалася перевірка економічних знань. На практичних заняттях пропонувалися економічні задачі, ділові ігри, ситуаційні завдання, тренінги. Вони надали змогу більш об'єктивно визначати рівень економічної готовності студента до практичної діяльності, сформованість таких важливих умінь, як аналіз і синтез, узагальнення, порівняння, використання економічних знань у нестандартних умовах. Як свідчить наше дослідження, на практично-семінарських заняттях з урізноманітненням прийомів створювалося творче середовище, виховувалися ціннісні орієнтації у підлітка;

4) **тестова перевірка.** Студентам пропонувалися тестові завдання відкритого та закритого типів, з-поміж яких вибирали правильну відповідь. Це дало можливість викладачу перевірити ступінь оволодіння студентами навчальним матеріалом. Перевагою тестового опитування (контролю знань) є відсутність безпосереднього контакту зі студентом, об'єктивність. Проте, зрозуміло, таким видом опитування складно перевірити глибину економічних знань, набутих умінь і навичок, ступінь розвитку професійного мовлення тощо.

Нами виявлено, що найліпший результат дає поєднання тестової перевірки з іншими методами контролю, оскільки є можливістю, на нашу думку, створити творче освітнє середовище. Форми та методи контролю якості економічних знань студентів розроблені у методичних рекомендаціях викладачам коледжів сфери кооперації [216].

Отже, нами обґрунтовано вибір педагогічної умови «створення у навчальному закладі педагогічно орієнтованого творчого середовища» та шляхи реалізації її в процесі економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації у коледжі. Над створенням творчого середовища в студентському колективі проводилась дослідницька робота в кількох напрямках: застосування на лекційних, практичних та семінарських заняттях інноваційних методів навчання; тьюторська діяльність викладача; віртуалізація практичного навчання.

2.2 Насичення змісту дисциплін економічного спрямування квазіпрофесійними завданнями і методами

Особливість сучасної економічної освіти полягає в поєднанні академічної підготовки студентів із формуванням практичних умінь і навичок, пріоритетом якої стає моделювання майбутньої професійної діяльності. Як показує наш досвід роботи, традиційна система навчання не дає повної можливості забезпечити виконання цього завдання. Перевага методу моделювання у порівнянні з традиційним полягає в реалізації принципу зв'язку навчання з життям. Засобами формування знань є контури професійної діяльності, а тому педагогічні положення-знання, закономірності, принципи – тісніше зближуються з реаліями обраного фаху. За Н. Туваковою, докорінна змінна традиційного способу життя породжує нові пріоритетні завдання сучасної освіти, а саме навчання навчатися (вироблення вмінь оволодівати й оперувати найрізноманітнішою інформацією); навчання працювати (формування здатності ефективно оволодівати професійними навичками, уміння знаходити вихід у найнепередбачуваніших виробничих ситуаціях, співпрацювати в колективі, співвідносити себе з конкретними фаховими ролями й ефективно їх виконувати); навчання співіснувати (розвиток таланту до налагоджування соціальних відносин, виховання здатності до емпатії, персоніфікованих відносин з іншими людьми); навчання жити (формування цілісного світогляду, вміння бачити особистісний сенс життя, прагнути до духовної зрілості, бути відповідальним за себе та інших [240, с. 478].

Недостатність практичної орієнтованості фахових дисциплін, їх взаємозв'язку, відсутність систематизації знань студентів з окремих курсів, призводить до того, що інколи успішний студент є неспроможним виконувати професійні функції. Поглиблення професіоналізації освіти майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації спонукає до виокремлення педагогічної умови – насичення змісту дисциплін

економічного спрямування квазіпрофесійними завданнями і методами. Сутність квазіпрофесійних завдань і методів полягає в моделюванні або відтворенні умов чи ситуацій професійної діяльності. Для ефективного освоєння як предметного, так і соціального контекстів економічної діяльності при виконанні типових практичних завдань, ситуацій необхідно відтворювати умови, максимально наближені до реальних.

На нашу думку, організація економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації має бути спрямована на формування та розвиток власної готовності студента до розв'язання складних економічних завдань, використовуючи моделювання. Для квазіпрофесійної діяльності особливо значущою є суб'єктна позиція студента, при якій ураховується його індивідуальна особливість та особистісний досвід. За дослідженням Н. Захарченко [68, с. 38], квазіпрофесійна діяльність є перехідною від навчальної до професійної і передбачає застосування методу ділової гри. У діловій грі моделюється предметний (імітація конкретних умов і динаміки виробництва й моделювання професійної діяльності фахівців) і соціальний зміст (формування фахівця) майбутньої діяльності.

Квазіпрофесійна діяльність набуває широкого застосування і стала предметом вивчення як зарубіжних, так і вітчизняних дослідників. Серед них: Н. Захарченко [68], Т. Качеровська [81], Ж. Малахова, В. Огаренко [118], М. Свіржевський [198], С. Скворцова [201], П. Щербань [264], S. Abt [270] та ін.

Широке смислове навантаження категорії – квазіпрофесійна діяльність – дає змогу розглядати її як технологію навчання, завдяки якій можна досягнути бажаної дидактичної мети через відтворення й рольове моделювання реальних ситуацій професійної діяльності.

За словами С. Скворцової, найбільш яскравою формою квазіпрофесійної діяльності є імітаційна, рольова гра. Тут вдало моделюється предметний і соціальний зміст майбутньої праці, задається його контекст [201, с. 69].

Виокремлюють такі види ділових ігор: рольові (відпрацьовується тактика виконання соціальної ролі, функції, обов'язки, дія якоїсь конкретної особи), імітаційні (у процесі них імітується діяльність якої-небудь організації, підприємства, фірми, дія їх управлінського апарату, яка виробляє поведінкові навички), ситуаційні (розігрується будь-яка ситуація та спостерігається поведінка людини в цій ситуації) та операційні (допомагають відпрацьовувати конкретні специфічні операції) [118].

Залежно від напрямку діяльності в експериментальних групах у зміст практично-семінарських занять дисциплін «Політекономія», «Економіка торгівлі», «Економічний аналіз», «Основи менеджменту» вводилися ділові ігри, тренінги як мікроструктурний елемент заняття; вдосконалювався навчально-методичний комплекс з економічних дисциплін, пропонувалися завдання практичного спрямування. Означені заняття проводилися за розробленими методиками [1; 68; 239 та ін.].

Включення в навчальний процес ділових ігор різних видів (ситуаційних, рольових, імітаційних, операційних), як показало дослідження, є ефективним методом активізації навчальної діяльності студентів. Ділова гра сприяла формуванню практичних умінь, навичок, реалізації виховних цілей, привчаючи майбутніх спеціалістів до відповідальності, дружньої підтримки. При її проведенні ми виходили з того, що ділова гра повинна включати складові: мотивацію, зміст, умотивований професійною діяльністю, умови, внутрішню установку учасників на опанування вмінь, змодельовану ігрову ситуацію, яка наближена до реальної. Під час проведення ділової гри дотримано таких етапів.

Підготовчий етап. Розробляється сценарій, план гри, даються консультації, інструкції, пакети матеріалів учасникам, готується матеріальне забезпечення.

Етап проведення гри. Залежно від типу вводяться різні рольові позиції гравців: організатор, координатор, критик, тренер тощо.

Гра має свою структуру:

- 1) ігровий задум;
- 2) правила гри;
- 3) безпосередньо ігрові дії;
- 4) дидактичні завдання;
- 5) обладнання гри;
- 6) результат гри.

Етап аналізу, обговорення та оцінки результатів гри. Виступають експерти, учасники обмінюються думками. Викладач підсумовує досягнуті результати, аналізує помилки.

Ефективність гри, на нашу думку, значною мірою залежала від низки чинників, серед яких такі [228]:

- 1) чітко продумана мета;
- 2) здійснення мотивації ігрової діяльності; чітка організація підготовки, проведення і підбиття підсумків;
- 3) постановка пізнавальних і проблемних запитань у процесі гри;
- 4) залучення всіх учасників;
- 5) тривалість гри не більше однієї навчальної години.

Застосування ділових ігор на практичних заняттях з «Економіки торгівлі» надало можливість:

- професійно спрямовувати навчально-виховний процес;
- активізувати мотивацію навчання;
- організувати роботу студентів у групах;
- приймати обґрунтоване управлінське рішення за результатами аналізу діяльності підприємств;
- формувати комунікативні уміння;
- сприяти розвитку само- та взаємоаналізу при обговоренні економічних проблем;
- наблизити теоретико-практичне навчання до умов майбутньої професійної діяльності;

– зрозуміти специфіку організації роботи на підприємствах споживчої кооперації.

У процесі формувального експерименту в ЕГ було проведено низку ділових ігор з чітко поставленими завданнями. Окремі з них:

Ділова гра «Сучасний керівник сфери кооперації»

Мета: закріпити, узагальнити та систематизувати теоретичні знання з теми «Управлінські рішення», обґрунтувати значення управлінських рішень в діяльності керівника, виховувати у майбутніх спеціалістів почуття відповідальності.

Правила проведення гри. Група студентів умовно ділилася на керівника, трьох заступників його та на відділи: маркетинговий, економічний, збуту. Директор підприємства поставив завдання на адмін нараді щодо вивчення можливостей підприємства з метою розширення ринку збуту продукції. Після обговорення кожен відділ представляв директору свої пропозиції. В процесі діалогу приймалося оптимальне рішення.

Ділова гра надала можливість студентам сформувати уміння моделювати діяльність сучасного керівника та з'ясувати особливості прийняття індивідуальних та групових рішень. У процесі імітації ігрового експерименту досліджувалися мотиви прийняття рішень, виділялися лідери, оцінювалися можливості та наполегливість учасників гри в обстоюванні власної думки.

Ділова гра «Випадок у крамниці»

Мета: закріпити і узагальнити матеріал з теми «Товарні запаси», розвивати професійне мовлення економічними термінами, виховувати уважність, відповідальність.

Правила проведення гри. Студентам пропонувалося квазіпрофесійне завдання для прийняття рішення. У крамницю завезли йогурт «Живинка» у кількості 50 штук. При прийманні товару за кількістю та якістю з'ясувалося, що термін зберігання його за 2 дні збігає.

Студенти по черзі беруть участь у грі з прийняттям рішення, в кінці формулюють остаточний висновок.

Ділова гра «Кращий на ринку споживчої кооперації»

Мета: систематизувати знання студентів з теми «Загальні основи ринку», розвивати вміння аналізувати, порівнювати, формулювати висновки, виховувати цінності на принципах кооперації.

Це гра, у якій студент одержав в своє керування підприємство, і, приймаючи рішення про замовлення і реалізацію товару, витрати на рекламу, дослідження ринку, змагається з іншими директорами підприємств споживчої кооперації у конкурентному середовищі. Мета команди – керуючи торговельним процесом, заключаючи договори купівлі-продажу товару, удосконалюючи асортимент і характеристики продукту, обходити гравців-конкурентів і домагатися максимального товарообороту, а відповідно і прибутку. Про результати роботи доповісти на засіданні правління Мукачівської райспоживспілки.

Ділова гра «Торговельне підприємство «Бджілка»

Мета: закріпити знання студентів з теми «Основні засоби підприємства», розвивати вміння аналізувати, порівнювати, формулювати висновки, виховувати відповідальність.

Студенти розподілялися на групи, перед початком гри проводилась експрес-розминка. Її завдання – дати стислі відповіді на запитання.

Варіанти питань:

1. Дати визначення поняття «основні засоби».
2. Які розрізняють групи основних засобів?
3. Яка різниця між фізичним та моральним зносом?
4. Яка методика аналізу ефективності використання основних засобів?

Після експрес-розминки студенти підгрупи № 1 – «Керівництво підприємства» – отримали завдання: розподілити ролі, обрати трьох спостерігачів та провести групування основних засобів у магазині «Бджілка». Директор проводить нараду, повідомляє завдання для груп; спостерігачі контролюють роботу персоналу.

Підгрупа № 2 – «Аналітики» – здійснювала аналіз стану та руху основних засобів на підприємстві за наведеними даними; визначала ефективність використання їх.

Підгрупа № 3 – «Облікова» – документально оформляла результати аналізу, формулювала висновки.

Спостерігачі стежили за роботою студентів у групі, звертали увагу на те, як студенти розподілили завдання, чи були проблеми у міжособистісному контакті, суперечки, на скільки точні були результати роботи.

Ділова гра «Титани ринку»

Мета: закріпити та систематизувати знання студентів з теми «Загальні основи ринку», навчити виробляти стратегію і тактику конкурентної боротьби, формувати вміння логічно та нестандартно мислити, виділяти головне та робити висновки, виховувати зацікавленість у вивченні економіки та підприємництва, самосвідомість і громадську гідність.

Студенти розподілилися на дві підгрупи і визначили між собою ролі, обов'язки персоналу супермаркетів «Смерічка» та «Черемшина» (підприємства діють на одному сегменті ринку і є конкурентами). Вони приймали рішення за такими напрямками: вивчення фінансового стану підприємства за попередні періоди, форми та методи активізації продажу товарів, визначення постачальників продукції, придбання або продаж обладнання; проведення рекламних заходів, цінова політика. Завдання гравців полягало у здійсненні такої діяльності, яка мала б забезпечити переваги підприємства у конкурентній боротьбі, максимальне задоволення попиту споживачів, належний рівень прибутковості. Перемагає у конкурентній боротьбі команда, яка обрала чітку стратегію і досягла найкращих фінансових результатів.

У процесі наукової розвідки ми поєднували рольові та імітаційні ігри з різними завданнями в один комплекс, щоб максимально наблизити навчальний процес до майбутньої професійної діяльності. За визначенням

Н. Захарченко [68, с. 97], імітаційні ігри – це різновид ділових ігор, у яких поведінка учасників визначається моделлю середовища господарювання, що подана у вигляді ігрової імітації. Науковець зазначає, що «імітаційні ігри відрізняються від рольових тим, що:

- по-перше, у них не виділяються жорстко ролі конкретних керівників і фахівців, моделюється лише середовище господарювання;
- по-друге, імітуються деякі конструкції, технології, принципи, що визначають поведінку людей і їхню взаємодію;
- по-третє, в деяких іграх відсутні альтернативи» [там же].

Як приклад, наведемо одну з імітаційних ігор.

Імітаційна гра «Біля озера» [68, с. 98].

Ігрова дія розгортається в деякій господарській системі, що складається з 8-ми підприємств, розташованих на березі озера. Виготовлення продукції вимагає багато води, яку підприємства беруть з озера. Перероблена вода скидається туди ж, що забруднює навколишнє середовище. Кожне з підприємств (у грі беруть участь групи або персонажі в кількості 8 і кожна група або персонаж виконує роль Ради директорів або директора) щомісяця приймає одне з п'яти управлінських рішень:

- скидання неочищених стоків;
- чищення відпрацьованої води;
- перепрофілювання підприємств;
- застосування штрафних санкцій до забруднень;
- преміювання тих, хто очищає стоки.

Кожному рішення відповідає оцінка у вигляді прибутку або збитків, отриманих у даному місяці. Завдання учасників гри – максимізувати сумарний розмір доходу. Рішення приймаються анонімно з інформуванням тільки ведучого. У грі є можливість для здійснення різних стратегій. Учасники можуть приймати рішення самостійно або ж укласти різні угоди рекомендаційного характеру, що можуть порушуватися заради особистої вигоди.

М. Боброва [19] у дослідженні виокремила методи квазіпрофесійної діяльності: 1) ігрові (розігрування ролей, ділова гра, ігрове проектування тощо); 2) неігрові (аналіз ситуацій, дія за інструкцією тощо). Неігрове моделювання полягає в розробці конкретних професійних ситуацій й алгоритму їх розв'язання. В. Вонсович [36] характеризує кілька їх видів: 1) ситуація-проблема, у якій студенти знаходять причину виникнення описаної ситуації, ставлять і вирішують проблему; 2) ситуація-оцінка, у якій студенти дають оцінку ухваленим рішенням; 3) ситуація-ілюстрація, у якій студенти отримують приклади з основних тем курсу на підставі вирішених проблем; 4) ситуація-вправа, у якій студенти вирішують нескладні завдання, використовуючи метод аналогії (навчальної ситуації). Окрім названих ситуацій, на заняттях з менеджменту нами було запропоновано інтерактивні завдання [221].

Алгоритм їх виконання є таким:

- постановка проблеми;

- пошук асоціативних зв'язків для її вирішення;
- визначення предмету рішення, заходи, які є для цього;
- прийняття попереднього варіанту рішення за показником ступеня досягнення цілі;
- формулювання остаточного рішення.

Як приклад, наведемо окремі ситуації:

Ситуація-проблема

1. Закарпатська облспоживспілка зосереджує свою роботу на модернізації та трансформації ринків у сучасні торгово-сервісні центри з широким спектром послуг.

Яку послугу запропонували б Ви?

2. Кухар ресторану працював до пізньої ночі, терміново слід було виконати одне замовлення. Керівник зранку скликав зібрання, на яке кухар запізнився. Керівник був обурений, негативно висловився на його адресу.

Як би Ви поступили в такій ситуації на місці керівника, на місці кухаря?

3. Ви менеджер гостинної зали ресторану. Один із відвідувачів за столиком біля вікна запалив цигарку.

Як Ви зреагуєте на його поведінку?

4. Ви очолюєте фірму, яка пропонує тістечка. Фірма має великі труднощі у виробництві, роботі з персоналом і збуті.

Для виходу із кризової ситуації необхідно побудувати «дерево цілей».

5. Було виявлено, що монотонні одноманітні трудові операції знижують продуктивність праці й рівень задоволеності працівників. Керівництво фірми вирішило взяти на озброєння концепцію «збагачення праці» й доручило Вам розробити заходи щодо збагачення змісту праці.

Висловіть свої пропозиції.

Ситуація-оцінка

1. Перший заступник голови правління однієї із споживспілок твердо переконаний, що плановий обсяг, структура товарообороту кооперативного підприємства є вихідними для планування і прогнозування всіх інших показників його господарської діяльності – доходу, витрат, прибутку, потреби в ресурсах та капіталі, тобто планування вважається основою ефективного управління в умовах ринкової економіки. Чи погоджуєтесь Ви з думкою заступника голови правління? Від чого залежатиме успіх кооперативного підприємства?

2. У найбільш напружений період виконання планового завдання в колективі стався непорядний вчинок, порушено трудову дисципліну, внаслідок чого допущено неякісну продукцію. Начальнику невідомий винуватець. Однак виявити винних і покарати їх необхідно. Що робити в цій ситуації?

А. Зупинити з'ясування стосунків у цій справі до закінчення виконання планової роботи.

Б. Підозрілих у провині викликати до себе і суворо поговорити віч-на-віч, запропонувати назвати винних.

В. Повідомити про те, що трапилося, членів активу колективу, запропонувавши їм назвати винних.

Г. Для підвищення дисципліни і продуктивності праці, не втрачаючи часу на розмови, провести збори колективу, наполягаючи на виявленні й покаранні винних, попередити про недопущення подібних фактів.

3. Вам надано можливість призначити собі заступника. Є кілька кандидатур. Претенденти відрізняються один від одного такими рисами:

А. Перший віддає перевагу уникати конфліктів із людьми, прагне насамперед до того, щоб налагодити доброзичливі стосунки, створити в колективі атмосферу взаємної довіри, що, однак, не всіма сприймається правильно.

Б. Другий вважає, що в інтересах справи слід іти на конфлікти з людьми, не боїться зіпсувати особисті стосунки в ім'я досягнення поставленої мети.

В. Третій віддає перевагу дотриманню своїх посадових прав і обов'язків, вимагає того самого і від своїх підлеглих, добивається чіткого виконання роботи.

Г. Четвертий завжди зосереджений на досягненні своєї мети, наполегливий в організаційних питаннях і завжди прагне добитися свого, не надаючи великого значення непорозумінням і конфліктам, які виникають у взаємовідносинах із підлеглими.

Виберіть одну з кандидатур.

Ситуація-вправа

Підприємства «Тиса» та «Ужгород» діють на ринку олігополії, тобто кожна з них – великий та масштабний виробник. За неправильного управління продуктивність праці та відповідно якість продукції можуть зменшитися й підприємства втратять вигідне становище на ринку. Згідно з концепцією рівнів управління [254] з'ясуйте, як розподіляються повноваження на підприємствах.

Ситуація-ілюстрація

Чинадіївська хлібопекарня діє на ринку споживчої кооперації 10 років і продукція користується попитом. Керівництво здійснює постійний моніторинг ринку, для прийняття рішення використовує достовірну інформацію, що зумовлено налагодженим комунікаційним процесом. Яка роль комунікації у менеджменті?

Рішення. Якщо комунікації налагоджені погано, рішення можуть бути помилковими, персонал не розумітиме керівні команди, міжособистісні стосунки можуть деформуватися. Обмін інформацією пронизує всі управлінські функції, тому комунікації розглядаються як сполучний процес у роботі підприємства і забезпечують успішну його діяльність.

Інтерактивні завдання

1. Бліц-турнір

Інструктаж виконання. Студенти поділені на творчі групи, перша група готує запитання до певного розділу (модулю), інші групи подають обґрунтовані відповіді.

Орієнтовні запитання-відповіді до розділу «Менеджмент як наука про управління»:

Запитання: Що таке об'єкт та суб'єкт управління?

Відповідь: Об'єкт управління – це колектив працівників підприємства чи організації. У галузі кооперації – це і матеріальні, і фінансові ресурси.

Суб'єкт управління – орган управління. В кооперативних чи в споживспілках – голова правління, комісії, збори, ради, з'їзди.

(Відповіді підтвердити прикладами роботи місцевої споживспілки)

2. Моделювання відповідей із застосуванням SMART-технологій.

Слайд 1. Це центральна вулиця міста. Знайти місце для Вашого ресторану.

Слайд 2. Чи правильно підібрані і розташовані меблі у залі ресторану. Розмістити їх за своїм смаком.

Слайд 3. Вдягнути своїх працівників, перетягнувши одяг з уявного гардеробу.

Слайд 4. Підібрати колір для фасаду Вашого підприємства.

Слайд 5. Визначити, з-поміж інших, основні показники професійної культури працівника споживчої кооперації: діловитість, підприємливість, раціональне використання робочого часу, прийняття ефективних управлінських рішень, чесність і працьовитість.

Слайд 6. Побудувати структуру управління на підприємстві, розташовуючи посади за лінійним (лінійно-функціональним) типом:

– керівник, секретар офісу, виконавець 1, виконавець 2, виконавець 3, виконавець 4;

– керівник, секретар офісу, функціональний керівник 1, лінійний керівник 1, функціональний керівник 2.

Слайд 7. Складіть схему підпорядкування трудових ресурсів споживчої кооперації.

Як показало наше дослідження, застосування ситуаційних завдань сприяло кращому засвоєнню теоретичного матеріалу з економічних дисциплін, викликало інтерес до їх вивчення, більш детально знайомило студентів із специфікою роботи підприємств споживчої кооперації, а найбільш – ефективній квазіпрофесійній діяльності. Окрім того, використання у підготовці фахівців SMART-технологій сприяло формуванню інформаційної культури.

У практику роботи коледжу сфери кооперації нами впроваджувалися тренінги різних видів. Наприклад, під час вивчення теми «Товарно-грошові відносини» (дисципліна «Політекономія») студентам пропонувалась низка запитань про функції грошей на ринку. Вони вступали у дискусію, застосовуючи методики стратегічного аналізу та аналізу середовища, формулювали висновки, прогнозували подальший розвиток грошової системи країни та обґрунтовували пропозиції.

У процесі опрацювання питання «Інфраструктура ринку» (дисципліна «Політекономія») студенти створювали у групах рекламну компанію, намагаючись втілити знання та рекомендації, отримані під час лекційних

занять, готували рекламні пропозиції для клієнта, проводячи необхідні розрахунки, та презентували їх. У цьому випадку, тренінг розвивав особистісну компетентність та показував, наскільки ефективно студенти здатні взаємодіяти один з одним, працюючи у групах.

Використання різних видів ділових ігор, тренінгів на заняттях з економічних дисциплін сприяло активному засвоєнню знань, набуттю практичних умінь, створенню товариського контакту між студентами, викликало бажання вивчати економічні дисципліни, виховувало командність, точність у розрахунках.

Організація роботи із запровадження методів та завдань квазіпрофесійної діяльності вимагала спеціального методичного супроводу: розробки питань і завдань щодо зв'язку теоретичного матеріалу з діяльністю підприємств споживчої кооперації; засобів (карт-схем, відеосюжетів, вірців виконання завдань тощо). Завдяки моделюванню, економічна підготовка майбутніх молодших спеціалістів набувала ознак предметної реалізації принципів зв'язку теорії і практики, єдності навчання і виховання. Забезпечувалася реалізація всіх компонентів, визначених нами, мотиваційного зокрема. Студенти мали можливість ознайомитися з особливостями діяльності підприємств сфери кооперації.

Отже, нами обґрунтовано вибір педагогічної умови – насичення змісту дисциплін економічного спрямування квазіпрофесійними завданнями і методами – та висвітлено шляхи реалізації її в процесі економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації у коледжі.

2.3 Забезпечення сприятливого адаптаційного періоду в навчальній діяльності студентів першого курсу коледжу

Із вступом у вищі навчальні заклади змінюється соціальний статус старшокласника, що викликає труднощі в навчально-пізнавальній діяльності. Спостерігається невміння правильно організувати працю в нових умовах коледжу, непідготовленість до вимог, методів роботи навчального закладу, відсутність навичок самостійної роботи. Є низка суперечностей (за З. Курлянд), що «пов'язані з особливостями адаптації колишніх школярів до нової системи навчання, нового колективу, змін режиму праці та відпочинку» [166, с. 75].

З метою виявлення особливостей адаптації нами та психологом коледжу було проведено бесіду з першокурсниками щодо навчання в нових умовах. Вибірка становила 74 особи, серед яких 16 студентів з повною загальною середньою освітою, що зараховані на 2 курс коледжу. З'ясовано, що у студентів, які вступили до коледжу після тих шкіл, де проводився запропонований нами факультатив «Шанс», адаптація пройшла досить швидко (11 студентів), 9 студентів не мали труднощів із організації власної навчально-пізнавальної діяльності, 19 опитаних вказали, що їм подобається навчання в коледжі, проте є труднощі в розумінні специфіки побудови

навчального процесу (лекційно-практичні і семінарські заняття), 23 студенти мали труднощі в системі контролю знань, умінь і навичок за 100-бальною системою ECTS, в пристосуванні до розкладу занять вказало 8 опитаних, 4 респондентів визнало невміння скласти режим дня.

Ми врахували труднощі процесу адаптації, які визначені у дослідженнях С. Вітвицької, а саме:

- негативні переживання, пов'язані з виходом учорашніх учнів з шкільних колективів з їх моральною допомогою і моральною підтримкою;
- невизначеність мотивації вибору професії;
- недостатня психологічна підготовка до неї;
- невміння здійснювати психологічну саморегуляцію поведінки і діяльності та ін. [32, с. 118].

Наше дослідження показало, якщо залишити адаптацію першокурсників поза увагою, то це викликає деформацію в поведінці, приводить до неуспішності, невмінню самостійно пристосуватися до нових умов навчання, виникненню почуття розгубленості, незадоволення. Оскільки пристосування першокурсників до навчання в умовах вищої школи є вкрай важливим для успішної навчальної діяльності, то це зумовило вибір наступної педагогічної умови – забезпечення сприятливого адаптаційного періоду в навчальній діяльності студентів першого курсу коледжу [228].

У науково-довідковій літературі [30; 115; 128; 246; 259 та ін.] адаптація це:

- пристосування організмів, органів чуття до умов існування, до оточення [30, с. 11];
- пристосування індивіда до групових норм, до соціального середовища і соціальної групи, до окремого індивіда [115, с. 3];
- процес активного пристосування дитини до вимог нового середовища за допомогою різноманітних засобів; здатність добровільно підкорити себе обставинам, які завдані іншими людьми [128, с. 629];
- феномен пов'язаний не тільки з процесами пристосування людини до нових умов діяльності, а й із особистісним і професійним становленням індивіда, що ґрунтується на концепції персоналізації та належному часовому регламентуванні [259, с. 9].

В. Бондар, І. Шапошнікова розуміють під адаптацією «не просто пристосування, підлаштування людини з наступним чи попутнім звиканням до змінених умов, нових вимог, інструкцій, циркулярів, наявних традицій. Адаптація зазвичай призводить до моральних, психологічних, біофізіологічних змін в організмі особистості, суб'єктності вже сформованої індивідуальності, оскільки потребує напруженої й цілеспрямованої роботи над собою ставленням, поведінкою, характером, самооцінкою тощо» [23, с. 37].

Ними визначено три рівні адаптаційної роботи:

- 1) індивідний – передбачав психофізіологічне пристосування людини до інтелектуального, психологічного, фізичного навантажень у режимі академічної й позаакадемічної навчально-пізнавальної діяльності;

2) особистісний – гарантував формування адаптивності особистості студентів до змін, використання ціннісних орієнтацій щодо навчальних дисциплін, педагогічної взаємодії з метою адаптації до майбутньої професійної діяльності в умовах зовнішніх і внутрішніх впливів;

3) суб'єктний – озброював навичками суб'єкт-об'єктної та суб'єкт-суб'єктної адаптації до педагогічної взаємодії, досвіду адаптування до психологічного навантаження, самостворення образу «Я» і самоформування на засадах стратегії і тактики, самореалізації [там же, с. 36–37].

Розрізняють три форми адаптації студентів-першокурсників до умов вищої школи:

формальна адаптація – стосується пізнавально-інформаційного пристосування студентів до нового оточення, до структури вищої школи, до вимог і своїх зобов'язань;

суспільна адаптація – це процес внутрішньої інтеграції груп студентів-першокурсників і інтеграція цих груп зі студентським оточенням в цілому;

дидактична адаптація – стосується підготовки студентів до нових форм і методів навчальної роботи у вищій школі [164, с. 128].

Усі ці форми є взаємопов'язаними і враховані нами у процесі організації адаптаційного періоду студентів першого курсу коледжу.

У практиці роботи коледжів сфери кооперації адаптаційний етап умовно нами поділено на три періоди:

перший – пропедевтичний (вересень, жовтень) – передбачає оцінку соматичного і психологічного статусу першокурсників, їх інформування про умови, організації та змісту навчальної діяльності в коледжі; діагностику комунікативних та організаторських здібностей, соціально-психологічну підтримку входження колишніх абітурієнтів у нове освітнє середовище;

другий – підготовчий (листопад, грудень) – полягає в комплексному індивідуально-психологічному обстеженні студентів, виробленні рекомендацій і розробці індивідуальних програм для адекватного засвоєння навчального матеріалу і адаптації першокурсників в новому освітньому середовищі;

третій – практичний (другий семестр) – передбачає використання отриманої інформації для проведення семінарів, індивідуальних і групових консультацій педагогів для запобігання виникнення проблемних ситуацій у навчальному процесі; корекційно-просвітницьку роботу із студентами для формування згуртованого студентського колективу.

Забезпечення сприятливого адаптаційного періоду здійснювалося нами за двома напрямками: 1) удосконалення навчально-виховного процесу на адаптаційному етапі; 2) запровадження факультативного курсу «Шанс» з економіки в загальноосвітніх навчальних закладах Закарпатської області.

Охарактеризуємо перший напрям забезпечення сприятливого адаптаційного періоду – удосконалення навчально-виховного процесу на адаптаційному етапі. Нами було визначено такі завдання [228]:

– навчити студента складати тези до лекційних занять, самостійно працювати з підручником, довідковою літературою;

- навчити займатися науково-дослідною та пошуковою роботою;
- зацікавити студентів загальноосвітніми дисциплінами як базовими для формування майбутнього фахівця;
- удосконалювати форми і методи індивідуальної роботи із студентами;
- забезпечити систему заохочень у навчанні;
- виховувати у студентів відповідальність за свої дії;
- практикувати проведення на виховних годинах анкетування, бесід, диспутів, круглих столів тощо.

На заняттях з економічних дисциплін нами застосовувався метод стимулювання студентів до навчальної діяльності шляхом створення ситуацій успіху у навчанні. В. Сухомлинський зазначав: «Мистецтво й майстерність навчання і виховання полягає в тому, щоб, розкривши сили й можливості кожної дитини, дати їй радість успіху в розумовій праці» [230, с. 437]. Сьогодні, за словами О. Пехоти, створення ситуацій успіху – це педагогічна технологія, що має певну мету і завдання. «Ситуація успіху має характер штучно створеної, бо педагог на деякий час посилює оцінний акцент на позитивних якостях праці учня, при цьому не зважає на наявні недоліки. Педагог розуміє тимчасовість створюваної ситуації, яка надалі коригується шляхом поступового (коли дитина повірить в свої сили) вказування на недоліки та їх спільного, а потім і самостійного виправлення» [150, с. 203].

На заняттях робота студентів оцінювалася таким чином: «Я впевнена, Ви це знаєте», «Ваша відповідь дуже змістовна» тощо.

Як показало наше дослідження, застосування означеної технології надавало студентів впевненості, викликало позитивну мотивацію до навчання.

Визначена нами педагогічна умова сприяла забезпеченню рефлексивного компоненту. З цього приводу В. Бондар, І. Шапошнікова зазначають: «Адаптивне навчання – явище з широким спектром впливу особистості на оточуюче її середовище, або навпаки – впливу зовнішніх і внутрішніх чинників на особистість. На допомогу студенту в прийнятті правильних рішень в умовах суперечливих ситуацій (проблемних для неї) приходить її здатність до рефлексії» [23, с. 37]. Рефлексія, на їх думку, – це не лише знання й досвід розуміння людиною самої себе (самоадаптація), а й з'ясування для себе того, як бачать її інші, як зовнішнє оточення з його позитивними й негативними рисами впливає на неї.

У перший рік навчання успішній адаптації сприяла виховна робота у коледжі, академнаставника зокрема. Кураторами груп та експериментаторами проводилися виховні години такої тематики: «Як працювати у бібліотеці», «Мій розпорядок дня», «Робота в Internet мережі»; просвітницькі лекції-бесіди з батьками: «Підлітковий вік, його специфіка», «Як жити в колективі», «Положення про студентський гуртожиток» та ін.

За дослідженнями В. Стасюк [214], покращенню адаптаційному періоду сприяє довузівська підготовка: «школа–ВНЗ». Аналогічної думки

дотримується Р. Хмелюк, яка зазначає: «Необхідна організація у всіх школах педагогічних гуртків, читання педагогічних факультативних курсів як дієвого засобу формування психологічної готовності осіб до опанування педагогічної професії і виховання любові та інтересу до неї» [253, с. 27]. Вважаємо, що ця умова може стосуватися підготовки інших фахівців, зокрема і економічного напрямку.

За дослідженням Г. Товканець, економічна освіта в загальноосвітніх навчальних закладах здійснюється та такими рівнями:

нульовий рівень – 1-4 (1-3) класи;

перший рівень – 4-7 класи;

другий рівень – 8-9 класи;

третій рівень – 10-11 класи.

Нульовий рівень вивчення економіки розрахований на початкову школу. Діти отримують початкове уявлення про навколишнє економічне середовище. Формується первинна економічна культура та грамотність.

Перший рівень передбачає послідовне розширення світогляду учнів, подальше вивчення економічних понять; нагромадження нового досвіду у прийнятті зважених економічних рішень у процесі вибору; висвітлення зв'язків, що існують у ринковій економіці між людиною (дитиною), сім'єю, державою.

Другий рівень спрямовано на вивчення економіки на рівні систематизованого підходу до набуття знань про економічні поняття, категорії. Економічні основи у 8-9 класах охоплюють вивчення ключових економічних законів та концепцій, розуміння основних впливів економічного середовища на діяльність підприємця, набуття вмінь та навичок застосування набутих знань для аналізу різноманітних подій економічного життя.

Третій рівень є завершальним у формуванні економічної освіти на загальноосвітньому рівні [237, с. 93–94].

З метою профорієнтаційної роботи та ознайомлення із специфікою навчання у вищій школі у загальноосвітніх навчальних закладах нами упроваджено факультативний курс «Шанс» з економіки. Договором між Мукачівським кооперативним торговельно-економічним коледжем, школами міст Виноградова та Іршави було передбачено умови здійснення такого виду освітньої послуги (школа-коледж). Програма факультативного курсу враховувала зміст навчання дисциплін економічного спрямування у загальноосвітніх навчальних закладах і містила в собі професійну спрямованість, стимулювання позитивного ставлення школярів до вивчення економічних дисциплін; формування у них пізнавальних інтересів (додаток Ж).

Мета факультативу: ознайомитися із специфікою навчання у коледжі, зацікавити учнів вивченням дисциплін економічного спрямування та сприяти вибору професії.

Завдання факультативу:

– викликати інтерес до вивчення дисциплін економічного циклу, залучати учнів до творчої діяльності;

- сформувати чітке уявлення про майбутню професійну діяльність;
- формувати ціннісні орієнтації;
- забезпечити прагнення учнів продовжити отримувати економічні знання;
- ознайомити з особливостями діяльності підприємств споживчої кооперації.

Заняття проводилися один раз на місяць в позаурочний час за розробленим автором змістом:

1. Профорієнтаційна година «Економічні професії на освітньому ринку». Визначення особистих здібностей до підприємництва (заняття-моніторинг) (1 година). На цьому занятті було ознайомлено учнів з навчальними закладами сфери кооперації, з Мукачівським кооперативним торговельно-економічним коледжем зокрема. Відеоматеріали надали змогу зрозуміти специфіку навчально-виховного процесу у коледжі, позааудиторної роботи студентів та обґрунтувати необхідність знань з основ економіки. Після відповідей на запитання було проведено моніторинг у формі анкети щодо з'ясування нахилів учнів-випускників. Як результат, із 30 учнів 9 класу: 6 респондентів обрало майбутню педагогічну діяльність, 5 – пов'язують свою діяльність з медициною, 9 учнів виявили бажання працювати в економічній сфері, решта – не визначилися. Проте відвідувати факультативні заняття погодились всі школярі, мотивуючи потребу в економічних знаннях у житті.

2. Лекція «Вступ до економіки. Ринок» (1 година). Дане заняття було лекційне з елементами диспуту, на якому розглядалися такі питання: Що таке потреба? Які це нерациональні потреби людини? Що таке ринок, ринкова економіка? Що таке попит і пропозиція? Завершилося заняття міні-диспутом: «Які потреби молодшої людини вашого віку?» Цікаво, що в процесі диспуту учні виокремили таку групу потреб: фізіологічні (їжа, сон, повітря), інтелектуальні (в знаннях, уміннях, саморозвитку), соціальні (пов'язані із життям у суспільстві, реалізація себе). Для формування економічного мислення учням було запропоновано відеоматеріал про переваги ринкової економіки. Заняття надало можливість ознайомити їх із специфікою навчання у вищій школі.

3. Інтелектуальне казино (економічна гра – вікторина) (1 година). Даний вид заняття є інтелектуальним змаганням. Нами застосовувався метод синектики, тобто поєднання кількох методів. Учні були поділені на дві команди «Банкіри», «Ерудити». За допомогою фішок вони робили ставки на певний колір, викладач-експериментатор за допомогою пристрою і кульки визначив колір, команда якого вступає в гру. Учнім пропонувалися економічні завдання, розминки, пов'язані із життям у суспільстві. Визначалася команда-переможець, підводились підсумки заняття. Таке заняття, як показало наше спостереження, сприяло активізації пізнавальної активності, розвитку творчого та дивергентного мислення, вихованню прагнення мислити, генерувати і доводити істинність власних суджень.

4. Лекція-візуалізація «Товари та послуги» (1 година). Цей вид лекції надав можливість учням зрозуміти ключові поняття «споживач», «товар», «благо», «послуга», «субститутути», «гроші». Ми помітили, що учням складно зрозуміти різницю між товаром і послугою, особливості комплементарних та товарів-субститутів, взаємозв'язок понять «гроші» та «інфляція». Але застосування інтерактивної дошки надало змогу визначити зміст економічних понять. Наприклад, є такі товари, що задовольняють одну й ту саму потребу людини: кава і чай, печиво і вафлі. Їх називають товарами-субститутами або взаємозамінюваними. Учні підбирали види товарів і на інтерактивній дошці групували їх. На завершення заняття випускникам було запропоновано хвилинку-міркування: «Чи існують певні межі у використанні людиною економічних благ?»

Ми помітили зацікавленість школярів до теми заняття, але міркування їх будувалося на побутовому рівні.

5. «Стежками економічних задач» (1 година). Ця година проводилася у формі практичного заняття. Учнім пропонувалися завдання та задачі на розуміння економічних процесів, формування і розвиток критичного мислення. Подаємо окремі види робіт на занятті.

1. Розминка «Економічна лото-забава»

– Перед Вами лотерейний білет. Закресліть по горизонталі і вертикалі літери так, щоб вийшло 5 економічних термінів. Хто швидше впорається, отримає 1 мільйон гривень (макет купюри).

(Учні виконують завдання)

– Ви виграли мільйон гривень. Які емоції з'явилися у Вас? Чи виникає бажання вивчати економічні терміни?

(Відповідь учня)

2. Гра «Економічний путівник»

Розподіл учнів класу на дві команди. На ігровому полі карта, що складається з кольорів, кубик, фішки для ходів. Команда, кидаючи кубик, визначає відповідну кількість ходів та обирає для себе завдання, що заховане за кольором. Команда, яка набере найбільшу кількість очок, за показниками виконаного завдання, є переможцем.

Завдання для гри:

1 хід (червоний колір) – «Розв'яжи задачу».

Картопля подешевшала на 20 %. На скільки відсотків більше можна купити картоплі на ту саму суму?

2 хід (жовтий колір) – «Економічний хокей» (гра між командами).

Учні визначали воротаря, двох захисників, нападаючих. Запитання підбирають нападаючі. «Гол» – команда не дала відповіді на запитання. «Шайба відбита» – «захисники» або « воротар» дали правильну відповідь.

3 хід (зелений колір) – «Один за всіх. Бій капітанів».

При 10 відсотках річних початковий капітал у розмірі 1000 грн. підприємець поставив у банк. Яка сума грошей буде на рахунку через 2 роки?

4 хід – «Чорний ящик» (Який продукт захований?).

Цей продукт було винайдено у 1904 році. А почалося все так: бажаючи заощадити при розсиланні зразків товару клієнтам, американський підприємець Томас Салліван упакував їх не в металеві баночки, як було прийнято, а в маленькі шовкові мішечки. Торговці дуже здивувалися такій фасовці і подумали, що сам мішечок і потрібно готувати. Так з'явилася чудова ідея упаковки продукту, що ми використовуємо донині. Що у чорному ящику?

(Відповідь учнів: чай у пакетиках)

5 хід – «Нумо, дівчата. Задача».

Було п'ять безробітних, із них двоє не працювали один місяць, двоє – півроку і один цілий рік і два місяці. Підрахуйте, скільки місяців не працювали п'ятеро робітників разом.

6 хід – «Бюджет країни».

– Уявіть, що Ви відповідаєте за державні витрати. Вам належить обрати один із наступних проектів використання 50 мільярдів державних грошей. Напроти цифр у таблиці розставте літери, які відповідатимуть Вашим пріоритетам:

- а) продовольча закупівля з інших країн;
- б) виробництво сільськогосподарського забезпечення;
- в) розширення штату поліції для боротьби зі злочинністю;
- г) наукові дослідження в галузі нових джерел енергії;
- д) розвиток медичного обслуговування населення;
- е) програма інвестицій у нові технології;
- є) програма інвестицій в інфраструктуру;
- ж) підвищення пенсій.

Яку програму Ви будете фінансувати в першу чергу? В останню чергу?

	Ступінь першочерговості	Проект
У першу чергу		
В останню чергу		

Заняття зацікавило учнів різними видами робіт, формувало навички аналізу економічних показників при розв'язуванні задач, покращило рівень мотивації до навчання, позаяк на питання «Кому з вас сподобалося це заняття?» – 99 % учнів відповіли позитивно.

6. Диспут «Споживання та заощадження» (1 година). Для диспуту учням було запропоновано запитання:

- Чи правильно Ви розподіляєте кошти, що виділяють Вам батьки?
- Що Ви розумієте під поняттям «заощадження»?

Початок дискусії проводився на досить низькому рівні, оскільки учні не розуміли економічний зміст поняття «споживання» та «заощадження». Нами було виділено 10 хвилин для з'ясування їх сутності. Проте поняття «заощадження» до кінця розкрито не було: у старшокласників бракувало знань.

7. Розробка проекту «Моє майбутнє підприємство» (1 година). До означеного виду заняття учні готувалися заздалегідь за визначеним планом:

1. Назва вашого підприємства. Обґрунтуйте її.
2. Місія та мета діяльності підприємства.
3. Чинники, що впливають на роботу Вашого підприємства (законодавча база, попит, конкуренція, постачальники).
4. Проаналізуйте Ваші досягнення при здійсненні підприємницької діяльності.
5. Знання з яких дисциплін допомогло Вам скласти проект?

Учні представили проекти, проте текст роботи написаний художнім стилем. Нас зацікавили підходи до створення ними підприємства, бажання займатися своєю справою, відчувалися елементи змагання, вироблялися позитивні якості лідера.

8. Складання пам'ятки ділової людини (1 година). Це заключне заняття, на якому підводилися підсумки. Учням пропонувалося скласти пам'ятку для ділової людини. Аналізуючи їх, ми помітили, що серед якостей ділової людини вони надавали пріоритети таким чеснотам, як: патріотизм, чесність, відданість справі, національна гідність.

Спостереження за діяльністю старшокласників у процесі проведення факультативного заняття показало, що більшість з них зрозуміли специфіку навчання у коледжі, важливість одержання економічних знань. Учні збагатилися економічними знаннями, у них виховувалися ті риси характеру, які необхідні людині-громадянину.

Отже, ми обґрунтували важливість педагогічної умови – забезпечення сприятливого адаптаційного періоду в навчальній діяльності студентів першого курсу коледжу – та вказали шляхи її реалізації: удосконалення навчально-виховного процесу на адаптаційному етапі; запровадження факультативного курсу «Шанс» з економіки в загальноосвітніх навчальних закладах Закарпатської області.

2.4 Упровадження в практику роботи інноваційних методів виховання з метою формування ціннісних орієнтацій

Розвиток ринкових відносин в незалежній Україні та вступ до Європейського союзу змінили пріоритети у вихованні студентської молоді. Сьогодні існує низка законодавчих актів [48; 67; 88; 89; 244 та ін.] щодо напрямів виховної діяльності в умовах вищої школи. Але необхідно враховувати закони, розпорядження, що пов'язані з діяльністю споживчих кооперацій, так як у них визначено мету, завдання, принципи їх функціонування.

В Указі Президента України «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» в розділі «Основні проблеми, виклики та ризики» вказується на «відсутність цілісної системи виховання, фізичного, морального та духовного розвитку і соціалізації дітей та молоді; зниження суспільної моралі, духовності, культури поведінки частини учнівської та студентської молоді» [244].

Як зазначає В. Москаленко, «новим явищем в економічній поведінці сучасної молоді є підвищення ролі грошової мотивації. Володіння грішми обумовлює різну поведінку, яка пов'язана із самоствердженням особистості» [131, с. 291]. Багато хто з молодих людей, на думку Г. Ложкіна [107], ставить щастя в пряму залежність від кількості грошей. Не завжди позитивні емоції викликають почуття гідності, оскільки виникає заздрість багатству іншого; гордості, амбіції; можливості експлуатації інших людей; шантаж; підґрунтя для егоїзму.

В умовах існування в Україні полікультурного суспільства особливо актуальним є виховання толерантної молоді людини. Водночас велика кількість українських студентів намагається продовжити навчання в магістратурі чи аспірантурі в європейських університетах, реалізуючи одну з основних доктрин сучасної європейської освіти – академічну мобільність студентів та дотримання принципу демократизму. Європейські цінності передбачають формування людини, яка має власну громадянську позицію, здатність приймати необхідні рішення та відповідати за них, вміння орієнтуватись у політичному, економічному, культурному та правовому контекстах.

Пошуки нових ціннісних орієнтацій є важкими, так як ускладнені проведенням реформ в усіх галузях економіки, освіти, але стають життєво важливими й необхідними для майбутньої професійної діяльності. Щоб протистояти негативним викликам сучасності, треба перебудувати систему виховної роботи зі студентською молоддю, підняти її престиж, внести певні зміни в її ідеологію, змістові характеристики та конкретні дії. Сьогодні виникла необхідність нових підходів до роботи з молоддю. Якщо сім'я, школа закладають основи формування особистості та регламентують стереотипи її поведінки в майбутньому, то остаточне становлення відбувається саме у студентські роки. Основними соціально-психологічними регуляторами цього процесу й водночас показниками становища молоді в

суспільстві виступають ціннісні орієнтації, соціальні норми і установки. Система ціннісних орієнтацій становить внутрішню основу ставлення особистості до професійної діяльності. Вона динамічна й відображає головні зміни у взаємозв'язку людини зі світом і поточні зміни під впливом соціальних ситуацій та у процесі навчання у вищій школі.

Ми поділяємо думку О. Романовського, «успіх підприємництва багато в чому залежить від вихованості, високих морально-етичних якостей підприємця, правдивості, уміння дотримуватися даного слова, наявності інших позитивних рис характеру. Загальнолюдські цінності, норми етики та моралі, вироблені історичною практикою суспільства, високо цінуються в країнах демократії і є обов'язковими для успішного здійснення підприємницької діяльності» [193, с. 95]. Тому навчально-виховний процес у коледжі має базуватися на принципі єдності високого професіоналізму і духовності, що спрямований на формування ціннісних орієнтацій, та системі принципів споживчої кооперації України. «Цінність – феномен, який має для людини велике значення і відповідає її актуальним потребам та ідеалам; опосередковане культурою поняття, яке є еталоном належного у досягненні потреб» [146, с. 104]. Ціннісна орієнтація у науковій літературі розглядається, як:

- вибіркова, відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості, зорієнтована на певний аспект соціальних цінностей [42, с. 357];

- спрямованість інтересів і потреб особистості на певну ієрархію життєвих цінностей, схильність надавати перевагу одним цінностям і заперечувати інші. Спосіб диференціації особистісних об'єктів і явищ за їх особистісною значущістю [146, с. 105];

- багатогранна система життєвих поглядів, установок, налаштувань, зумовлених умовами життя – матеріальними, вихованням, освітою, споживаною інформацією, побутом своїм і батьків [8, с. 82].

Завершальний етап формування ціннісних орієнтацій відбувається в період юності, у період студентського віку, коли закінчується формування особистості, що детермінує подальший перехід у дорослість. Цей період насичений різноманітними кризами та протиріччями, конфліктами, що є рушійною силою розвитку особистості [171]. Тому відкритою залишається проблема економічного виховання студентів, формування у них ціннісних орієнтацій. Слід спрямувати навчально-виховний процес у коледжі на соціокультурний аспект, ефективну економічну соціалізацію особистості тощо.

Це зумовило вибір педагогічної умови – упровадження в практику роботи інноваційних методів виховання з метою формування ціннісних орієнтацій [228]. В основу дослідження реалізації означеної умови нами покладено закономірності та принципи виховання [237, с. 61–62].

Теоретико-методологічні засади проблеми виховання відображено у працях І. Беха [15–17], С. Булавенко [26], П. Бойчука [21], А. Нісімчука [141], В. Ортинського [149], М. Пантюка [162], В. Сластьоніна [203] та ін.

Відтак, В. Ортинський сформулював завдання економічного виховання:

- формування системи економічних знань, певних навичок і вмінь;
- формування нового економічного мислення, здатність адаптуватися в ринкових умовах;
- раціональна організація праці та часу;
- бережливе ставлення до продуктів людської праці;
- розвиток особистісних якостей; ініціативи, організованості, самостійності, підприємливості [149, с. 332].

Реалізація педагогічної умови побудована на принципах виховання, визначених вищевказаним автором. Серед них: народності, цілеспрямованості, демократичності, природовідповідності, гуманізації, неперервності, індивідуалізації та диференціації, єдності виховання і життєдіяльності, послідовності й систематичності, культуровідповідності, суспільної спрямованості [149, с. 367–369].

Для виховання ціннісних орієнтацій у студентів коледжу, що сприяли б формуванню економічної культури, нами вибрані як традиційні, так інноваційні методи. Серед традиційних такі:

- методи формування свідомості: словесні методи (роз'яснення, бесіда, лекція, диспут); метод прикладу та ін.;
- методи формування суспільної поведінки: педагогічна вимога, громадська думка, вправлення, привчання, доручення, створення виховуючих ситуацій та ін.;
- методи стимулювання діяльності та поведінки: змагання, заохочення і покарання та ін.;
- методи контролю й аналізу рівня вихованості: педагогічне спостереження, бесіда, опитування, аналіз результатів суспільно корисної роботи, виконання доручень, створення ситуацій для вивчення поведінки та ін. [251, с. 332].

Серед інноваційних методів виховання перевагу надавали: тренінгам (за Н. Бутенко, О. Герасименко, О. Гулевич та ін. [18]), диспутам, створенню виховуючих ситуацій (за Г. Товканець [237]), економічним іграм (за О. Аксьоною [1]) та ін. Крім того, у нашому дослідженні використані наукові розробки І. Беха щодо сучасних підходів до виховного процесу [15–17]. Запропонований ученим рефлексивно-експліцитний метод виховання реально утверджує ключові ціннісні настанови, серед яких: орієнтація на благородні складові моральної структури вихованця; орієнтація на довіру вихованцеві; орієнтація на пов'язування виховних дій із самоповагою вихованця [15, с. 12–13]. Визначаючи одухотворення як метод виховання, І. Бех зазначає: «Традиційна педагогіка розглядала проблему виховального навчання під кутом зору морального насичення навчального змісту незалежно від його спрямованості: буде він гуманітарним чи природничим. Натомість нами утверджується ідея етичного одухотворення всього навчального матеріалу. Вона є, на нашу думку, методичною конкретизацією сучасної методологічної позиції – розглядати наукові знання як цінності»

[15, с. 17]. Ці положення враховувались нами при організації навчально-виховного процесу в коледжі та виборі методів виховання.

Формування ціннісних орієнтацій здійснювалося нами комплексно: на лекційних, практичних і семінарських заняттях, практичного навчання та у позааудиторній роботі. Цей процес забезпечувався:

- урізноманітненням і осучасненням різних форм аудиторної діяльності;

- застосуванням інноваційних методів навчання і виховання;

- системною позааудиторною роботою.

На цих заняттях формулювалася навчальна, розвивальна та виховна мета. Як приклад, подаємо план проведення семінарського заняття [228].

Тема. Характеристика інформації та комунікаційного процесу
(дисципліна «Основи менеджменту»)

План заняття

I. Оголошення теми і завдань заняття

II. Актуалізація опорних знань і перевірка вихідного рівня знань студентів

1. Економічна розминка «Вивчаємо терміни»

До кожного визначення доберіть відповідний термін або поняття:

а) наука, що вивчає спосіб використання слів і значень, які передаються словами;

б) комунікації, що здійснюються зверху вниз і знизу вгору;

в) сукупність відомостей і даних для успішного здійснення аналізу, контролю, прийняття й організації виконання управлінських рішень;

г) засіб для кодування інформації, призначеної для передачі;

є) реакція на інформацію, що була прочитана, побачена й почута;

д) засіб для трансляції інформаційних повідомлень, який може посилювати або змінювати їх зміст.

(Студенти називали термін і відповідно визначення)

III. Систематизація знань, умінь і навичок

1. Обговорення питань семінарського заняття (виступи студентів):

- проблеми впливу зовнішнього середовища на формування комунікаційних процесів в організації;

- проблеми спілкування між представниками керуючої та керованої систем організації;

- характеристика міжособистісного спілкування та шляхи подолання проблем, що виникають;

- особливості невербального спілкування;

- характерні аспекти спілкування з іноземними діловими партнерами.

(Узагальнення виступів студентів викладачем)

2. Хвилинка відпочинку «Гортаємо сторінки газети «Вісті»
Центральної спілки споживчих товариств України»

3. Ділова гра «Комунікації в менеджменті»

IV. Підсумки заняття

V. Видача завдання студентам для самостійної роботи

Під час проведення семінарського заняття викладачем акцентувалася увага на використанні власне української та іншомовної лексики, культури спілкування в професійній діяльності та умінні застосовувати невербальні методи. Ділова гра «Комунікації в менеджменті» передбачала складання рекламного виступу іграшкової продукції перед різною аудиторією (батьки, діти, бізнесмени). Це розвивало професійне мовлення студентів, удосконалило навички ведення діалогу, виховувало культуру спілкування (вербального, невербального).

Наше спостереження за виступами студентів показало, що вони намагалися правильно вживати економічну лексику, знаходити індивідуальний підхід до різної аудиторії та дотримуватись етики бізнесу, що сприяло формуванню ціннісних орієнтацій.

За час проходження навчальної та виробничої практик студенти мали можливість на робочих місцях показати рівень сформованої економічної культури, уміння спілкуватися і в той же час пізнати свої сильні і слабкі сторони, що сприяло самоаналізу дій та вчинків. Формувалися такі якості, як: повага до законів України, дисциплінованість, організованість, почуття обов'язку, відповідальності та інші.

У процесі системної та комплексної навчально-виховної діяльності у студентів формувалась економічна культура, без якої неможлива майбутня професія. Наше дослідження показало, що ефективність економічного виховання молодших спеціалістів залежить від його систематичності, економічної спрямованості, змісту навчальної та позааудиторної роботи.

Позааудиторна діяльність є складовою всього виховного процесу у коледжі. Вона проводилася нами на виховних годинах і загальноколеджівських заходах. На виховних годинах академнаставник застосовував метод роз'яснення, що впливав на свідомість студента, прищеплював їм моральні норми і правила поведінки. Мали місце різні форми їх проведення: бесіди, диспути, дискусії, зустрічі з працівниками економічної сфери та інші. Орієнтовна тематика виховних годин подана у додатку (додаток А). Як приклад, наведемо план проведення академнаставниками однієї із виховних годин.

Тема. Моя спеціальність – моє майбутнє

Мета: формувати у студентів уявлення про роль економічної науки в житті суспільства, про значення її для тих, хто своєю професією обрав сферу господарської діяльності; здатність до економічного мислення, розвивати інтерес до повноцінного оволодіння професійними знаннями, їх збереження та розвитку; удосконалювати навички самоаналізу, саморозуміння і самокритики; виховувати почуття відповідальності як громадянина України.

Обладнання і матеріали: мультимедійний центр, аркуші паперу для колективної роботи, відеоматеріал про діяльність споживчих товариств.

Форма проведення заняття: круглий стіл

План заняття

I. Вступне слово академнаставника

Економічна наука є дуже важливою і цікавою. Оволодіння її здобутками насамперед необхідне Вам, тим, хто своєю професією обрав

сферу господарської діяльності – товарознавця. Ціна, заробітна плата, доходи, інфляція, а можливо, й безробіття – ці проблеми належать до сфери людського життя, яке називається господарством або економікою.

Таким чином, економічні науки досліджують питання, які стосуються усіх нас, без винятку, а тому економічні знання є необхідними. Ваша майбутня спеціальність є важливою, так як Ви будете реалізовувати ті економічні завдання, які ставить держава і вимагає суспільство. Окрім того, система споживчої кооперації вимагає колективного рішення.

II. Оголошення теми та завдань заняття

Тема круглого столу: Моя спеціальність – моє майбутнє. Наше завдання: з'ясувати важливість обраної Вами професії, роль економічних знань та системи цінностей, які допоможуть працювати в ринкових умовах.

III. Основна частина

1. Відеофільм «Секрети успіху Мукачівської районної спілки споживчих товариств».

2. Бесіда за переглянутим відеофільмом.

3. Вправа «Дешифрувальник». Якщо Ви розшифруєте слово «економіст», то зможете визначити, яким повинен бути майбутній спеціаліст в галузі господарства (Е- енергійний, К-кмітливий, О-освічений, Н-надійний, О - обов'язковий, М - мудрий, І- ініціативний, С- сумлінний, Т-товариський).

4. Вправа «Мікрофон».

(Висловлювання студентів щодо рис характеру підприємця)

5. Вправа «Комісійний магазин».

Запишіть на картку риси свого характеру: позитивні і негативні. Здійсніть торг, в якому кожен з Вас може позбутися від непотрібної якості і придбати щось необхідне. «Товари», які приймає продавець можуть характеризувати як особистісні, так і професійні якості.

6. Вправа «Мудрі перли».

Академнаставник. Життя постійно ставить людину перед вибором. У дитинстві у багатьох з Вас була улюблена іграшка, у коледжі Ви обираєте товаришів, друзів. В основі вибору у кожного із Вас є свої критерії, своє уявлення про добро і зло, правду і кривду. Щоб отримувати задоволення від роботи і заробляти гроші, треба працювати чесно та віддано. Ваше завдання: скласти пазли, в яких сховані справжні дорогоцінні перли народної творчості про працю і людські чесноти, пояснити їх зміст.

(Студенти називають прислів'я та приказки)

7. Гра «Найкраща відповідь».

Академнаставник. Які риси характеру мають бути притаманні товарознавцю?

(Дискусія студентів)

IV. Заключне слово академнаставника

У процесі дослідження мали місце виховні години, спрямовані на виховання життєвих цінностей із застосуванням різних методів виховання (додаток 3). Нами проводилися виховні години з елементами міркування, як-

от: «Духовне наповнення життя особистості», «Пізнай самого себе», «Закони людського життя», «Я у цьому світі»; з елементами дослідження «Цінності моєї родини», «Культура обслуговування у крамниці» та інші.

Перевагу надавали економічним диспутам, оскільки у дискусії народжується істина, проявляється особистість як індивідуальність. Тематика їх була різною, як-от: «Переваги ринкової економіки», «До проблеми заощадження», «Етика сучасного бізнесу», «Гроші в житті людини», «Принципи діяльності сфери кооперації та дотримання їх» та інші. Підготовка до диспуту здійснювалася за таким планом: формулювання теми і завдань, визначення питань для дискусії, рекомендована література та висновки.

Наше дослідження показало, що студенти активно включалися в дискусію щодо змісту, проте мало звертали увагу на морально-етичні основи ведення бізнесу. Тому в процесі дискусії ми вводили сюжетно-дидактичні ігри, що передбачали розвиток навичок поведінки відповідно до ситуації, співпереживання, формували чесноти, необхідні для професійної діяльності майбутніх молодших спеціалістів. У процесі проведення їх ми дотримувалися наступних умов: відбір проблеми для ігор; відображення економічного змісту в сюжеті і змісті гри; збагачення гри за тематикою, сюжетом, ролями; спільне виготовлення атрибутів для ігор; створення ігрової проблемної ситуації, аналіз вчинків за результатами гри. До прикладу, одна з ігор.

Гра «Мандрівка»

Стислий опис: на початку гри студенти отримують деяку кількість грошей. Вибираються будівельники. Вони будують корабель з паперу за схемою і отримують зарплату. Формується команда корабля. Академнаставник пропонує відправитися в мандрівку. Набирається група туристів, куратор бере на себе роль керівника. На кораблі організовується кав'ярня з продажу безалкогольних напоїв. Здійснюючи зупинки у портах різних країн, студенти ознайомлюються з її економічною специфікою (рівень обслуговування, грошова система та цінова політика тощо). Своїми спостереженнями ділилися з товаришами, після чого академнаставником формулювалися висновки. В процесі гри нами акцентувалася увага на культуру спілкування, культуру поведінки в громадських місцях. Крім того, ця екскурсія стала засобом національного виховання молоді: потяг до рідної землі, її традицій.

У практику роботи академнаставника впроваджувався метод створення виховуючих ситуацій, визначений у дослідженні Г. Товканець. Прийомами створення виховуючих ситуацій стали такі: 1) творчі (доброта, увага і піклування; вияв умінь й переваги вчителя; активізація прихованих почуттів; пробудження гуманних почуттів; вияв засмучення; зміцнення віри у власні сили; довіра; залучення до цікавої діяльності); 2) гальмівні (паралельна педагогічна дія, наказ, ласкавий докір, натяк, показна байдужість, іронія, вияв обурення, попередження, вибух) [237, с. 77]. Наведемо приклад окремих ситуацій.

Тема виховної години. Скарби життя.

Академнаставник. Шановні студенти, у Вашому житті виникнуть різні ситуації. Одна з них:

Біля води на піску сидить гарна молода жінка і ніжно обіймає свій скарб – хлопчика років чотирьох. Малюк хворий. У нього тяжка форма церебрального паралічу. Мама пригортає його дуже лагідно. Вони сидять на березі так, що їхні ноги торкаються води. Мама усміхається і щось розповідає хлопчикові. Він не може їй відповісти, а лишень якось незграбно намагається повертати своєю голівкою вбік. Із вигляду хлопчика зрозуміло, що він не може ходити, говорити, можливо, і ніколи не скаже їй «мама», і ніколи не піде до школи, ніколи не принесе ні двійку, ні десятку.

Будучи власником підприємства, що Ви порадили б цій сім'ї і які здійснили б дії? Чи сумісні економіка та милосердя в умовах ринку?

Студенти висловлюють свої думки, академнаставник слідкує за їх міркуваннями і спрямовує до формулювання висновку: милосердя може бути притаманне будь-якій людині, незалежно від розвитку економіки, сфери діяльності.

Виховна робота академнаставника була складовою плану виховної роботи коледжу, що чітко здійснювалася за напрямками. У практиці роботи коледжу мали місце економічно спрямовані вечори відпочинку, клуб веселих і кмітливих економістів, ярмарки тощо. Як приклад, наведемо окремі з них.

Вечір молоді «Аукціон економічних знань». На дошці представлені лоти. Плата за лот – економічні знання, максимальна оцінка лота – 12 балів. У кожного з учасників була картка, в яку записувалися результати торгів. Вів аукціон брокер (випускник коледжу). Переможці торгів були нагороджені цінними призами.

Аукціон надав можливість студентам не тільки з'ясувати окремі економічні категорії, а й сприяв вихованню у них естетичних смаків (студенти були одягнені відповідно до вимог), культури поведінки, лідерських якостей у здоровій конкуренції, комунікативних умінь.

Розмова з майбутнім роботодавцем «За крок до професії». За час виробничої практики студентам давалося завдання: записати розмову з керівником підприємства (чи бухгалтером, офіціантом) сфери кооперації щодо особливостей їхньої професійної діяльності та з'ясувати, якими рисами характеру повинен володіти працівник. За результатами інтерв'ю студенти ділилися враженнями. Ними виокремлювалися такі професійні та особистісні риси характеру як: діловитість, працьовитість, дисциплінованість, професіоналізм, цілеспрямованість, заощадливість, підприємливість, чесність, порядність та інші.

Вечір запитань та відповідей. З метою виховання культури ділового спілкування експериментаторам пропонувалося проведення круглих столів у формі запитань-відповідей. До круглого столу запрошувалися голови та працівники обласної і районних споживчих спілок. Розмова велася діловим мовленням і забезпечувала взаємозв'язок випускників з працедавцями. Наше

спостереження показало, що проведення таких заходів є ефективним і мотивує студентів до майбутньої професійної діяльності.

Ярмарок. У коледжі щорічно проводився ярмарок з продажу продовольчих товарів до Великодніх свят, дотримуючись національних звичаїв і традицій. Частина студентів групи готувала концертну програму, інша – місця для продажу товарів. Одягнені в національну форму студенти-продавці пропонували покупцям до святкового столу різні групи продовольчих товарів. Свято проходило з піднесеним настроєм, викликало у студентів позитивні емоції, згуртовувало їх у колектив і показало високу організованість трудової діяльності. Ми помітили, що позитивне емоційне забарвлення підсилює мотиваційний аспект і сприяє формуванню ціннісних орієнтацій.

Свято «День першокурсника». У день свята випускники коледжу презентували першокурсникам свої досягнення, які отримали за час навчання. Запропоновані сценки із життя студентів коледжу показали їх шлях до одержання економічних знань та труднощі, які мали місце. Старшокурсники зачитували Кодекс честі студента коледжу і презентували проект «Економічна абетка», складений у формі економічного словника. Метод проектів дав можливість виокремити ті економічні терміни, які необхідні першокурснику для розуміння навчальних дисциплін, що мають місце на першому етапі навчання. В деякій мірі, за нашими спостереженнями, це полегшило адаптацію першокурсника.

У процесі виховної роботи академнаставниками та викладачами, психологом коледжу проводилося спостереження за формуванням ціннісних орієнтацій молоді. Діагностування (спостереження, бесіди) надало можливість з'ясувати, які ціннісні орієнтири проявляються та розвиваються у студентів, а які ще потрібно формувати. Рівень економічної культури формувався поступово на кожному з етапів навчання у коледжі. Якщо на другому етапі навчання економічні дискусії, диспути велися за допомогою куратора, то в кінці третього етапу навчання позааудиторна діяльність набувала творчого характеру і професійної спрямованості.

Отже, нами виявлено та обґрунтовано педагогічну умову – упровадження в практику роботи інноваційних методів виховання з метою формування ціннісних орієнтацій. Серед інноваційних методів виховання мали місце: створення виховуючих ситуацій, дискусії, економічні ігри, роз'яснення, рефлексивно-експліцитний та інші.

2.5 Модель економічної підготовки майбутніх фахівців сфери кооперації

Дослідження проблеми економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації ґрунтувалося на методі наукового моделювання, що надав змогу визначити найбільш суттєві риси експериментального навчання. Метод моделювання визначається, як:

- метод педагогічного дослідження, що слугує завданню конструювання нового [166, с. 68];

- непрямий опосередкований метод наукового дослідження об'єктів пізнання (безпосереднє вивчення яких з певних причин неможливе, ускладнене чи недоцільне) шляхом дослідження їхніх моделей [248, с. 393];

- одне з основних навчальних дій, котрі є основним елементом навчальної діяльності [208, с. 435].

У довідковій та психолого-педагогічній літературі [60; 166; 191; 211; 241 та ін.] модель трактується, як:

- уявно або матеріально-реалізована система, котра відображає або відтворює об'єкт дослідження (природничий або соціальний) і здатна змінювати його так, що її вивчення дає нову інформацію стосовно цього об'єкта [60, с. 516];

- сукупність знань, умінь, якостей, якими має володіти спеціаліст вищої кваліфікації, щоб відповідати вимогам, які ставить суспільство в цілому і забезпечує йому задоволення особистих потреб [141, с. 126];

- допоміжний об'єкт, обраний чи перетворений людиною в пізнавальних цілях, що дає нову інформацію про основний об'єкт [166, с. 68];

- схематичним відтворенням спеціально організованої професійної підготовки студентів [191, с. 8];

- знакова система, за допомогою якої можна відтворити дидактичний процес, показати в цілісності його структуру, функціонування та зберегти цю цілісність на всіх етапах дослідження [211, с. 280];

- схема, зображення або опис будь-якого предмета, явища або процесу в природі та суспільстві, які вивчаються як їх аналоги [241, с. 234].

Отже, модель – це схема, система, яка включає комплекс взаємопов'язаних елементів навчально-виховного процесу, опис навчальних дій.

Ефективне функціонування моделі можливе, якщо вона відповідає таким вимогам:

- інгерентність (щодо середовища, у якому вона існує) – достатня узгодженість з науковим середовищем, у якому вона функціонуватиме;

- простота (щодо суб'єкта, який створює або застосовує модель) – чим простіша модель, тим ближча вона до змодельованої реальності, і тим зручніша вона для використання;

- адекватність (щодо об'єкта, який вона моделює) – повнота, точність і істинність моделі для реалізації поставленої цілі [143, с. 199–200].

Низку методичних вимог до створення моделі підготовки спеціалістів розроблено Л. Дудко:

- модель спеціаліста має бути різною для початківця-спеціаліста та досвідченого, успішного спеціаліста, адже мірою набуття стажу роботи урізноманітнюються форми та напрями залучення працівника до продуктивного процесу. Це веде до зростання його професіоналізму;

- модель спеціаліста має передбачати компоненти, які певним чином впливають на ефективність діяльності й забезпечують контроль за нею, легко визначаються і піддаються коригуванню;

- моделі спеціалістів, які мають аналогічний фах, але різні спеціалізації, можуть відрізнятися одна від одної;

- модель підготовки спеціаліста ґрунтується на моделі спеціаліста і включає види навчальної й пізнавальної діяльності щодо опанування професійної діяльності, навчальні плани і програми, форми їхнього зв'язку з виробництвом, кваліфікаційні характеристики спеціалістів [53, с. 157].

Сьогодні існує низка наукових досліджень з визначення структури моделі. Відтак, модель із трьох складових має місце у дослідженні Н. Самарук: цільова (соціальне замовлення, мета, завдання), змістова (принципи, методи, форми, засоби навчання) та інтеграційна (інтегровані знання, навички та уміння, складові математичної підготовленості) [197, с. 11].

Л. Максимчук у модель професійної підготовки включає педагогічні умови, компоненти готовності, критерії їх визначення та показники [116, с. 91].

Готовність майбутніх економістів до проектування фахової діяльності включає, за Н. Кошелевою, такі аспекти: психологічний, практичний та самовдосконалення [97, с. 8]. Модель формування гуманістичної спрямованості менеджера-економіста у дослідженнях М. Опольської охоплює п'ять структурних компонентів: цільовий; мотиваційно-стимулятивний; змістовий; діяльнісно-регулювальний; рефлексивно-результативний [145, с. 15].

Натомість В. Різник важливими складовими моделі підготовки майбутніх економістів до професійного спілкування вважає комплекс взаємопов'язаних елементів навчально-виховного процесу: мети, завдань, змісту, форм, методів навчання, критеріїв, показників і рівнів готовності, педагогічних умов ефективного формування готовності та визначеного результату [191, с. 8–9].

Модель професійної соціалізації майбутніх економістів і менеджерів у фаховій підготовці, за дослідженням В. Орел, складається з таких блоків: навчального та позанавчального. Вона зводить до єдиної системи мету, очікуваний результат, педагогічні умови, етапи професійної соціалізації майбутніх економістів і менеджерів у фаховій підготовці [147, с. 12].

На основі результатів аналізу психолого-педагогічної літератури, даних експериментального дослідження і власного досвіду роботи у коледжі сфери кооперації нами розроблено теоретичну модель економічної

підготовки майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації. Вважаємо, що модель економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації – *це складне структурне утворення, що забезпечує взаємозв'язок мотиваційного, функціонального, рефлексивного та особистісно-ціннісного компонентів, рівнів, що забезпечать реалізацію педагогічних умов економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації у коледжі.*

Модель економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації у коледжі подано на рисунку 2.1. В основу її моделювання взято вимоги, що визначені С. Мартиненко. Модель повинна:

- відображати цілісність процесу підготовки;
- відповідати реальним властивостям структурних елементів змодельованого об'єкта;
- мати відтворювальний характер, що уможливорює її експериментальну перевірку [121, с. 177].

Серед блоків моделі нами визначені такі: концептуальний, змістово-діяльнісний, оцінно-діагностичний. Основною ознакою моделі в контексті нашого дослідження є діалектична цілісність та взаємозв'язок усіх її блоків та компонентів.

Концептуальний блок включає мету й методологічні підходи економічної підготовки молодших спеціалістів сфери кооперації. Метою реалізації розробленої моделі визначено забезпечення реалізації педагогічних умов економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації у коледжі.

Серед методологічних підходів нами визначені наступні: системний, синергетичний, особистісно орієнтований, діяльнісний, що подані у п. 1.3.

Змістово-діяльнісний блок передбачає етапи економічної підготовки, теоретично-практичне навчання молодших спеціалістів сфери кооперації; економічне виховання на кожному з визначених нами етапів; реалізацію принципів навчання та виховання; застосування методів навчання і виховання. Етапи підготовки молодших спеціалістів в умовах коледжу сфери кооперації виділяємо на основі специфіки підготовки. Термін навчання – 3 роки.

Перший етап (1 рік навчання) називаємо адаптаційним, виходячи з філософських засад освіти і виховання гармонійно розвиненої особистості, що вимагають набуття базових знань із загальноосвітніх предметів на першому курсі у вищому навчальному закладі. На цьому етапі вдосконалюються набуті у школі знання і одержуються нові, виходячи із програми підготовки молодшого спеціаліста у коледжі. Метою є оволодіння основами дисциплін природничо-математичного, гуманітарного циклів та дисциплін професійного спрямування («Соціологія», «Історія споживчої кооперації», навчальна практика «Вступ до фаху»). У навчально-виховному процесі перевага надається методам створення ситуації успіху, імітаційному. Виховний процес спрямований на адаптацію студентів першого курсу, визначення їх інтересів та нахилів.

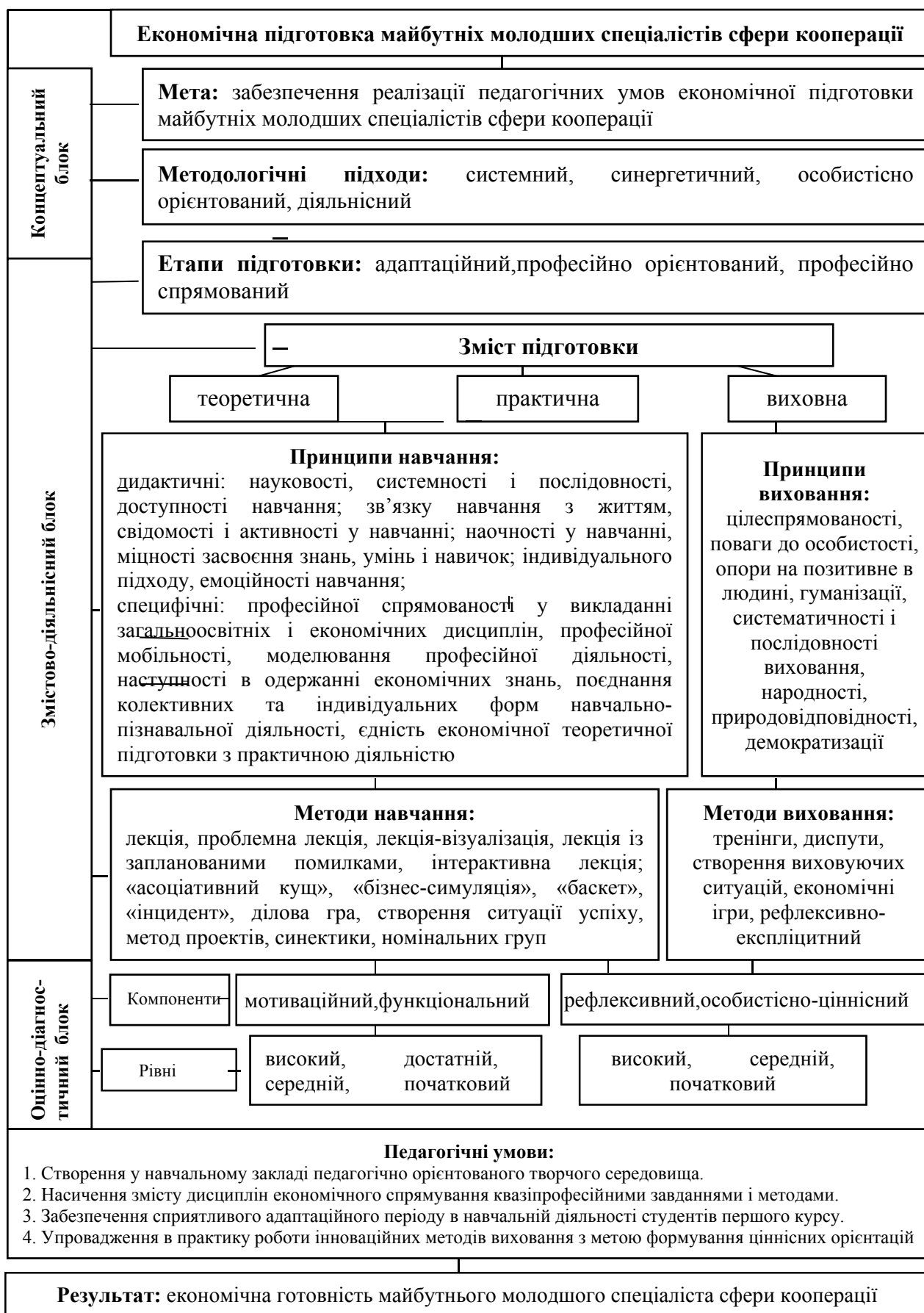

Рисунок 2.1 – Модель економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації у коледжі

Другий етап (2 рік навчання) називаємо професійно орієнтованим курсом, оскільки у цей період починають розвиватися квазіпрофесійні вміння: робота з фаховою літературою економічного спрямування; вміння пояснювати економічні терміни; застосовувати набуті знання у процесі вирішення професійно спрямованих завдань. З інноваційних методів навчання пропонується застосування інтерактивних, метод стимулювання пізнавальної діяльності, імітаційного, кейс-методу та інших. Виховний процес набуває професіоналізації у зв'язку з формуванням ціннісних орієнтацій.

Третій етап (3 рік навчання) вважаємо професійно спрямованим курсом. На цьому етапі домінантними стає вивчення економічних та фахових дисциплін, відбувається процес найглибшої інтеграції професійних знань і навичок. Навчальна діяльність насичується квазіпрофесійними завданнями і методами (ділові ігри, метод проектів). Виховання у коледжу набуває творчого характеру і спрямоване на формування ціннісних орієнтацій.

Економічна підготовка студентів відбувається під час навчально-виховного процесу в коледжі, позааудиторній діяльності, що покликані здійснювати три взаємопов'язані функції: освітню, розвивальну, виховну [4; 116; 149 та ін.]. В основу експериментального дослідження покладено принципи навчання: дидактичні (науковості, системності і послідовності навчання, доступності навчання, зв'язку навчання з життям, свідомості і активності у навчанні, наочності у навчанні, міцності засвоєння знань, умінь і навичок, індивідуального підходу, емоційності навчання) [251]; специфічні (професійної спрямованості у викладанні загальноосвітніх і економічних дисциплін, професійної мобільності, моделювання професійної діяльності в навчальному процесі, наступності в одержанні економічних знань, раціонального поєднання колективних, індивідуальних та парних форм навчально-пізнавальної діяльності, усвідомленої перспективи, єдності економічної теоретичної підготовки з практичною діяльністю) [90].

Серед принципів виховання нами використовувалися такі, як: цілеспрямованість, повага до особистості, опора на позитивне в людині, систематичність і послідовність виховання, народність, природовідповідність, гуманізація, демократизація [237, с. 62].

У процесі нашої розвідки досліджено питання щодо застосування методів навчання у вищій школі. У педагогіці розглядаються й обґрунтовуються різні підходи до класифікації методів навчання. Зокрема, Н. Мойсеюк класифікувала їх таким чином:

- за рівнем активності учнів: методи активні й пасивні (Є. Голант);
- за джерелом одержання знань: словесні, наочні, практичні (С. Петровський, Є. Голант, Д. Лордкіпанідзе);
- за дидактичними цілями: методи набуття нових знань, формування умінь і навичок та застосування знань на практиці, перевірки й оцінки знань, умінь і навичок (М. Данілов, Б. Єсіпов) [128, с. 269].

Крім зазначених, І. Підласий подає наступні:

– за характером пізнавальної діяльності (І. Лернер, М. Скаткін): пояснювально-ілюстративний, проблемний виклад, науково-пошуковий (евристичний), дослідницький;

– за дидактичними цілями: методи, що сприяють первинному засвоєнню навчального матеріалу; методи, що сприяють закріпленню і вдосконаленню набутих знань (Г. Щукіна, І. Огородников) [170, с. 475].

Нині науковцями (Д. Мазоха, Н. Опанасенко, Н. Мойсеюк) визнано, що класифікація методів навчання за Ю. Бабанським є найбільш досконалою [214, с. 76]. Н. Мойсеюк зазначає: «Серед відомих класифікацій вирізняється системним підходом класифікація методів навчання Ю. К. Бабанського» [128, с. 271]. Ю. Бабанський вперше виокремив особливу групу методів: методи стимулювання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності. В основу нашого дослідження покладено класифікацію методів за Ю. Бабанським, зокрема: методи організації і здійснення навчально-пізнавальної діяльності; методи стимулювання і мотивації навчально-пізнавальної діяльності; методи контролю і самоконтролю за ефективністю навчально-пізнавальної діяльності [11, с. 178–179]. У кожній із цих груп Ю. Бабанський виокремлює підгрупи. У першу групу методів навчання входять словесні (розповідь, лекція, бесіда і інші); наочні (ілюстрація, демонстрація тощо); практичні (вправи, лабораторні роботи тощо). Друга група охоплює методи стимулювання і мотивації інтересу до навчання, методи стимулювання і відповідальності в навчанні. Серед методів перевага надається пізнавальній грі, навчальній дискусії, аналізу життєвих ситуацій, створенню ситуації успіху тощо. До третьої групи методів науковець відносить: методи усного контролю і самоконтролю; методи лабораторно-практичного контролю і самоконтролю. У виборі і поєднанні методів навчання ми керувались критеріями, визначеними Ю. Бабанським, а саме:

- відповідність методів принципам навчання;
- відповідність меті і завданням навчання;
- відповідність змісту даної теми;
- відповідність навчальним можливостям учнів;
- відповідність наявним умовам і відведеному часі для навчання;
- відповідність можливостям самих учнів [11, с. 204].

Аналіз вітчизняної психолого-педагогічної літератури свідчить, що найбільшу кількість публікацій присвячено аналізу інноваційних технологій і методів навчання та виховання (А. Алексюк [2], Р. Гуревич [45], О. Кіяшко [85], О. Пометун [174], С. Сисоєва [200], Е. Федорчук [231] та ін.). Сьогодні набувають поширення методи інноваційного навчання, запропоновані Н. Захарченко [68], які можна розподілити на такі блоки:

- дискусійні методи (групова дискусія, розбір казусів, аналіз ситуацій тощо);
- ігрові методи, дидактичні і творчі, у тому числі ділові і рольові ігри;
- тренінги;
- тести;
- рейтинги.

У процесі експериментального дослідження нами було використано такі методи навчання:

Лекція. Використовували з метою чіткого логічно побудованого пояснення певних економічних понять, закономірностей, явищ.

Як правило, лекція складається з трьох частин: вступу, викладення і висновків. Вступ використовувався нами як активізація навчально-пізнавальної діяльності студентів, практикувалося проведення економічних хвилин. Ми пропонували вправи на засвоєння економічних термінів, розвиток економічного мислення. Відтак, при вивченні теми «Відносини власності в економічному житті суспільства» (дисципліна «Політекономія») в актуалізацію опорних знань ми включили «економічну скриньку» (інтелектуальна власність, патент, приватизація), що дало можливість збагатити мовлення студентів економічною лексикою. Крім «економічної скриньки», нами пропонувалися «вузлики теорії», «карта економіста» та інші. Зміст лекції відповідав сучасному рівневі розвитку економічної науки, насичений різними статистичними даними.

Проблемна лекція. Застосовуючи цей вид лекції, нами оголошувався план, література та ставилася низка проблемних запитань, які вирішувалися в ході її проведення. Наприклад, у процесі викладу лекції на тему «Товарні запаси» (дисципліна «Економіка торгівлі») нами пропонувалися такі проблемні запитання:

– Які чинники визначають розмір та швидкість обороту товарних запасів?

– Яка стратегія управління товарними запасами підприємства?

Під час викладу навчального матеріалу враховувався рівень знань студентів, підтверджувалося правильне рішення або давалась відповідь на проблемне запитання викладачем, якщо студент не зміг відповісти на нього. Ми дотримувалися такої структури лекції: вступ, постановка проблеми, розчленування проблеми на підпроблеми, питання, виклад своєї позиції та позицій інших, висновки.

Лекція-візуалізація. Цей вид лекції застосовувався нами із використанням інтерактивної дошки та мультимедійного проектору. Він передбачав у зв'язаному, розгорнутому коментуванні підготовлених візуальних матеріалів, які розкривали зміст лекції. Вони забезпечували систематизацію знань студентів, надання нової інформації, створення творчого середовища у процесі викладання дисципліни. Так, при проведенні лекції на тему «Планування як функція менеджменту» (дисципліни «Основи менеджменту») нами були використані опорні-схеми таблиці, на яких подано види планування в торгівлі, етапи стратегічного планування, вплив зовнішнього та внутрішнього середовища на діяльність підприємства тощо.

Лекція із запланованими помилками. Означений вид лекції розвивав у студентів уміння оперативно аналізувати економічні ситуації, постаючи в ролі експертів, опонентів, рецензентів, знаходити неправильну або неточну інформацію. Відтак, на початку лекції на тему «Контроль та регулювання в менеджменті» (дисципліна «Основи менеджменту») нами було

запропоновано завдання: знайдіть помилку при визначенні етапів процесу контролю (процес контролю пропонувався для самостійного опрацювання). При виявленні помилки студенти призупиняли лектора і подавали правильне тлумачення цієї проблеми. Викладач узагальнив зауваження студентів і сформулював висновки.

Інтерактивна лекція. Цей вид лекцій містив постановку навчальної мети, визначення актуальності теми, що вивчалася, виклад навчального матеріалу за окремими питаннями із застосуванням міждисциплінарних зв'язків, визначення професійної спрямованості, відповіді на запитання студентів, підведення підсумків тощо. Інтерактивна лекція зводила до мінімуму монолог викладача, а надавала перевагу діалогу лектора і студента, під час якого вони набували необхідних знань. Означений вид лекції мав не суто інформаційний характер, а здебільшого проблемний і пошуковий. Викладач ставив проблему перед студентами і допомагав їм самостійно працювати в напрямку її розв'язання, консультував в поетапному пошуку рішення. Відтак, вивчення теми «Цінова політика підприємства» пропонувалося у формі «уроку-крамниці».

На практичних та семінарських заняттях нами застосовувалися інноваційні методи навчання. Перевага надавалася інтерактивним методам («Акваріум», «Дерево рішень», «Дискусія», «Коло ідей», «Мозаїка», «Мозковий штурм» та інші). За словами О. Пометун, значущість означених методів у тому, що вони засновані на: суб'єкт-суб'єктних стосунках педагога й учня (паритетності); багатосторонній комунікації; конструюванні знань учнем; використанні самооцінки та зворотного зв'язку; постійній активності учня [173, с. 7].

Проаналізуємо застосування нами окремих інноваційних методів навчання.

«Асоціативний куш». Студентам пропонувалося ключове слово економічного змісту, вони пригадували все, що виникло в пам'яті стосовно нього. Спочатку виникають найстійкіші асоціації, потім другорядні. Студент фіксує на інтерактивній дошці відповіді у вигляді своєрідного «куща», який поступово зростає. Відтак, на практичному занятті на тему «Аналіз роздрібного товарообороту. Розрахунок обсягу товарообороту» (дисципліна «Економіка торгівлі») студентам пропонувалося ключове слово «товарооборот» і за асоціаціями підбирали відповідно економічні терміни: гроші, дохід, виручка, продаж, асортимент, реалізація тощо. Наше спостереження показало, що «асоціативний куш» ефективно використовується з метою актуалізації знань, умінь і навичок.

«Мозаїка». Метод використовувався для створення ситуації, яка дала змогу студентам працювати разом для засвоєння великої кількості інформації за короткий проміжок часу. Група поділялася на експертні підгрупи, які отримували завдання для експертизи. Працюючи з додатковою літературою чи іншими джерелами інформації, члени підгрупи складали блок-схеми експертної оцінки. Після завершення роботи утворювалися консультаційні групи, до яких входили по кілька студентів з кожної

експертної підгрупи. Студенти обмінювалися результатами експертиз, аналізували матеріал в цілому, занотовували необхідну інформацію, а закінчивши роботу, поверталися до своїх експертних груп, де остаточно узагальнювали весь матеріал. Наприклад, на практичному занятті з теми «Аналіз роздрібного товарообороту. Розрахунок обсягу товарообороту» (дисципліна «Економіка торгівлі») студенти здійснювали аналіз товарообороту за загальним обсягом та асортиментною структурою торговельного підприємства, опрацьовували формули для розрахунку показників, методом відбору застосовували окремі з них для аналізу, робили порівняння, формулювали логічні висновки, рекомендації щодо покращення діяльності. Робота в підгрупах дала хороші результати, оскільки студенти намагалися показати свої знання, а це стимулювало їх до навчальної діяльності.

«Бізнес–симуляція». Особливістю цього методу є використання унікального алгоритму навчання, в якому нема теорії. Спочатку учасники занурюються в проблемну ситуацію і пробують вирішити її за допомогою наявних у них знань, навичок. Коли існуючих можливостей не вистачає для виконання завдання, вони починають самостійно шукати нові способи дій, запитувати один в одного (викладача) окрему інформацію. У цей момент відбувається справжнє навчання та розвиток, людина відчуває цінність нового знання через власний досвід спроб і помилок. Відтак, на семінарському занятті з теми «Управління конфліктами та стресами» (дисципліна «Основи менеджменту») студентам була запропонована проблемна ситуація щодо спору у крамниці під час повернення товару. Вони з'ясовували специфіку товару, вивчали нормативні документи, якими регулюється продаж окремих груп товарів, самостійно шукали метод вирішення конфліктної ситуації. Викладач виступав у ролі консультанта.

«Баскет». Цей метод мав в основі виконання двох умов: формування «банку розрахунків»; перехід права давати аналіз результатів від одного студента до іншого. Викладач пропонував кожному студентові підгрупи написати на окремому листку можливі формули, які можна застосувати при аналізі економічного показника. Після чого листки склалися в «банк», який передавався (по колу) студентам. Вони по черзі діставали із «банку» ймовірну формулу, міркували про можливість її застосування, проводили розрахунки, формулювали висновки. Застосування такого методу сприяло розвитку у студентів умінь само- та взаємоаналізу, викликало інтерес до самостійної роботи, виховувало впевненість у собі, повагу до думки товаришів.

Метод проектів. Особливістю цього методу є досягнення дидактичної мети через детальну розробку проблеми, яка має завершатись реальним практично відчутним результатом. При визначенні етапів роботи над проектом в основу нами взято рекомендації О. Пехоти [150].

I. Вибір напрямку і формування назви проекту.

II. Написання проекту.

Розділи проекту:

1. Актуальність наряду.
2. Мета і завдання проекту.
3. Визначення етапів реалізації проекту.
4. Механізм реалізації проекту (яким чином буде реалізовано проект).
5. Обов'язки та відповідальність учасників реалізації проекту.
6. Очікувані результати.

III. Презентація (у вигляді постера; у формі щоденника, буклета, міні-підручника; усна презентація, що поєднується з оформленням постера).

IV. Обговорення результатів, експертиза, оголошення результатів, оцінювання роботи, формулювання висновків.

Відтак, студенти презентували свої бізнес-плани, рекламні матеріали, проект відкриття своєї крамниці. Аналізуючи презентації, ми звертали увагу на актуальність проекту, його естетичне та граматичне оформлення, дотримання етичних норм при оформленні бізнесових планів. Наше спостереження за роботою студентів показало, що такий вид навчальної діяльності їх зацікавлює, проте виникали труднощі у виборі наряду проекту.

Метод ділової гри. На практичних та семінарських заняттях ми надавали перевагу методу гри. Ділові ігри в процесі навчання, як показало наше дослідження (п. 2.4), є основним елементом активізації навчального процесу. Методику й етапи розроблення ділових ігор ми подавали за рекомендаціями В. Нагаєва [135, с. 115]. Приклад ділових ігор подано у п. 2.4.

Метод синектики, тобто поєднання кількох методів. Він застосовувався нами для реалізації особистісно орієнтованого підходу. Заняття проходили в умовах цілісного творчого процесу і за формою були наближені до ділової гри (заняття-подорожі, заняття-змагання). Студентові необхідно було зрозуміти мотивацію заняття, зміст теми, прикласти вольові зусилля для вирішення завдання, виявити певне коло знань з економіки, з повагою відноситися до товариша, допомогти в умовах змагальності. Наприклад, з теми «Економічні системи суспільства» (дисципліна «Політекономія») було здійснено уявну подорож (на основі відеофільмів) у країни з плановою, перехідною, ринковою економіками. Викладач мав можливість виховувати у студентів повагу до своїх державних символів та символів інших країн. Толерантність є тим ціннісним орієнтиром, який допомагав студентам зрозуміти специфіку міжнародних економічних відносин. Наше спостереження за діяльністю студентів зафіксувало той факт, що їм нескладно було виявити переваги ринкової економіки.

Метод створення ситуації успіху. Це метод мотивації та стимулювання студентів до навчальної діяльності і застосовувався нами на першому етапі навчання у коледжі. Ситуація успіху – це таке цілеспрямоване, організоване поєднання умов, за яких створюється можливість досягти значних результатів у діяльності як окремо взятої особистості, так і колективу в цілому. Це результат продуманої та

підготовленої стратегії і тактики вчителя, сім'ї. Педагог розуміє тимчасовість створюваної ситуації, яка в подальшому коригується [231, с. 41]. Ситуація успіху організовувалася шляхом диференціації навчальних завдань і вербального їх оцінювання: «Ви зможете це виконати», «Якщо постараетесь, то будуть успіхи».

Метод інциденту. Означений метод сприяв виробленню адекватних способів поведінки у стресових ситуаціях: момент дефіциту інформації, часу. Він застосовувався в процесі проведення командних економічних ігор або у вирішенні навчально-творчих завдань у групах, де важливо узгодження поглядів на планування шляхів реалізації спільної ідеї і має значення робота кожного студента для перемоги команди. Наприклад, на семінарському занятті на тему «Лідерство» (дисципліна «Основи менеджменту») запропоновано гру «Мої зможуть». Група ділилась на дві підгрупи, у кожній з якої визначився лідер. Їм пропонувалися економічні завдання. Лідери за допомогою фішок робили ставки, пропонуючи для вирішення їх саме свою команду. Студенти виявляли лідера, який був знаючим, рішучим, відповідальним. На нашу думку, виховання лідерських якостей дасть можливість соціалізуватися їм у суспільстві, успішно вести підприємницьку діяльність.

Метод номінальних груп. Цей метод використовувався нами для прийняття студентами рішень у процесі розгляду ситуацій. Кожен учасник незалежно від інших записував свої ідеї для розв'язання поставленої проблеми. Потім члени групи по черзі пропонували свої рішення для загальної дискусії. Усі ідеї при цьому записувалися на дошці. Після цього група обговорювала пропозиції, а кожен учасник класифікував їх. У результаті вибирали ідею, яка набрала найбільшу кількість балів. Даний метод застосовувався нами при викладанні дисципліни «Основи менеджменту». Суб'єкт-суб'єктні відношення в академічній групі сприяли отриманню кращих результатів у навчанні, мотивували важливість одержання знань.

Крім зазначених методів, застосовувалися інші інноваційні, що подані нами у методичних рекомендаціях викладачам коледжів сфери кооперації [215]. При проведенні лекційних та практичних занять різних типів ми використовували технічні засоби навчання, як-от: звукові, екранні, екранно-звукові, відеозасоби, мультимедійні.

Серед інноваційних методів виховання, які застосовувалися нами для реалізації педагогічних умов, нами дібрано: створення виховуючих ситуацій, дискусії, економічні ігри, роз'яснення, рефлексивно-експліцитний метод та інші. Застосування їх подано у п. 2.4.

Оцінно-діагностичний блок. Означений блок моделі включає визначення відповідних компонентів та рівнів економічної готовності майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації.

Сьогодні науковцями [54; 62; 84; 187; 194 та ін.] виокремлено різні структурні компоненти професійної готовності майбутніх фахівців:

– мотиваційний, орієнтаційно-пізнавально-оціночний, емоційно-вольовий, операційно-дійовий, настановчо-поведінковий (К. Дурай-Новакова [54]);

– мотиваційний, орієнтаційний, операційний, вольовий та оцінний компоненти (Л. Сохань, І. Єрмакова, Г. Несен [62]);

– змістово-мотиваційний, діяльнісно-порівняльний, комунікативно-емоційний, інноваційно-імпровізаційний (О. Керекеша [84]);

– цільовий, змістово-процесуальний, моніторинговий, результативно-оцінний (О. Любченко [109]);

– мотиваційний, когнітивний, професійна самосвідомість, ціннісний (І. Носач [144]);

– цілемотиваційний, предметно-практичний, особистісний, рефлексивний (Л. Служинська [206]);

– мотиваційно-ціннісний, емоційний, когнітивний, діяльнісно-практичний (В. Хромова [256]).

Система ціннісних орієнтацій як складової підготовки фахівців мають місце у працях таких дослідників, як: Н. Яремчук [266], Л. Романюк [194], Ю. Потуй [176] та ін.

Проаналізувавши погляди дослідників щодо складових компонентів готовності майбутніх фахівців, можна зробити висновок про те, що перевага надавалася мотивації, знанням, практичним умінням і навичкам, оцінці їх та визначенні системи цінностей, що необхідні для професійної діяльності.

Ураховуючи окремі вище названі нами дослідження, власний досвід роботи в коледжі, виокремлено у структурі економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів такі компоненти: мотиваційний, функціональний, рефлексивний, особистісно-ціннісний.

Мотиваційний компонент. Проблема мотивації навчання є однією з центральних у педагогіці, оскільки засвоєння економічних знань, результат діяльності залежать від залучення студентів у навчально-виховний процес і їх бажанні в отриманні знань. Д. Аширов розглядає мотивацію як процес, який починається з фізіологічної або психологічної нестачі або потреби, що активізує поведінку або створює спонукання, спрямоване на досягнення певної мети або винагороди, де мотиви – це індивідуальні рушійні сили, які спонукають нас поводитися по-своєму [9].

З точки зору групи вчених (А. Реан, Н. Бордовська, С. Розум), мотив – це внутрішнє спонукання особистості до того або іншого виду активності (діяльність, спілкування, поведження), пов'язане із задоволенням певної потреби, а мотиваційна сфера особистості – сукупність стійких мотивів, що мають певну ієрархію й виражають спрямованість особистості [188, с. 147].

Отже, під мотивом слід розуміти:

– психічне явище, що стає спонуканням до дії;

– усвідомлювану причину, що лежить в основі вибору дій і вчинків особистості.

Мотиви поділяються на внутрішні, коли для особистості має значення діяльність як вона є, та зовнішні, при якій на перший план виходять інші потреби людини (заробітна платня, повага, престиж тощо). У свою чергу, зовнішні мотиви можуть бути позитивними, в основі яких потреба в досягненні успіху, чогось конструктивного і позитивного (мотивація на

успіх), та негативними, при яких людина зосереджена не на засобах отримання успіху, а на очікуванні чогось негативного – невдачі, покарання, осуду тощо (мотивація на невдачу) [187, с. 86–87].

Т. Бернвальдт виокремлює п'ять рівнів навчальної мотивації, а саме:

перший рівень – високий рівень мотивації, коли є пізнавальний мотив, прагнення якнайуспішніше відповідати вимогам. Студенти чітко виконують усі вказівки викладача, вони сумлінні й відповідальні, засмучуються, якщо одержують незадовільні оцінки;

другий рівень – гарна мотивація. Студенти з таким рівнем мотивації успішно справляються з навчальною діяльністю. Такий рівень є середньою нормою;

третій рівень – позитивне ставлення до навчального закладу, але він приваблює молодь позанавчальною діяльністю. Ці студенти відвідують навчальний заклад, щоб спілкуватися із друзями, з викладачами, їм удається бути добрими студентами. Пізнавальні мотиви в таких студентів сформовані меншою мірою і початковий процес їх мало приваблює;

четвертий рівень – низька мотивація. Студенти із такою мотивацією відвідують навчальний заклад неохоче, мають проблеми з навчальною діяльністю, важко адаптуються до обставин;

п'ятий рівень – негативне ставлення до навчального закладу, навіть дезадаптація. Такі студенти мають труднощі в навчанні: вони не справляються з матеріалом, мають проблеми в спілкуванні з однокурсниками, викладачами [14, с. 60].

Отже, ефективність професійної діяльності майбутніх молодших спеціалістів залежить, у першу чергу, від внутрішньої мотивації, яка спонукає їх до постійного вдосконалення, творчості, професійного розвитку. Водночас суттєвий вплив на ці процеси може дати зовнішня мотивація, яка формується під впливом відносин у соціумі, матеріальною забезпеченістю, престижністю професії та ін.

Показниками сформованості за мотиваційним компонентом у процесі дослідження стали: наявність мотивації до навчання та мотивації до професійної діяльності.

Функціональний компонент. Цей компонент передбачає свідоме одержання студентами економічних знань у професійній підготовці; інтерпретування економічних знань в уміння та навички; усвідомлене сприйняття законів економічної діяльності; здатність швидко приймати рішення та нести за них відповідальність; спроможність до постійного оновлення економічних знань.

Основною метою навчання має бути формування у студентів професійно значущих знань і вмінь, що сприяють опануванню спеціальних навичок, характерних для конкретного профілю фахівця [166, с. 99]. Економічні знання у коледжі здобуваються у процесі вивчення дисциплін економічного та професійного спрямування, міждисциплінарними зв'язками та цілеспрямованою виховною роботою.

Організація навчальної діяльності студентів на заняттях з економічних дисциплін визначається його цілями, завданнями, змістом і структурою, а також формами навчання, що мають місце у вищій школі. Навчання у коледжі здійснюється за кредитно-модульною системою, склад і структура якої дає можливість розподілити навчальний матеріал на модулі, що сприяє комплексному засвоєнню матеріалу та його перевірці.

Показниками за функціональним компонентом нами визначено: знання економічних категорій, законів, набуття практичних умінь і навичок, наявність навичок самостійної роботи, здатність до інтуїції та прогнозування.

Рефлексивний компонент. У сучасному філософському розумінні рефлексія трактується як «принцип людського мислення, що спрямовує його на осмислення й усвідомлення власних форм і передумов; предметний розгляд самого знання, критичний аналіз його змісту і методів пізнання; діяльність самопізнання, що розкриває внутрішню будову і специфіку духовного світу людини» [247, с. 579].

Психологія розглядає рефлексію як механізм взаєморозуміння – осмислення суб'єктом того, якими засобами і чому він справив те або інше враження на партнера зі спілкування [258, с. 427]. Це процес подвоєного, дзеркального взаємовідбиття суб'єктів, змістом якого виступає відтворення, копіювання особливостей один одного [там же, с. 428].

З погляду педагогіки рефлексія визначається як здатність людини до самопізнання, вміння аналізувати власні дії, вчинки, мотиви й зіставляти їх із суспільно значущими цінностями, а також з діями та вчинками інших людей [128, с. 650]. Рефлексія (за В. Campbell-Jones) є внутрішнім діалогом з особою, за допомогою якого людина звертається до досвіду, переконань, сприйняття [272, с. 134].

Отже, під рефлексією ми розуміємо *здатність особистості до самоаналізу, свідомий процес осмислення та переосмислення суб'єктом сутнісних власних ознак, можливостей і досягнень, а також своїх відносин із соціальним світом у процесі професійної діяльності*. Серед основних рефлексивних процесів виокремлюємо: саморозуміння і розуміння іншого, самооцінка й оцінка іншого, самоінтерпретація та інтерпретація, самоаналіз та аналіз тощо.

Показниками рефлексії нами визначено самоспостереження, само- та взаємоаналіз [83, с. 30]. Щодо самоспостереження як першого кроку до рефлексії, то йдеться про цілеспрямований процес, який найбільш успішно відбувається в тих випадках, коли він викликається потребами реального життя. Етап самоаналізу надає можливість стати людині на позицію дослідника самої себе. У процесі і в результаті самоспостереження, само- та взаємоаналізу у неї формується самооцінка. Пізнаючи себе, випускник все більше звільняється від безпосереднього виконання вимог одноліток, які часто бувають імпульсивними. Чим більше розвинена рефлексія, тим більш молоді люди здатні вирішувати проблеми, що виникають.

Особистісно-ціннісний компонент. Означений компонент надає змогу з'ясувати наявні і сформовані ціннісні орієнтації студентів у процесі навчання у коледжі. Цінності особистості утворюють систему її ціннісних орієнтацій як сукупність найважливіших якостей внутрішньої структури особистості, що є для неї особливо значущими. Конкретна система ціннісних орієнтацій і їх ієрархія виступає регулятором розвитку особистості. П. Смирнов наголошує на органічному зв'язку цінностей і соціальної ролі, стверджуючи, що «цінності – найбільш значущий і стійкий елемент соціальної ролі. Будь-яка роль існує до тих пір, доки існує цінність, задля якої вона виконується» [207, с. 345]. Ідеали, норми, засоби, цілі як цінності особистості утворюють стержень її свідомості й є імпульсом до дій і вчинків. Ефективність виконання ролі, її творче забарвлення, індивідуалізація залежать від сформованої ціннісної системи особистості.

До якісних характеристик ціннісної системи особистості, на нашу думку, слід віднести термінальні та інструментальні (М. Рокич), на основі чого можна здійснювати вибір цінностей для власної та професійної життєдіяльності. Показниками означеного компоненту нами дібрано знання основних цінностей та вибір їх для майбутньої професійної діяльності.

Існуючі взаємозв'язки між компонентами в моделі забезпечуються критеріями. Критерій (грец. *kriterion* – засіб для судження) – ознака, на основі якої проводиться оцінка, визначення чи класифікація чого-небудь; міра судження, оцінки якого-небудь явища. Розробка критеріїв тих чи інших явищ в педагогіці супроводжується труднощами, оскільки сам предмет педагогіки складний і багатоманітний у своїх проявах [86, с. 149].

Визначаючи критерії щодо з'ясування стану економічної готовності майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації, ми керувалися дослідженнями низки науковців [77; 99; 134; 191; 214 та ін.]. Серед рівнів економічної готовності майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації нами визначено: за функціональним і мотиваційними компонентами – початковий, середній, достатній, високий [134; 214 та ін.]; за рефлексивним і особистісно-ціннісним компонентами – початковий, середній, високий [77; 99; 191 та ін.].

Розглянемо характеристику рівнів економічної готовності майбутніх молодших спеціалістів:

високий – студент володіє економічною термінологією, правильно співвідносить поняття, креативний; уміє самостійно працювати з літературою, підбирати, аналізувати, систематизувати відповідний матеріал, аргументовано робити висновки, застосовувати економічні знання, уміння і навички у практичній діяльності, контрольний зріз виконано на 10–12 балів; має високий рівень мотивації до навчання; високорозвинену рефлексивність; використовує всі оцінки п'ятибальної шкали для диференціації цінностей;

достатній – студент володіє економічною термінологією, правильно дає визначення понять, явищ, але відчуває труднощі при виявленні зв'язків між ними, уміє працювати з економічною літературою, може підібрати і систематизувати матеріал, має достатні знання, уміння та навички з

дисциплін економічного циклу, може їх застосувати для досягнення поставленої мети, але бракує власних суджень, контрольний зріз виконано на 7–9 балів; має достатній рівень мотивації до навчання; використовує тричотири оцінки п'ятибальної шкали для диференціації цінностей;

середній – студент відтворює навчальний матеріал з економічних дисциплін, здатний виконувати завдання за зразком, володіє елементарними вміннями навчальної діяльності; не має достатніх навичок самостійної роботи, відчуває труднощі щодо узагальнення матеріалу і формулювання висновків; контрольний зріз виконано на 4–6 балів; мотивація до навчання на середньому рівні; показник рефлексії середнього рівня; використовує дві оцінки п'ятибальної шкали для диференціації цінностей;

початковий – студент недостатньо володіє економічною термінологією, відповіді є фрагментарними, немає системності в його знаннях, не вміє робити висновки, слабо сформовано навички самостійної роботи, контрольний зріз виконано на 1–3 бали; мотивація до навчання на початковому рівні; низький рівень рефлексивності; використовує максимум один бал п'ятибальної шкали для диференціації цінностей.

Отже, запропонована нами модель економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації у коледжі забезпечує реалізацію визначених педагогічних умов. Усі її складові знаходяться у тісному взаємозв'язку.

2.6 Організація та проведення експериментального дослідження

Науково-дослідна робота з проблеми «Педагогічні умови економічної підготовки майбутніх фахівців сфери кооперації у коледжі» була спрямована на:

- 1) усвідомлення значущості економічних знань у професійній підготовці молодших спеціалістів сфери кооперації;
- 2) мотивацію до навчання та професійної діяльності;
- 3) вироблення умінь здійснення самоаналізу та самовдосконалення;
- 4) формування ціннісних орієнтацій.

Метою нашого експериментального дослідження стала перевірка дієвості педагогічних умов, обґрунтованих вище, що забезпечують економічну підготовку майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації у коледжі.

Вивченням проблеми охоплено близько 272 студентів кооперативних навчальних закладів, а саме: Мукачівський кооперативний торговельно-економічний коледж, Тернопільський кооперативний торговельно-економічний коледж, Івано-Франківський фінансово-комерційний кооперативний коледж імені С.Граната, Рівненський кооперативний економіко-правовий коледж. Педагогічний експеримент здійснювався у звичайних умовах, не порушуючи логіки і ходу навчально-виховного процесу коледжу.

Педагогічне дослідження тривало впродовж 2010–2014 років і охоплювало три етапи наукового пошуку.

На першому етапі (2010–2011 рр.) – аналітичний – вивчався стан досліджуваної проблеми, здійснено теоретичний аналіз педагогічної, психологічної літератури, наукових досліджень вчених, методистів. Визначено мету, задачі, об'єкт, предмет та гіпотезу дисертаційної роботи, виокремлено методи наукового дослідження. Проведений аналіз державних документів з питань розвитку освіти, нормативних документів, що передбачають освітню діяльність у вищих навчальних закладах I-II рівнів акредитації сфери кооперації та відповідних дисертаційних робіт. Визначено протиріччя, що існують між підготовкою фахівців економічного спрямування та вимогами ринку.

У результаті вивчення психолого-педагогічної літератури та електронних фахових видань з проблеми дослідження запропоновано обґрунтоване трактування понять: «економічна підготовка майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації», «економічна готовність майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації», «педагогічні умови економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації». Окремо проаналізовано навчальні плани з економічної підготовки майбутніх фахівців сфери кооперації, визначено орієнтири подальшого дослідження та запропоновано низку питань, відповіді на які отримали при проведенні констатувального експерименту.

На етапі констатувального експерименту розв'язувалися такі завдання:

- відбір навчальних закладів та груп студентів для проведення експерименту;
- визначення компонентів, показників і критеріїв сформованості економічної готовності молодших спеціалістів сфери кооперації;
- виявлення якісної характеристики стану економічної готовності студентів першого курсу за визначеними компонентами;
- обґрунтування педагогічних умов та моделі економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації.

У констатувальному етапі експерименту брало участь 90 студентів I курсу визначених нами вищих навчальних закладів I-II рівнів акредитації, що надало можливість вивчити реальний стан економічної готовності майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації. Вихідною базою педагогічного дослідження став Мукачівський кооперативний торговельно-економічний коледж.

Основними методами діагностики були опитування викладачів і студентів першого курсу, тестування студентів та анкетування їх за методиками К. Замфір, у модифікації А. Реана [187], А. Карпова [77], В. Каташева [78], Б. Круглова [99], С. Панчишина [163], М. Рокича [274].

За наслідками констатувального експерименту виявлено недоліки у системі економічної підготовки студентів, що підтвердило актуальність нашого дослідження. Зважаючи на це, розроблено модель економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації й виявлено та обґрунтовано педагогічні умови.

На другому етапі (2011–2013 рр.) – пошуково-дослідницький – проведено формувальний етап експерименту. Зазначений етап проводився впродовж двох навчальних років. Участь у експерименті взяли 182 студенти. Зміст пошуково-дослідницької роботи полягав у:

1) експериментальній перевірці впливу виявлених педагогічних умов на ефективність економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів. Серед них: створення у навчальному закладі педагогічно орієнтованого творчого середовища; насичення змісту дисциплін економічного спрямування квазіпрофесійними завданнями і методами; забезпечення сприятливого адаптаційного періоду в навчальній діяльності студентів першого курсу коледжу, упровадження в практику роботи інноваційних методів виховання з метою формування ціннісних орієнтацій;

2) апробації моделі економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації;

3) удосконаленні навчально-методичного комплексу дисциплін економічного спрямування, до складу якого входять розробка лекційних та практичних (семінарських) занять з використанням інноваційних методів навчання і виховання, розробці плану роботи факультативного курсу «Шанс» з економіки, створенні віртуальних підприємств «Кооператор» і «Орбіта».

Завдання формувального експерименту є такими:

– упровадження у навчальний процес моделі економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації;

– реалізація педагогічних умов та виявлення їх впливу на економічну підготовку студентів коледжу.

Експериментально-дослідне навчання передбачало визначення контрольних груп (КГ), де навчання відбувалося традиційно за чинною програмою, й експериментальних груп (ЕГ), у яких навчання проводилося за розробленою нами методикою, спрямованою на реалізацію педагогічних умов для здійснення економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів. Кількість студентів у КГ та ЕГ була майже однаковою. Контрольна група налічувала 90 студентів, а експериментальна – 92 студента. Контрольні зрізи з метою виявлення рівнів економічної готовності за функціональним компонентом проводилися як у КГ, так і в ЕГ у формі тестування. Вони передбачали тести відкритої та закритої форм, що вимагали виконання різних розумових дій: пояснювати сутність економічних явищ, взаємозв'язок економічних законів, знайти правильне рішення при розв'язку економічної задачі. Тестові завдання розроблено двох рівнів складності. До завдань першого рівня складності належать питання, для вирішення яких потрібні глибокі теоретичні знання, уміння їх застосовувати, а другий рівень містив завдання практичного спрямування.

Оцінювання економічних знань здійснювалося за методикою С. Пальчевського [160]. Результати зрізів піддавалися кількісному та якісному аналізу. Рівноцінність варіантів контрольної роботи забезпечувалася дотриманням однакового співвідношення кількості та складності завдань, які пропонувалися студентам.

Під час формувального експерименту використовувались такі методи дослідження, як: опитування, анкетування, тестування, ранжування, аналіз результатів діяльності студентів, методи математичної статистики і комп'ютерної обробки. Аналіз та обробка результатів експерименту здійснювалася за однаковими визначеними нами методиками. Це сприяло отриманню вірогідних експериментальних даних. Студенти виконували однакові за змістом завдання, методика та критерії оцінювання навчальних досягнень студентів були однакові. Завдання зорієнтовані не лише на перевірку знань, а й умінь студентів використовувати їх у професійно спрямованих ситуаціях.

Із викладачами, які працювали в ЕГ, були проведені бесіди про виявлені педагогічні умови, що сприятимуть якісній економічній підготовці майбутніх молодших спеціалістів. Крім того, їм були надані експериментальні матеріали щодо шляхів реалізації педагогічних умов, зміст факультативного курсу «Шанс» та програми віртуальних підприємств.

Відмінність у методиці, яка використовувалась у процесі експерименту, була в тому, що в КГ приділялася увага в основному засвоєнню, узагальненню і систематизації економічних знань, застосовувались традиційні методи навчання, програма практики виконувалась згідно навчального плану. В ЕГ основна увага надавалась апробації педагогічних умов якісної економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів в умовах коледжу сфери кооперації.

Організація формувального етапу педагогічного експерименту передбачала створення педагогічно орієнтованого творчого середовища, введення факультативного курсу «Шанс» з економіки з метою адаптації до навчальної діяльності першокурсників, упровадження на аудиторних заняттях самостійного опрацювання окремих тем з дисципліни «Економічний аналіз» під керівництвом викладача-тьютора, спрямованість на квазіпрофесійну діяльність як в навчальній, так і в позааудиторній роботі, створення віртуальних підприємств «Кооператор», «Орбіта» у складі технологічної практики.

Діагностика рівня знань з економічних дисциплін в ЕГ здійснювалась упродовж усього процесу навчання.

Ми виходили з того, що перевірку гіпотези можна здійснити на будь-якому етапі дослідження, позаяк навчально-виховний процес коледжу передбачає різні форми опитування та підсумкового контролю. У процесі формувального експерименту нами проводився проміжний контроль з метою з'ясувати зміни під впливом застосування запропонованих педагогічних умов.

Програма пошуково-дослідної роботи надала можливість визначити сформованість рівня економічної підготовки студентів ЕГ і КГ за чотирма компонентами:

мотиваційним – вивчення мотивації до навчання (за В. Каташевим) та професійної діяльності (за К. Замфір у модифікації А. Реана);

функціональним – визначення економічних знань, умінь і навичок тестовими завданнями (за С. Панчишиним на констатувальному етапі та рекомендованих Навчально-методичним центром Укоопосвіта (на формувальному) [58];

рефлексивним – виявлення рівня розвитку рефлексивності (за А. Карповим);

особистісно-ціннісним – визначення сформованості ціннісних орієнтацій у процесі навчально-виховної роботи в коледжі (за М. Рокичем, Б. Кругловим).

Здійснюючи аналіз **мотиваційного компонента**, нами використовувалися методики К. Замфір в модифікації А. Реана, В. Каташева [78; 187]. Студентам пропонувалися питання та вибір відповідей з-поміж них.

Мотивація до професійної діяльності визначалася за методикою К. Замфір у модифікації А. Реана. Завдання для дослідження надали можливість:

- виявити мотиваційний комплекс студентів;
- визначити переважаючий тип професійної мотивації (внутрішня, зовнішня позитивна, зовнішня негативна) у групі.

Студентам необхідно було оцінити за п'ятибальною шкалою мотиви за ступенем значущості для кожного з них. Серед мотивів: заробітна платня, прагнення до просування по роботі, прагнення уникнути критики з боку керівництва або колег, прагнення уникнути можливих покарань або неприємностей, потреба в досягненні соціального престижу і поваги з боку інших, задоволення від самого процесу й результату роботи, можливість якнайповнішої самореалізації саме в цій галузі.

Означена методика надала можливість виявити мотиви, що безпосередньо впливають на професійну діяльність та на їхній основі вивчити мотиваційні комплекси: внутрішню мотивацію (ВМ), зовнішню позитивну мотивацію (ЗПМ) і зовнішню негативну мотивацію (ЗНМ). Для підрахунку показника кожного типу мотивації були використані такі ключі: $ВМ = (оцінка\ мотиву\ 6 + оцінка\ мотиву\ 7) / 2$; $ЗПМ = (оцінка\ м.1 + оцінка\ м.2 + оцінка\ м.5) / 3$; $ЗНМ = (оцінка\ м.3 + оцінка\ м.4) / 2$, де оцінка – число від 1 до 5 (у тому числі можливе дробове) виступає показником певного типу мотивації. До найкращих оптимальних мотиваційних комплексів слід відносити такі два типи поєднання: $ВМ > ЗПМ > ЗНМ$ і $ВМ = ЗПМ > ЗНМ$. Найгіршим мотиваційним комплексом є тип $ЗНМ > ЗПМ > ВМ$.

Мотивація навчання студентів вираховувалася за методикою В. Каташева. Студентам пропонувався комплекс питань і серія можливих відповідей. Анкета складалася з питань вольової та емоційної сфер. Половина питань (24) передбачала виявити рівень свідомого ставлення до проблем навчання, а друга половина питань (20) спрямована на виявлення емоційно фізіологічного сприйняття різних видів діяльності в мінливих ситуаціях.

Кожна відповідь оцінювалася студентами балом від 01 до 05.

- 01 – впевнено «ні»;
- 02 – більше «ні», ніж «так»;
- 03 – не впевнений, не знаю;
- 04 – більше «так», ніж «ні»;
- 05 – впевнено «так».

Шкалування проводилося студентами у спеціальній картці. При заповненні мотиваційної шкали вони давали оцінку кожному питанню і заповнювали відповідну клітинку. Потім підсумовувалися бали по горизонталі в крайньому правому вертикальному ряду. Вертикальна нумерація шкал першого ряду позначала не тільки номери питань, але й рівень мотивації. Кожна шкала, відповідна того чи іншого рівня мотивації, могла набрати від 11 до 55 балів без урахування цифри 0. Кількість балів кожної шкали характеризувала мотиваційне ставлення студента до навчальної діяльності і кожен шкалу можна аналізувати окремо. Шкала, що відрізняється від інших великою кількістю балів, буде позначати рівень мотивації навчання у коледжі. Середнє арифметичне за кожною шкалою дало визначення рівнів мотивації. Означена методика дала можливість з'ясувати рівні мотивації до навчання економічних дисциплін.

Під час констатувального та формуального етапів експерименту ми визначили домінуючі мотиви у студентів ЕГ та КГ. З метою покращення мотивації до професійної діяльності в ЕГ на лекційно-практичних заняттях більша увага акцентувалася на мотиваційний етап заняття, зв'язок змісту навчання з майбутньою спеціальністю через реалізацію запропонованою нами педагогічної умови «насичення змісту дисциплін економічного спрямування квазіпрофесійними завданнями і методами»; проводилися зустрічі з випускниками коледжу, успішними підприємцями краю тощо. Окрім того, на мотивацію до професійної діяльності сприяв проектний метод навчання. Робота академнаставників та позааудиторна діяльність була спрямована на вдосконалення мотивації професійної діяльності. У КГ навчання здійснювалося за традиційною методикою.

З метою покращення мотивації до навчання в ЕГ значна увага зверталася на дотримання педагогічних умов: створення у навчальному закладі педагогічно орієнтованого творчого середовища; насичення змісту дисциплін економічного спрямування квазіпрофесійними завданнями і методами; забезпечення сприятливого адаптаційного періоду в навчальній діяльності студентів першого курсу коледжу. На лекційно-практичних заняттях більша увага акцентувалася на інноваційні методи навчання, а в КГ навчання здійснювалося за традиційною методикою.

Рефлексивний компонент вивчався за методикою А. Карпова [77]. Студентам пропонувався текст опитувальника «Рефлексивність». У бланку відповідей навпроти номера питання необхідно було проставити цифру, відповідну варіанту відповіді:

- 1 – абсолютно невірно;
- 2 – невірно;

- 3 – скоріше невірно;
- 4 – не знаю;
- 5 – швидше вірно;
- 6 – вірно;
- 7 – цілком вірно.

З 27 тверджень 15 є прямими (номери питань: 1, 3, 4, 5, 9, 10, 11, 14, 15, 18, 19, 20, 22, 24, 25). Решта 12 – зворотні твердження, що необхідно враховувати при обробці результатів, коли для отримання підсумкового бала сумуються в прямих питаннях цифри, відповідні відповідям студентів, а в зворотних – значення, змінені на ті, що виходять при інверсії шкали відповідей ($1 = 7$; $2 = 6$; $3 = 5$; $4 = 4$; $5 = 3$; $6 = 2$; $7 = 1$). Обробка результатів здійснювалася за допомогою стенів.

Переклад отриманих оцінок у стени за рефлексивним компонентом

Стени	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
Сирі бали	80–99	100	101–107	108–113	114–122	123–130	131–139	140–147	148–156	157–171	172 і вище

При інтерпретації результатів доцільно виходити з диференціації отриманих результатів на три основні категорії.

Результати обробки даних, рівні або більші, ніж 7 стенів, свідчать про високорозвинену рефлексивність. Результати в діапазоні від 4 до 7 стенів – індикатори середнього рівня рефлексивності. Показники, менші 4-х стенів, свідчать про низький рівень розвитку рефлексивності.

Означена методика дала можливість виявити рівень рефлексії у студентів і спрямувати навчально-виховну діяльність на їх підвищення. Це забезпечувалося реалізаціями педагогічних умов (пп. 2.1, 2.2). Окрім того, студенти систематично залучалися до аналізу своїх відповідей і відповідей товаришів. На лекційно-практичних заняттях на етапі підведення підсумків більша увага акцентувалася на рефлексію, а в КГ підведення їх здійснювалося, як правило, викладачем. Виховна робота була спрямована, окрім інших напрямів, на формування життєвих і професійних цінностей. Самоаналіз життєвих ситуацій у молодіжному соціумі та кожного студента зокрема був пріоритетним.

Особистісно-ціннісний компонент досліджувався за методикою М. Рокича [274]. Основу методики М. Рокича складає розуміння цінностей як стандартів, критеріїв бажаного, що регулюють дії, судження, вибір, оцінювання, аргументи, раціоналізацію, каузальну атрибуцію (раціональне пояснення причин вчинків). Вона ґрунтується на ранжуванні цінностей:

1. Термінальні – переконання в тому, що кінцева мета індивідуального існування варта того, щоб прагнути її. До складу цього класу входять 18 цінностей, серед яких: життєва мудрість, здоров'я, любов, цікава робота, суспільне визнання, матеріальна забезпеченість, друзі, розвиток тощо.

2. Інструментальні – переконання в тому, що якийсь спосіб дій або якість особистості є переважними у будь-якій ситуації. До складу цього

класу теж входять 18 цінностей, серед яких: акуратність, вихованість, почуття гумору, освіта, відповідальність, чесність, терпимість, чуйність тощо.

Студенту було подано два списки цінностей (по 18 у кожному) на картках. У списках випробуваний присвоював кожній цінності ранговий номер, а картки розкладав по порядку значимості. Спочатку надавався набір термінальних, а потім набір інструментальних цінностей. Найбільша кількість балів дала можливість визначити переваги цінностей.

Визначення рівнів сформованих ціннісних орієнтацій нами проводилося за методикою Б. Круглова [99], що є адаптованим і модифікованим варіантом М. Рокича. За означеною методикою студентам пропонувався перелік термінальних і інструментальних цінностей, навпроти яких ними виставлявся бал від 1 до 5 (найбільш вагомим є 5). У першу чергу визначався рівень сформованості механізму диференціації, тобто уміння зробити ціннісний вибір.

Про це свідчать результати по розкиду балів, які респондент використовує для оцінок. За цим показником методикою виокремлюють три групи рівнів:

високий – студенти використали всі оцінки п'ятибальної шкали, що свідчить про сформованість механізму диференціації;

середній – студенти скористалися тільки двома оцінками, тобто механізм диференціювання цінностей знаходиться на початковій стадії формування;

низький – студенти використали тільки один бала бо взагалі не змогли дати оцінки, що свідчить про не сформованість механізму диференціації цінностей.

Ця методика надала можливість з'ясувати систему цінностей у студентів та динаміку їх змін під впливом упровадження визначених нами педагогічних умов. Виховання ціннісних орієнтацій здійснювалося у процесі викладання теоретично-практичних дисциплін і в позааудиторній роботі.

На формувальному етапі педагогічного дослідження навчально-виховний процес було спрямовано, окрім реалізації Концепції національного виховання [89], на вивчення європейських цінностей, здобуття їх у процесі навчання у коледжі. В ЕГ була урізноманітнена тематика позааудиторних заходів та виховних годин.

З метою виявлення економічної готовності майбутнього молодшого спеціаліста сфери кооперації на констатувальному та формувальному етапах експерименту було проведено опитування викладачів економічних дисциплін. Відтак, на констатувальному етапі запропоновано питання:

1. Чи володіють студенти 1 курсу коледжів сфери кооперації окремими економічними категоріями? (так, ні)

2. Як сприймається студентами лекційний матеріал на початковому етапі навчання економічних дисциплін?

3. Як, на Вашу думку, покращити економічну підготовку майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації?

Відповідь викладачів на перше питання розподілилася таким чином: студенти, які навчаються після закінчення базової середньої освіти, економічними категоріями володіють на низькому рівні (6,0 %). Студенти, які навчаються після повної загальної середньої освіти, знають економічні категорії на середньому рівні. Це пояснюється тим, що у загальноосвітніх навчальних закладах економічну освіту отримали в 10-11 класах у результаті вивчення дисципліни «Економіка». У 5-9 класах загальноосвітніх навчальних закладів означеного предмету нема. Окремі економічні відомості включалися у зміст інших навчальних предметів – географії, історії, математики. Відсутність ступеневої економічної освіти – загальноосвітній навчальний заклад-коледж – ускладнює економічну підготовку майбутніх молодших спеціалістів в умовах коледжу. Щодо сприймання студентами лекційного матеріалу, то 90,0 % респондентів відмітили, що у першокурсників виникають труднощі у засвоєнні матеріалу із-за нерозуміння економічних понять.

На думку викладачів, покращенню економічної підготовки молодших спеціалістів сфери кооперації можуть сприяти: підвищення мотивації студентів до навчання і майбутньої професійної діяльності; здатність до само- та взаємоаналізу, посилена увага до засвоєння економічних понять; удосконалення практичної підготовки, застосування традиційних та інноваційних методів навчання і виховання.

Це дозволило вибрати пріоритетні напрями нашого дослідження та обґрунтувати відповідні педагогічні умови.

Для визначення ефективності запропонованих педагогічних умов наприкінці пошуково-дослідницького етапу експерименту проведено повторне опитування викладачів, які працювали в ЕГ (16 осіб). Викладачам було запропоновано дати відповіді на такі запитання:

Чи сприяє запропонована модель якісній економічній підготовці молодших спеціалістів сфери кооперації?

Чи вплинули запропоновані нами методи навчання та виховання на якісну економічну підготовку?

Які труднощі виникали у Вас у ході експерименту?

Аналіз відповідей на перше запитання дав можливість з'ясувати, що 83,3 % викладачів вважають запропоновану модель економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів ефективною. Така ж кількість (83,3 %) підтвердила доцільність застосування запропонованих методів навчання та виховання. Вони відзначили покращення у засвоєнні студентами економічних понять, сформованість практичних умінь і навичок, здатність до саморефлексії.

Що стосується відповіді на третє питання, то 66,6 % респондентів відмітили труднощі у створенні факультативного курсу «Шанс» з економіки, що забезпечувало б наступність у навчанні «школа-коледж». Здебільшого робота в загальноосвітніх навчальних закладах зводилася до профорієнтації школярів у виборі професії.

Третій етап (2013–2014 рр.) – завершально-узагальнюючий – проведено обробку і систематизацію даних, їх узагальнення; сформульовано висновки.

Обробку результатів експериментального дослідження з економічної підготовки майбутніх фахівців проводили з використанням пакету прикладних статистичних програм (*Statistika, Excel*) для проведення поточних розрахунків, статистичного χ^2 -критерію для порівняння розподілів ознак в ЕГ та КГ тощо.

Розрахунок значення спостережного (емпіричного) χ^2 -критерію проводили за формулою [142, с. 52]:

$$\chi^2 = N \cdot M \sum_{i=1}^L \frac{\left(\frac{n_i}{N} - \frac{m_i}{M} \right)^2}{\frac{n_i + m_i}{N \cdot M}},$$

де $n = (n_1, n_2, \dots, n_L)$ – бали ЕГ, n_k – кількість членів, які отримали k -й бал ($k = 1, 2, \dots, L$); $m = (m_1, m_2, \dots, m_L)$ – бали КГ, m_k – кількість членів, які отримали k -й бал ($k = 1, 2, \dots, L$). Наприклад, $L = 4$ («початковий», «середній», «достатній», «високий» рівень мотивації навчання студентів тощо).

Хід обчислення:

- розраховували для порівнюваних вибірок емпіричне значення χ^2 ;
- порівнювали одержане значення з критичним значенням $\chi^2_{\text{крит}}$ (тобто $\chi^2_{0,05}$ з рівнем значущості 5 %) і формулювали відповідний висновок.

Якщо $\chi^2_{\text{спост}} < \chi^2_{\text{крит}}$, то приймалася нульова гіпотеза про відсутність відмінностей у розподілах досліджуваних ознак в ЕГ та КГ. Альтернативна гіпотеза (про відмінність розподілів досліджуваної ознаки в ЕГ і КГ) приймалась у випадку $\chi^2_{\text{спост}} > \chi^2_{\text{крит}}$.

Середній бал розраховувався як середнє арифметичне ($\bar{X}$), тобто за відношенням сумарної кількості балів ($\sum X_i$), яку набрали студенти групи на певному етапі контролю, до кількості студентів групи (N):

$$\bar{X} = (\sum X_i) / N$$

Отже, нами висвітлено етапи організації та проведення педагогічного експерименту, визначено методику діагностики за визначеними компонентами економічної готовності майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації у коледжі. Якісний та кількісний результати констатувального і формувального експериментів подано у п. 2.7.

2.7 Результати експериментальної роботи

Експериментальна робота з перевірки педагогічних умов та моделі економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації у коледжі з дотриманням чітко визначених педагогічних умов здійснювалась

на всіх етапах дослідження. На завершально-узагальнюючому етапі проаналізовано й узагальнено результати проведеного педагогічного експерименту.

На констатувальному етапі дослідження з'ясовувався стан економічної підготовки студентів, сформованість рефлексії, мотивації та ціннісних орієнтацій. За допомогою визначених методик (п. 2.6) здійснено діагностику по кожному компоненту економічної готовності студентів перших курсів груп нового набору.

Аналіз отриманих результатів (таблиця 2.2) свідчить, що частина студентів правильно визначилася з обранням майбутньої професії. Поєднання $BM > ЗПМ > ЗНМ$ притаманне 25 студентам – 27,78 %, $BM = ЗПМ > ЗНМ$ – 7 студентам – 7,78 %. Це свідчить про те, що з цими мотиваційними комплексами студенти мають потенціал до професійного розвитку. Студенти, які мають мотиваційний комплекс, що характеризується переважанням $ЗПМ$, складають 23 респондентів, що становить 25,56 %. Водночас з'ясувалося, що 9 респондентів знаходяться під впливом зовнішніх негативних мотивів, що становить 10,00 %. Найгіршими показниками є такі співвідношення: $BM = ЗПМ < ЗНМ$, $BM < ЗПМ < ЗНМ$. Ці комплекси мають відповідно 7 студентів (7,78 %), 12 студентів (13,33 %). Для таких студентів важливим є не отримання знань, умінь та навичок, а кінцевий підсумок їх навчання у коледжі, тобто отримання диплому.

Таблиця 2.2 – Показники мотиваційних комплексів студентів [187] (констатувальний етап)

Мотиваційні комплекси	Осіб	%
$BM > ЗПМ > ЗНМ$	25	27,78
$BM < ЗПМ > ЗНМ$	23	25,56
$ЗНМ > BM > ЗПМ$	9	10,00
$BM < ЗПМ < ЗНМ$	12	13,33
$BM = ЗПМ > ЗНМ$	7	7,78
$BM > ЗПМ = ЗНМ$	3	3,33
$BM > ЗНМ > ЗПМ$	4	4,44
$BM = ЗПМ < ЗНМ$	7	7,78

Рівні мотивації навчання студентів наведено у таблиці 2.3. Високий рівень мотивації до навчання притаманний 16 студентам (17,78 %), достатній рівень – 25 студентам (27,78 %), відповідно середній – 27 студентам (30,00 %), початковий – 22 респондентам (24,44 %). Ці результати надали можливість визначити такі педагогічні умови, які підвищили б прагнення студентів до здобуття економічних знань, розуміння значення їх для майбутньої професійної діяльності.

Аналізуючи результати проведеного діагностичного контрольного зрізу за функціональним компонентом (див. таблицю 2.3), нами з'ясовано, що в майбутніх молодших спеціалістів сформована система економічних знань на досить низькому рівні. Найбільше студентів знаходяться на початковому рівні – 29 студентів (32,22 %), на середньому рівні –

27 студентів (30,00 %), на достатньому – 21 студент (23,34 %) і на високому – лише 13 опитаних (14,44 %). Більшість студентів не розуміють значення економічних понять, законів розвитку економіки в ринкових умовах.

Таблиця 2.3 – Результати сформованості рівнів економічної готовності студентів перших курсів за визначеними компонентами (констатувальний етап)

Рівні готовності	Компоненти							
	Мотиваційний		Функціональний		Рефлексивний		Особистісно- ціннісний	
	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%
Початковий	22	24,44	29	32,22	35	38,89	33	36,67
Середній	27	30,00	27	30,00	36	40,00	44	48,89
Достатній	25	27,78	21	23,34	–	–	–	–
Високий	16	17,78	13	14,44	19	21,11	13	14,44

Констатувальний етап дослідження свідчить, що студенти не мають належних наукових теоретичних знань з основ економіки. Визначення окремих термінів (ринок, конкуренція, капітал) мали суто побутовий характер, а деякі поняття (попит, пропозиція, інфляція) повністю не подано. Що стосується практичних завдань, то вони виконані інтуїтивно, не враховуючи економічних законів. Найтиповішими відповідями на питання: «Предмет вивчення економіки» були такі:

- економіка вивчає економічний розвиток країни;
- економіка вчить, як вести бізнес;
- економіка – це фабрики, заводи, магазини, ринок;
- економіка – це податки та різні платежі.

Очевидним фактом було те, що студенти першого курсу ще не мають достатніх економічних знань, умінь, позаяк у загальноосвітніх навчальних закладах учні отримують загальну базову освіту.

За результатами психодіагностичної методики (рефлексивний компонент) нами з'ясовано, що високий рівень рефлексії у 19 студентів, що відповідає 21,11 %; 36 студентів (40,00 %) мають середній рівень розвитку рефлексії, решта – 35 респондентів (38,89 %) на низькому рівні (див. таблицю 2.3). Вважаємо, що причиною такого стану рефлексії у студентів першого курсу є недостатня сформованість умінь до самоаналізу та взаємоаналізу.

У результаті ранжування цінностей за методикою [274] нами з'ясовано, що серед термінальних цінностей найвищий відсоток обраної відповіді займає матеріально забезпечене життя (16,00 %), на другому місці любов (духовна і фізична близькість з коханою людиною – 15,00 %), на третьому місці перебувають такі цінності: пізнання, свобода (по 9,00 %), інші цінності розподілилися у такій ієрархії: розваги (7,00 %), щасливе сімейне життя (7,00 %), цікава робота (6,00 %), здоров'я, наявність хороших і вірних друзів (по 5,00 %) та інші.

З ієрархії інструментальних цінностей, студенти віддали перевагу таким: високі запиту (14,00 %), чесність (правдивість, щирість – 13,00 %), терпимість (12,00 %), чуйність (10,00 %), відповідальність, життєрадісність (по 8,00 %), освіченість (5,00 %), інші – нижче 5,00 %.

Як засвідчують результати табл. 2.3, високий рівень сформованості диференціації цінностей на етапі констатувального експерименту досягло 13 студентів (14,44 %), середній – 44 респонденти (48,89 %), початковий – 33 опитаних (36,67 %).

Аналіз результатів табл. 2.3 свідчить, що у студентів першого курсу переважаючими є середній та початковий рівні сформованості економічної готовності.

Суперечності між сучасними вимогами до економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів та реальними даними зумовили необхідність удосконалення наявних методик навчання і виховання, формування мотиваційної складової та ціннісних орієнтацій.

Результати, отримані під час констатувального експерименту, надали можливість дійти висновку, що підвищення рівня економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації може бути забезпечене шляхом реалізації таких педагогічних умов: створення у навчальному закладі педагогічно орієнтованого творчого середовища; насичення змісту дисциплін економічного спрямування квазіпрофесійними завданнями і методами; забезпечення сприятливого адаптаційного періоду в навчальній діяльності студентів першого курсу коледжу; упровадження в практику роботи інноваційних методів виховання з метою формування ціннісних орієнтацій.

У процесі формування експерименту, який мав за мету виявлення динаміки змін за компонентами під впливом запропонованих педагогічних умов економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації, проводилося вхідне, проміжне та завершальне обстеження. Розширено обсяг вибірки після констатувального етапу дослідження і розподілено студентів в ЕГ та КГ з подібними значеннями визначених нами показниками. Для достовірності подібності такого розподілу проводилось вхідне обстеження з використанням методів статистики на початковому етапі формування експерименту.

Розглянемо одержані результати педагогічного експерименту з апробації розробленої моделі та педагогічних умов економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації на прикладі всіх визначених компонентів та рівнів (таблиці 2.4 та 2.5).

Результати вхідного обстеження показують те, що на початковому рівні за всіма компонентами знаходиться значна кількість студентів.

Результати, наведені в таблиці 2.5, підтверджують, що в ЕГ отримано більш високі показники рівнів економічної готовності молодших спеціалістів, ніж у КГ. Порівняння проміжного і завершального етапів експерименту в ЕГ та КГ свідчить про таке. За **мотиваційним компонентом**

майже всі показники ЕГ і КГ покращилися, проте динаміка збільшення є різною.

Таблиця 2.4–Рівні сформованості економічної готовності студентів у процесі формувального експерименту (вхідне обстеження)

Групи	Рівні	Компоненти економічної готовності							
		Мотиваційний		Функціональний		Рефлексивний		Особистісно-ціннісний	
		Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%
ЕГ	Початковий	20	21,74	24	26,09	37	40,22	40	43,48
	Середній	30	32,61	36	39,13	40	43,48	37	40,22
	Достатній	28	30,43	20	21,74	–		–	
	Високий	14	15,22	12	13,04	15	16,30	15	16,30
КГ	Початковий	25	27,78	26	28,89	31	34,44	35	38,89
	Середній	26	28,89	26	28,89	43	47,78	38	42,22
	Достатній	28	31,11	27	30,00	–	–	–	–
	Високий	11	12,22	11	12,22	16	17,78	17	18,89

Так, в ЕГ на початковому рівні проміжного етапу було 13 студентів (14,13 %), а на завершальному – 7 респондентів (7,61 %). В ЕГ значно покращився високий рівень: на проміжному етапі було 37 студентів (40,22 %), а на завершальному – 51 студент (55,44 %), позаяк у КГ проміжний і заключний етапи покращення незначне: на високому рівні стало 13 студентів (14,44 %) відповідно до 14 студентів (15,56 %).

В ЕГ за **функціональним компонентом** показник за високим рівнем збільшився на 6,53 %, позаяк в КГ на 4,44 %. Показник початкового рівня на завершальному етапі експерименту відсутній як в КГ, так і в ЕГ.

За **рефлексивним компонентом**: в ЕГ показник високого рівня збільшився на 14,14 %, а в КГ залишився на рівні 28,89 %.

За **особистісно-ціннісним** компонентом показник диференціації цінностей має позитивну динаміку як в ЕГ, так і в КГ. Проте в ЕГ кількість студентів на високому рівні збільшилася на 7,61 %, так як в КГ – на 3,33 %.

Проведено аналіз між ЕГ та КГ (див. таблицю 2.5) на завершальному етапі педагогічного дослідження.

За **мотиваційним компонентом**: в ЕГ збільшився високий рівень мотивації до навчання економічних дисциплін на 39,88 %, в ЕГ на цьому рівні 51 студент (55,44 %), позаяк у КГ – 14 студентів (15,56 %). Достатній рівень склав: у КГ – 31 особа (34,44 %), а в ЕГ на цьому рівні стало 29 респондентів (31,52 %). Початковий рівень мотивації навчання в ЕГ спостерігається у 7 студентів (7,61 %), тоді як у КГ – у 19 респондентів (21,11 %), різниця між якими 13,5 %. Середній рівень також

набув змін (23,46 %): в ЕГ стало 5 студентів (5,43 %), у КГ – 26 опитаних (28,89 %).

Таблиця 2.5 – Рівні сформованості економічної готовності студентів у процесі формувального експерименту (проміжне та завершальне обстеження)

Групи	Рівні	Компоненти економічної готовності/етап обстеження (у %)							
		Мотиваційний		Функціональний		Рефлексивний		Особистісно-ціннісний	
		Пром.	Зав.	Пром.	Зав.	Пром.	Зав.	Пром.	Зав.
ЕГ	Початковий	14,13	7,61	10,87	0	9,78	5,43	15,22	9,78
	Середній	17,39	5,43	25,00	23,91	55,44	45,65	30,43	28,26
	Достатній	28,26	31,52	29,35	34,78	–	–	–	–
	Високий	40,22	55,44	34,78	41,31	34,78	48,92	54,35	61,96
КГ	Початковий	22,22	21,11	13,33	0	16,67	14,44	32,22	31,12
	Середній	26,67	28,89	38,89	43,34	54,44	56,67	36,67	34,44
	Достатній	36,67	34,44	30	34,44	–	–	–	–
	Високий	14,44	15,56	17,78	22,22	28,89	28,89	31,11	34,44

За **функціональним компонентом** із 92 студентів ЕГ на високому рівні стало 38 студентів (41,31 %), на достатньому 32 респондентів (34,78 %), що складає 76,1 % якості знань. У КГ (90 студентів) ці показники нижчі: на високому рівні знаходилося 20 студентів (22,22 %), на достатньому 31 опитаних (34,44 %), що складає 56,7 % якості знань. Отже, якість знань в ЕГ покращилася на 19,4 %.

Значно знизився показник середнього рівня (на 19,43 %): в ЕГ на цьому рівні 22 студентів, (23,91 %), а в КГ – 39 респондентів (43,34 %). На початковому рівні в ЕГ і КГ відсоток студентів не виявлено.

За **рефлексивним компонентом** високий рівень рефлексії в ЕГ порівняно з КГ покращився на 20,03 %: на цьому рівні в ЕГ стало 45 студентів (48,92 %), у КГ виявлено в 26 студентів (28,89 %), на початковому рівні в ЕГ 5 студентів (5,43 %), а в КГ – 13 студентів (14,44 %) різниця становить 9,01 %; решта студентів на середньому рівні: в ЕГ – 42 студенти (45,65 %), у КГ – 51 студент (56,67 %).

За **особистісно-ціннісним** компонентом високий рівень сформованості диференціації цінностей в ЕГ порівняно з КГ покращився на 27,52 %, в ЕГ на цьому рівні 57 студентів (61,96 %), у КГ – 31 студент (34,44 %); середній рівень диференціації цінностей в ЕГ притаманний 26 респондентам (28,26 %), так як в КГ цей показник нижчий – 31 студент (34,44 %). Значна різниця (21,34 %) спостерігається у початковому рівні диференціації

цінностей: в ЕГ на цьому рівні 9 студентів (9,78 %), тоді як у КГ – 28 студентів (31,12 %).

Отже, на завершальному обстеженні зросла частка студентів в ЕГ порівняно з КГ з високим рівнем економічної готовності: за мотиваційним компонентом – на 39,88 %; за функціональним – на 19,09 %; за рефлексивним – на 20,03 %; за особистісно-ціннісним – на 27,52 %.

Мотиваційний компонент економічної готовності. Дослідження мотиваційного комплексу студентів (таблиця 2.6) під час завершального обстеження свідчить, що в ЕГ 68 студентів мають мотиваційний комплекс $BM > ЗПМ > ЗНМ$, що становить 73,91 %, позаяк у КГ він нижчий – 40 респондентів, що складає 44,44 %. Є тенденції до зросту мотиваційного комплексу $BM = ЗПМ > ЗНМ$: в ЕГ 5 студентів, що складає 5,44 %, так як у КГ – 7 респондентів, що відповідає 7,78 %. Значно знизився мотиваційний комплекс $BM < ЗПМ > ЗНМ$ і складає таке співвідношення: в ЕГ – 14 студентів, що становить 15,22 %, у КГ – 29 респондентів, що відповідає 32,23 %. Позитивним є те, що в ЕГ відсутні мотиваційні комплекси: $ЗНМ > BM > ЗПМ$, $BM > ЗПМ = ЗНМ$, $BM = ЗПМ < ЗНМ$, так як у КГ вони притаманні по одному студенту – по 1,11 %.

Таблиця 2.6 – Мотиваційні комплекси студентів контрольних та експериментальних груп (завершальне обстеження)

Показники	КГ		ЕГ	
	Осіб	%	Осіб	%
$BM > ЗПМ > ЗНМ$	40	44,44	68	73,91
$BM < ЗПМ > ЗНМ$	29	32,23	14	15,22
$ЗНМ > BM > ЗПМ$	1	1,11	–	–
$BM < ЗПМ < ЗНМ$	4	4,44	2	2,17
$BM = ЗПМ > ЗНМ$	7	7,78	5	5,44
$BM > ЗПМ = ЗНМ$	1	1,11	–	–
$BM > ЗНМ > ЗПМ$	7	7,78	3	3,26
$BM = ЗПМ < ЗНМ$	1	1,11	–	–

Одержані результати надають змогу констатувати суттєве збільшення кількості студентів, які глибоко осмислюють значущість економічних знань для професійної діяльності, мають стійкий інтерес до вивчення економіки. Під час проведення експерименту визначено такі позитивні зміни: покращилася внутрішня мотивація (BM), підвищився інтерес до майбутньої діяльності у сфері кооперації, мотиви набули нового змісту. Вважаємо, що означені зміни відбулися в результаті впровадження комплексу педагогічних умов (пп. 2.1, 2.2 і 2.4).

Під час дослідження рівнів **мотивації навчання** (за методикою [78]) приймали нульову гіпотезу, згідно якої розходження між вибірками може зумовлюватися випадковими причинами, тобто вибірки приблизно однакові. На підставі анкетування студентів (вхідне, проміжне та завершальне обстеження) проводились обчислення χ^2 -критерію рівня мотивації навчання, а також аналізувались деякі комбінації ЕГ та КГ (рис. 2.2). При 95 % довірчій ймовірності (рівень значущості $\alpha = 0,050$) критичне значення χ^2 -критерію для числа ступенів вільності 3 ($q = 4 - 1 = 3$) дорівнює 7,82 [35, с. 221; 102, с. 288].

Одержані дані надають змогу зробити такі висновки:

– для порівнюваних груп **ЕГв-ЕГпр; ЕГв-ЕГз; КГпр-ЕГпр; КГпр-ЕГз; КГз-ЕГз; ЕГпр-ЕГз** $\chi^2_{\text{спост}} > \chi^2_{\text{крит}}$. Отже, відповідно до правила прийняття рішення нульова гіпотеза відхиляється на рівні значущості $\alpha = 0,05$ і приймається альтернативна гіпотеза, є різниця у рівні навчальної мотивації досліджуваних груп за наслідками вхідного, проміжного та завершального обстеження у процесі педагогічного експерименту. Ці відмінності стосуються суттєвого підвищення рівня навчальної мотивації студентів ЕГ;

– $\chi^2_{\text{спост}} < \chi^2_{\text{крит}}$ у випадку порівняння: **КГк-КГв; КГк-ЕГв; КГв-ЕГв; КГв-КГпр; КГв-КГз; КГпр-КГз**. Отже, нульова гіпотеза приймається, рівень навчальної мотивації досліджуваних КГ під час вхідного, проміжного та завершального обстежень у процесі педагогічного експерименту був приблизно однаковим (співпадають з рівнем значущості 0,05); у випадку КГ статистично значущих змін не відбулося.

За загальними підсумками зростання рівня економічної підготовки за мотиваційним компонентом в ЕГ значно більше, наприклад, для контрольних груп **КГв-КГз** $\chi^2_{\text{спост}} = 1,33$, а для експериментальних **ЕГв-ЕГз** $\chi^2_{\text{спост}} = 45,19$; у випадку порівняння контрольних та експериментальних груп **КГз-ЕГз** $\chi^2_{\text{спост}} = 40,88$.

Отже, порівняння результатів свідчать, що застосування нами педагогічних умов (пп. 2.2 і 2.3) суттєво підвищує мотивацію студентів до навчання в ЕГ порівняно з КГ.

Під час аналізу **економічної готовності за функціональним компонентом** [163] приймали нульову гіпотезу, згідно якої розходження між вибірками може зумовлюватися випадковими причинами, тобто вибірки приблизно однакові. На підставі анкетування студентів (вхідне, проміжне та завершальне обстеження) проводились відповідні обчислення χ^2 -критерію, а також аналізувались деякі комбінації ЕГ та КГ (рис. 2.3). При 95 % довірчій ймовірності (рівень значущості $\alpha = 0,050$) критичне значення χ^2 -критерію для числа ступенів вільності 3 ($q = 4 - 1 = 3$) дорівнює 7,82 [265, с. 221; 266, с. 288].

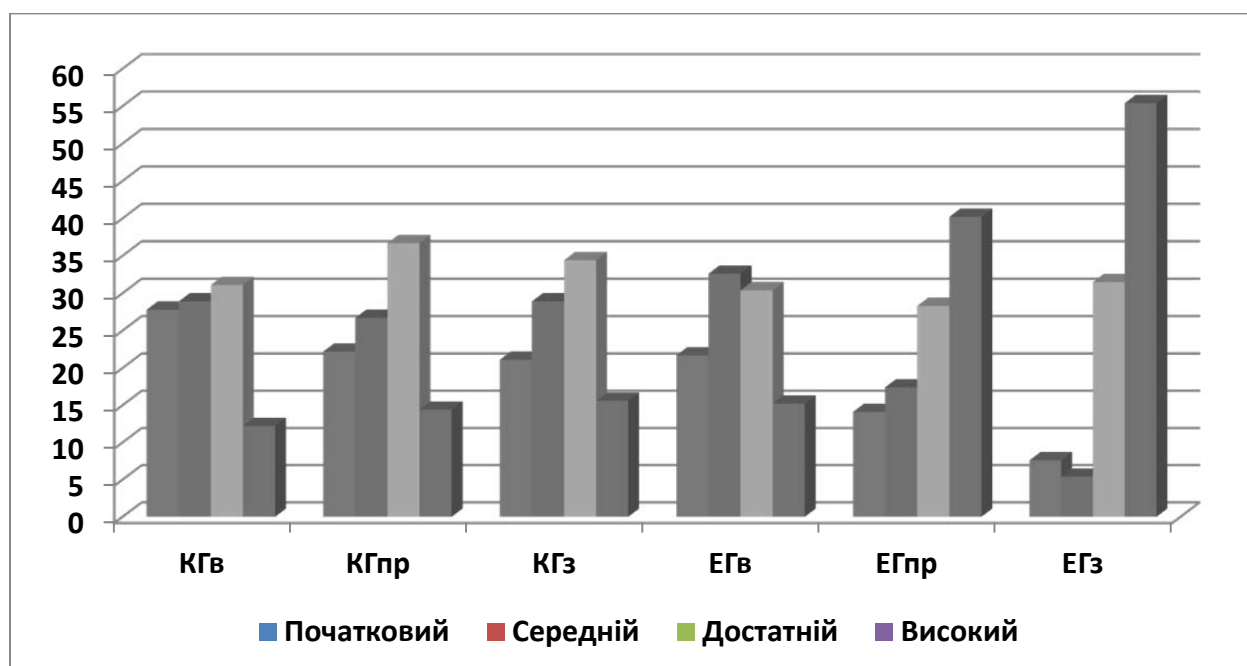

Рисунок 2.2 – Частка студентів (у %) досліджуваних груп за рівнями мотиваційного компоненту економічної готовності

Примітки: досліджувані групи – наприклад, КГк, КГв, КГпр, КГз – контрольна група – констатувальне, вхідне, проміжне та завершальне обстеження відповідно; ЕГв, ЕГпр, ЕГз – експериментальна група – вхідне, проміжне та завершальне обстеження відповідно.

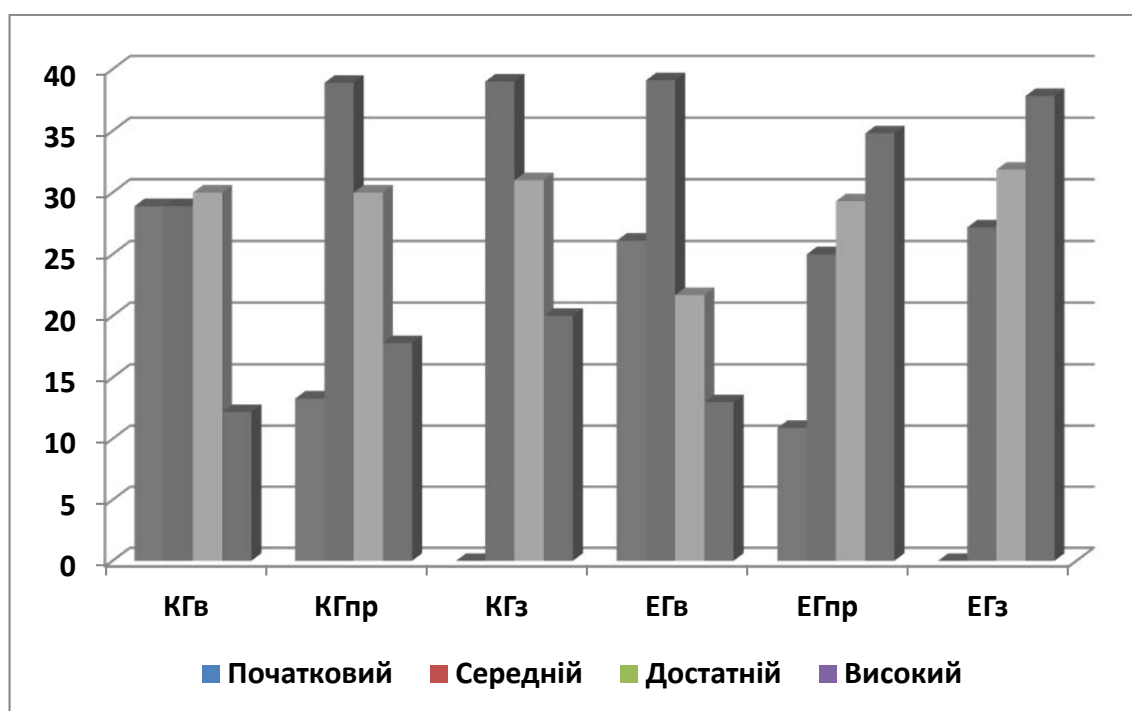

Рисунок 2.3 – Частка студентів (у %) досліджуваних груп за рівнями функціонального компоненту економічної готовності

Одержані дані надають можливість зробити такі висновки:

– для всіх порівнюваних груп **КГв-КГз; ЕГв-ЕГпр; ЕГв-ЕГз; КГпр-ЕГз; КГпр-ЕГз; ЕГпр-ЕГз; КГз-ЕГз** $\chi^2_{\text{спост}} > \chi^2_{\text{крит}}$. Отже, відповідно до правила прийняття рішення нульова гіпотеза відхиляється на рівні значущості $\alpha = 0,05$ і приймається альтернативна гіпотеза, є різниця у рівні економічної підготовки за функціональним компонентом досліджуваних груп за наслідками вхідного, проміжного та завершального обстежень у процесі педагогічного експерименту. Ці відмінності стосуються студентів як КГ, так і ЕГ, проте у випадку ЕГ значення χ^2 -критерію є значно більшими. Це свідчить про більшу ефективність експериментального навчання порівняно з традиційним. Суттєві зміни щодо економічної підготовки за функціональним компонентом у КГ та ЕГ спостерігаємо лише на етапі вхідного-проміжного обстежень, що пояснюємо новими підходами у навчанні першокурсників відносно школи, а надалі ці підходи практично не змінювалися. Проте за загальними підсумками зростання рівня економічної підготовки за функціональним компонентом в ЕГ значно більше, наприклад, для контрольних груп **КГв-КГз** $\chi^2_{\text{спост}} = 31,49$, а для експериментальних **ЕГв-ЕГз** $\chi^2_{\text{спост}} = 43,67$; у випадку порівняння контрольних та експериментальних груп **КГз-ЕГз** $\chi^2_{\text{спост}} = 10,32$;

– у випадку порівняння **КГк-КГв; КГк-ЕГв; КГв-ЕГв; КГв-КГпр; КГпр-КГз** $\chi^2_{\text{спост}} < \chi^2_{\text{крит}}$. Отже, нульова гіпотеза приймається, рівень економічної підготовки за функціональним компонентом досліджуваних груп під час вхідного, проміжного та завершального обстежень у процесі педагогічного експерименту був приблизно однаковим (співпадають з рівнем значущості 0,05); у випадку контрольних експериментальних класів статистично значущих змін не відбулося на етапі проміжного-завершального обстеження.

Під час дослідження **економічної готовності за рефлексивним компонентом** (методика Карпова [251]) приймали нульову гіпотезу, згідно якої розходження між вибірками може зумовлюватися випадковими причинами, тобто вибірки приблизно однакові. На підставі анкетування студентів (вихідне, проміжне та завершальне обстеження) проводились обчислення χ^2 -критерію рівня рефлексивності студентів, а також аналізувались деякі комбінації ЕГ і КГ (рис. 2.4). При 95 % довірчій ймовірності (рівень значущості $\alpha = 0,050$) критичне значення χ^2 -критерію для числа ступенів вільності 2 ($q = 3 - 1 = 2$) дорівнює 5,99 [265, с. 221; 266, с. 288].

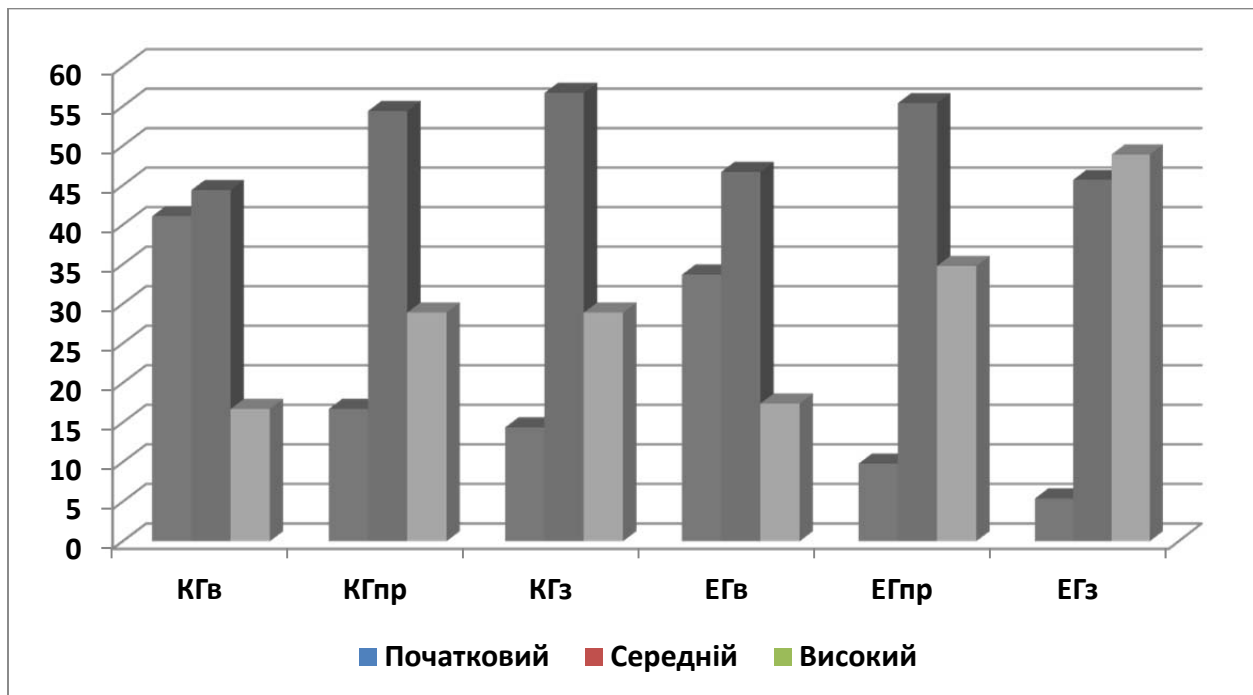

Рисунок 2.4 – Частка студентів (у %) досліджуваних груп за рівнями рефлексивного компоненту економічної готовності

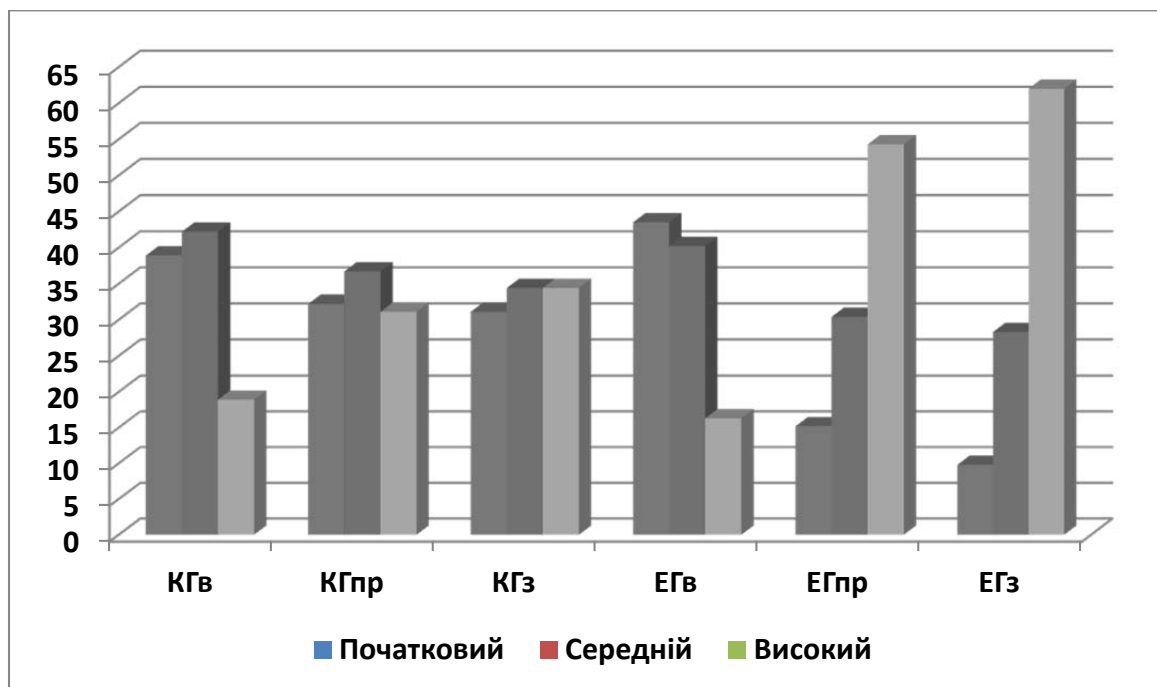

Рисунок 2.5 – Частка студентів (у %) досліджуваних груп за рівнями особистісно-ціннісного компоненту економічної готовності

Одержані дані надають можливість зробити такі висновки:

– для порівнюваних груп **КГв-КГпр; КГв-КГз; ЕГв-ЕГпр; ЕГв-ЕГз; КГпр-ЕГз; КГз-ЕГз** $\chi^2_{\text{спост}} > \chi^2_{\text{крит}}$. Отже, відповідно до правила прийняття рішення нульова гіпотеза відхиляється на рівні значущості $\alpha=0,05$ і приймається альтернативна гіпотеза, є різниця у рівні економічної

підготовки за рефлексивним компонентом досліджуваних груп за наслідками вхідного, проміжного та завершального обстежень у процесі педагогічного експерименту. Ці відмінності стосуються студентів як КГ, так і ЕГ, проте у випадку ЕГ значення χ^2 -критерію значно більші. Це свідчить про більшу ефективність експериментального навчання порівняно з традиційним. Суттєві зміни щодо економічної підготовки за рефлексивним компонентом у КГ спостерігаємо лише на етапі вхідного-проміжного обстеженнями, що пояснюємо новими підходами у навчально-виховному процесі першокурсників відносно школи, а надалі ці підходи не змінювалися;

– у випадках порівняння **КГк-КГв; КГк-ЕГв; КГв-ЕГв; КГпр-КГз; КГпр-ЕГпр; ЕГпр-ЕГз** $\chi^2_{\text{спост}} < \chi^2_{\text{крит}}$. Отже, нульова гіпотеза приймається, рівень економічної підготовки за рефлексивним компонентом досліджуваних КГ і ЕГ під час проміжного та завершального обстеження у процесі педагогічного експерименту був приблизно однаковим (співпадають з рівнем значущості 0,05); у випадку КГ статистично значущих змін не відбулося на етапі проміжного-завершального обстеження. Тобто, певне зростання рівня рефлексивності у КГ ми спостерігали на початковому етапі навчання, а надалі це зростання практично припинилось.

За загальними підсумками зростання рівня економічної підготовки за рефлексивним компонентом в ЕГ значно більше, наприклад, для контрольних груп **КГв-КГз** $\chi^2_{\text{спост}} = 10,43$, а для експериментальних **ЕГв-ЕГз** $\chi^2_{\text{спост}} = 39,43$; у випадку порівняння контрольних та експериментальних груп **КГз-ЕГз** $\chi^2_{\text{спост}} = 9,49$.

Під час експерименту виокремлено такі позитивні зміни: покращився рівень рефлексивних умінь: самоаналізу, самооцінки та взаємооцінки. Це досягнуто внаслідок реалізації визначених нами педагогічних умов (пп. 2.1 і 2.2).

У процесі аналізу **економічної готовності студентів за особистісно-ціннісним компонентом** (за методикою [99]) приймали нульову гіпотезу, згідно якої розходження між вибірками може зумовлюватися випадковими причинами, тобто вибірки приблизно однакові. На підставі анкетування студентів (вихідне, проміжне та завершальне обстеження) проводились обчислення χ^2 -критерію рівня економічної готовності студентів за особистісно-ціннісним компонентом студентів, а також аналізувались деякі комбінації ЕГ та КГ (рис. 2.5). При 95 % довірчій ймовірності (рівень значущості $\alpha = 0,050$) критичне значення χ^2 -критерію для числа ступенів вільності 2 ($q = 3 - 1 = 2$) дорівнює 5,99 [35, с. 221; 102, с. 288].

Одержані дані надають можливість зробити такі висновки:

– для всіх порівнюваних груп **ЕГв-ЕГпр; ЕГв-ЕГз; КГпр-ЕГпр; КГпр-ЕГз; КГз-ЕГз** $\chi^2_{\text{спост}} > \chi^2_{\text{крит}}$. Отже, відповідно до правила прийняття рішення нульова гіпотеза відхиляється на рівні значущості $\alpha = 0,05$ і приймається альтернативна гіпотеза, є різниця у рівні економічної підготовки за особистісно-ціннісним компонентом досліджуваних груп за наслідками вхідного, проміжного та завершального обстежень у процесі

педагогічного експерименту. Ці відмінності стосуються студентів ЕГ. Це свідчить про більшу ефективність експериментального навчання порівняно з традиційним, новими підходами у процесі виховання студентської молоді;

– у випадках порівняння **КГк-КГв; КГк-ЕГв; КГв-ЕГв; КГв-КГз; КГв-КГпр; КГпр-КГз; ЕГпр-ЕГз** $\chi^2_{\text{спост}} < \chi^2_{\text{крит}}$. Отже, нульова гіпотеза приймається, рівень економічної підготовки за особистісно-ціннісним компонентом досліджуваних КГ і ЕГ під час вхідного, проміжного та завершального обстеження у процесі педагогічного експерименту був приблизно однаковим (співпадають з рівнем значущості 0,05). У випадку КГ статистично значущих змін не відбулося, проте є певне зростання χ^2 -критерію у порівнянні вхідного-проміжного-завершального обстежень.

За результатами таблиці зростання рівня економічної підготовки за особистісно-ціннісним компонентом в ЕГ значно більше, наприклад, для контрольних груп **КГв-КГз** $\chi^2_{\text{спост}} = 5,57$ а для експериментальних **ЕГв-ЕГз** $\chi^2_{\text{спост}} = 46,03$; у випадку порівняння контрольних та експериментальних груп **КГз-ЕГз** $\chi^2_{\text{спост}} = 17,86$.

У результаті ранжування цінностей за принципом значущості (методика М. Рокича) виявлено дві групи цінностей: термінальні та інструментальні. Ієрархія термінальних цінностей в КГ стала такою: пізнання (11,1 %), продуктивне життя (10,0 %), матеріально забезпечене життя, щасливе сімейне життя (по 8,9 %), здоров'я (7,8 %), так в ЕГ є такою: продуктивне життя (15,2 %), пізнання (14,1 %), цікава робота (12,0 %), розвиток (9,8 %), суспільне покликання (8,7 %) та ін.

З ієрархії інструментальних цінностей, студенти КГ віддали перевагу таким: ретельність (12,2 %), відповідальність (11,1 %), освіченість (10,0 %), високі запити (7,8 %) та інші; позаяк у ЕГ студентами виділено раціоналізм (14,1 %), ефективність у справах (13,0 %), чесність (10,9 %), відповідальність, вихованість (по 8,7 %) та інші.

Ціннісні орієнтації формувалися впродовж усього процесу дослідження і забезпечувалися всіма чотирма визначеними нами педагогічними умовами.

Отже, порівняння кількісних показників, одержаних у результаті експериментальної роботи, свідчить про те, що рівень економічної готовності студентів ЕГ є значно вищим, ніж у КГ.

Цей факт доводить ефективність моделі та визначених нами педагогічних умов, що суттєво підвищили ефективність процесу економічної підготовки майбутніх фахівців сфери кооперації у коледжі.

Висновки до розділу

1. Серед педагогічних умов виявлено і обґрунтовано такі: створення у навчальному закладі педагогічно орієнтованого творчого середовища; насичення змісту дисциплін економічного спрямування квазіпрофесійними завданнями і методами; забезпечення сприятливого адаптаційного періоду в навчальній діяльності студентів першого курсу коледжу; упровадження в практику роботи інноваційних методів виховання з метою формування ціннісних орієнтацій.

Експериментально перевірено дієвість сукупності педагогічних умов, що засвідчується покращенням економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації у коледжі. Цьому сприяли впровадження у навчально-виховний процес поряд з традиційними методами навчання інноваційних, як-от: «Баскет», ділові ігри, синектики, номінальних груп, інциденту, створення ситуацій успіху; виховуючих ситуацій, дискусії, економічні ігри, рефлексивно-експліцитний метод та інші. З'ясовано, що упровадження таких методів навчання та виховання викликало інтерес у студентів до здобуття економічних знань, підвищило рівень розвитку рефлексії, сприяло формуванню ціннісних орієнтацій.

2. Авторська модель економічної підготовки майбутнього молодшого спеціаліста сфери кооперації у коледжі включає в себе три блоки: концептуальний (мета та методологічні підходи); змістово-діяльнісний (етапи підготовки, зміст підготовки, принципи і методи навчання та виховання); оцінно-діагностичний (компоненти та рівні економічної готовності молодших спеціалістів). Зв'язок між складовими цих блоків як прямий, так і зворотній.

3. Компоненти та показники економічної готовності майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації: мотиваційний, функціональний, рефлексивний, особистісно-ціннісний. Мотиваційний компонент з показниками: наявність мотивації до навчання та мотивації до професійної діяльності; функціональний компонент з показниками: знання економічних категорій, законів, ступінь набуття практичних умінь і навичок, наявність навичок самостійної роботи, здатність до інтуїції та прогнозування; рефлексивний компонент з показниками: здатність до самопостереження, само- та взаємоаналізу; особистісно-ціннісний компонент з показниками: знання основних цінностей і вибір їх для майбутньої професійної діяльності.

Визначено рівні економічної готовності майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації: за функціональним і мотиваційними компонентами – початковий, середній, достатній, високий; за рефлексивним і особистісно-ціннісним компонентами – початковий, середній, високий.

4. Розроблено методичні рекомендації викладачам коледжів сфери кооперації щодо підвищення ефективності економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації у формі трьох видань (ситуаційні завдання з дисципліни «Менеджмент», використання інноваційних методів навчання при вивченні теми «Товарооборот

торговельного підприємства та його забезпечення» з дисципліни «Економіка торгівлі», контроль якості економічних знань студентів в умовах коледжу сфери кооперації).

5. Основними етапами педагогічного дослідження стали: аналітичний, пошуково-дослідницький, завершально-узагальнюючий. Діагностування рівня економічної готовності майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації здійснювалося за методиками К. Замфір, у модифікації А. Реана, В. Каташева, А. Карпова, Б. Круглова, М. Рокича, С. Панчишина.

6. Констатувальний етап педагогічного дослідження засвідчив, що більша частина студентів знаходиться на початковому та середньому рівнях. За мотиваційним компонентом на середньому рівні 27 студентів (30,00 %), початковому – 22 респонденти (24,44 %); за функціональним компонентом на початковому рівні знаходиться 29 студентів (32,22 %), на середньому рівні – 27 (30,00 %); за рефлексивним компонентом 36 студентів (40,00 %) мають середній рівень розвитку рефлексії, 35 респондентів (38,89 %) – на низькому рівні; за особистісно-ціннісним компонентом середній рівень сформованості диференціації цінностей досягло 44 студентів (48,89 %), початковий – 33 опитаних (36,67 %).

Аналіз мотиваційних комплексів студентів свідчить, що поєднання $BM > ЗПМ > ЗНМ$ притаманне 25 студентам – 27,78 %, $BM = ЗПМ > ЗНМ$ – 7 студентам – 7,78 %. З'ясувалося, що 9 респондентів знаходяться під впливом зовнішніх негативних мотивів, що становить 10,00 %. Найгіршими показниками є такі співвідношення: $BM = ЗПМ < ЗНМ$, $BM < ЗПМ < ЗНМ$. Ці комплекси мають відповідно 7 студентів (7,78 %), 12 студентів (13,33 %).

7. У процесі формувального експерименту вхідне, проміжне та завершальне обстеження виявило позитивну динаміку змін визначених показників: за мотиваційним компонентом: в ЕГ збільшився високий рівень мотивації до навчання економічних дисциплін на 39,88 %; за функціональним компонентом якість знань в ЕГ покращилася на 19,09 %; за рефлексивним компонентом високий рівень рефлексії у ЕГ порівняно з КГ покращився на 20,03 %; за особистісно-ціннісним компонентом високий рівень сформованості диференціації цінностей в ЕГ порівняно з КГ покращився на 27,52 %. Позитивним є те, що в ЕГ відсутні мотиваційні комплекси: $ЗНМ > BM > ЗПМ$, $BM > ЗПМ = ЗНМ$, $BM = ЗПМ < ЗНМ$, так як у КГ вони притаманні по одному студенту – по 1,11 %.

8. Обробка результатів експериментального дослідження з використанням пакету прикладних статистичних програм (*Statistika, Excel*) для проведення поточних розрахунків, статистичного χ^2 -критерію для порівняння розподілів ознак в ЕГ та КГ показала позитивну динаміку за всіма компонентами економічної готовності майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації.

Експериментальна перевірка засвідчила ефективність моделі та виявлених педагогічних умов, що суттєво підвищили якість економічної підготовки майбутніх фахівців сфери кооперації у коледжі.

ВИСНОВКИ

У дослідженні наведено теоретичне узагальнення й обґрунтування педагогічних умов економічної підготовки майбутніх фахівців сфери кооперації у коледжі. Під час дослідження отримано результати, що підтверджують гіпотезу, покладену в його основу.

1. Проблема економічної підготовки майбутніх спеціалістів є складною і багатоаспектною. Означеному питанню присвячено багато наукових праць, водночас результати аналізу наукових досліджень засвідчили, що проблема економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації у коледжі не була предметом спеціального дослідження. У психолого-педагогічній, науково-методичній літературі існують різні підходи до трактування ключових понять «економічна підготовка», «педагогічні умови».

Відсутність у науковій літературі необхідного для дослідження понятійного апарату зумовила доцільність авторського тлумачення понять: «економічна підготовка майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації», «педагогічні умови економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації», «економічна готовність майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації».

Економічна підготовка майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації – це організований, системний процес одержання економічних знань студентами коледжу, формування практичних умінь і навичок, необхідних для майбутньої діяльності та сукупність цінностей і норм, спрямованих на формування економічної культури.

Педагогічні умови економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації – сукупність обставин, що обумовлені дією зовнішніх і внутрішніх чинників навчально-виховного процесу, від реалізації яких залежить рівень економічної готовності.

Економічна готовність майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації – цілісне, динамічне, полікомпонентне утворення, що забезпечується позитивною мотивацією та рефлексією, оволодінням системою економічних знань, формуванням необхідних умінь і навичок; наявністю комплексу професійних та особистісних якостей.

Економічна підготовка включає в себе економічну освіту й економічне виховання. Економічна освіта – процес одержання економічних знань, формування практичних умінь і навичок, спрямований на формування економічної культури. Економічне виховання – це цілеспрямований процес впливу на особистість, результатом якого є сформована система цінностей, необхідних у майбутній професійній діяльності.

Особливостями діяльності споживчої кооперації в Україні є: специфічні принципи діяльності споживчої кооперації; багатогалузевий, багатоцільовий характер діяльності; багатоступеневість і комплексність системи управління; демократичність управління власністю і розподілу прибутку; специфіка володіння, користування та розпорядження майном

споживчих товариств; функціонування на основі самодіяльності пайовиків; специфіка міжгалузевих економічних зв'язків зовнішньоекономічної діяльності; сприяння соціальному і культурному розвитку села.

Специфікою економічної освіти майбутніх молодших спеціалістів у навчальних закладах сфери кооперації слід вважати: подвійне підпорядкування; навчально-методичне забезпечення навчально-виховного процесу коледжів сфери кооперації навчально-методичним центром «Укоопосвіта»; отримання вищої освіти за освітньо-кваліфікаційним рівнем бакалавр, магістр за певними напрямками підготовки в навчальних комплексах «Академія», «Освіта»; вузька професійна спеціалізація – спрямованість економічної освіти на торговельну діяльність.

2. Основними компонентами та показниками економічної готовності майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації є мотиваційний (наявність мотивації до навчання та мотивації до професійної діяльності), функціональний (знання економічних категорій, законів, ступінь набуття практичних умінь і навичок, наявність навичок самостійної роботи, здатність до інтуїції та прогнозування), рефлексивний (здатність до самоспостереження, само- та взаємоаналізу), особистісно-ціннісний (знання основних цінностей і вибір їх для майбутньої професійної діяльності).

Рівні економічної готовності майбутніх молодших спеціалістів визначено таким чином: за функціональним і мотиваційними компонентами – початковий, середній, достатній, високий; за рефлексивним і особистісно-ціннісним компонентами – початковий, середній, високий.

3. Основними педагогічними умовами економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації є: створення у навчальному закладі педагогічно орієнтованого творчого середовища; насичення змісту дисциплін економічного спрямування квазіпрофесійними завданнями і методами; забезпечення сприятливого адаптаційного періоду в навчальній діяльності студентів першого курсу коледжу; упровадження в практику роботи інноваційних методів виховання з метою формування ціннісних орієнтацій.

Реалізація виявлених педагогічних умов забезпечувалася використанням інноваційних методів навчання та виховання, введенням факультативного курсу «Шанс» з економіки з метою адаптації до навчальної діяльності першокурсників, упровадженням на аудиторних заняттях самостійного опрацювання окремих тем з дисципліни «Економічний аналіз» під керівництвом викладача-тьютора, застосуванням квазіпрофесійних завдань і методів, створенням віртуальних підприємств «Кооператор», «Орбіта» у складі технологічної практики.

Модель економічної підготовки майбутнього молодшого спеціаліста включає в себе три блоки: концептуальний (складники – мета й методологічні підходи), змістово-діяльнісний (містить етапи, дидактичні і специфічні принципи навчання, зміст підготовки, методи навчання і виховання), оцінно-діагностичний (наявні компоненти, рівні економічної готовності молодших спеціалістів).

Експериментально перевірено та доведено дієвість моделі за наявності виявлених педагогічних умов. Зафіксовано позитивну динаміку змін визначених показників у процесі формувального експерименту за наслідками вхідного, проміжного та завершального обстеження. На завершальному обстеженні зросла частка студентів в ЕГ порівняно з КГ з високим рівнем економічної готовності: за мотиваційним компонентом – на 39,88 %; за функціональним – на 19,09 %; за рефлексивним – на 20,03 %; за особистісно-ціннісним – на 27,52 %.

Достовірність результатів педагогічного експерименту забезпечено використанням статистичного χ^2 -критерію Пірсона.

4. Експериментальне дослідження результативності застосування педагогічних умов і моделі економічної підготовки молодших спеціалістів сфери кооперації надало можливість запропонувати методичні рекомендації викладачам коледжу сфери кооперації з метою підвищення ефективності зазначеного процесу у формі кількох видань, у яких подано ситуаційні завдання, інноваційні методи навчання та розкрито форми й методи контролю економічних знань студентів.

Проведене педагогічне дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми економічної підготовки майбутніх фахівців сфери кооперації у коледжі.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо у визначенні специфіки організації самостійної роботи студентів у коледжі та розробці педагогічних умов щодо її ефективного перебігу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. **Аксьонова, О. В.** Методика викладання економіки : навч. посібник / О. В. Аксьонова. – К. : КНЕУ, 1998. – 280 с.
2. **Алексюк, А. М.** Експериментальне впровадження технології модульної організації навчання у вищій школі (на прикладі гуманітарних предметів) : респ. наук. - метод. зб. / А. М. Алексюк // Проблеми вищої школи. – К., 1994. – Вип. 79. – С. 19–23.
3. **Алексюк, А. М.** Організація самостійної роботи студентів в умовах інтенсифікації навчання : навчальний посібник / А. М. Алексюк, А. А. Аюрзанайн, П. І. Підкасистий, В. А. Козаков. – К. : ІСДО, 1993. – 336 с.
4. **Алексюк, А. М.** Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія : підручник / А. М. Алексюк. – К. : Либідь, 1998. – 560 с.
5. **Андреев, В. И.** Педагогика. Учебный курс для творческого саморазвития / ред. В. И. Андреев. – [3-е изд.] – Казань : Центр инновационных технологий, 2006. – 608 с.
6. **Андрущенко, В. П.** Духовна сутність освіти / В. П. Андрущенко // Вища освіта України. – 2007. – № 1. – С. 5–10.
7. **Апопій, В. В.** Організація торгівлі : підручник / за редакцією Апопія В. В. – 3-тє вид. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 632 с.
8. **Артемчук, Г. І.** Вища освіта України : реальність і тенденції розвитку / Г. І. Артемчук, В. В. Попович, Г. Г. Січкаренко. – К. : Ленвіт, 2004. – 176 с.
9. **Аширов, Д. А.** Трудовая мотивация : учеб. пособие / Д. А. Аширов. – М. : ТК Велби, Изд-во Проспект, 2005. – 448 с.
10. **Бабанский, Ю. К.** Интенсификация процесса обучения / Ю. К. Бабанский. – М. : Знания, 1987. – 186 с.
11. **Бабанский, Ю. К.** Педагогика : учеб. пособие для студентов пед. ин-тов / под ред. Ю. К. Бабанского. – М. : Просвещение, 1983. – 608 с.
12. **Бабенко, В. В.** Основи теорії ймовірностей і статистичні методи аналізу даних у психологічних і педагогічних експериментах : навч. посібн. / В. В. Бабенко. – Львів : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 184 с.
13. **Балягіна, І. А.** Методика викладання економіки : навч. посіб. для самост. вивч. дисц. / І. А. Балягіна, М. А. Богорат, Г. О. Ковальчук. – К. : КНЕУ, 2003. – 341 с.
14. **Бернвальдт, Т.** Формування мотивації навчальної діяльності майбутніх вчителів в умовах сьогодення / Т. Бернвальдт // Рідна школа. – 2011. – № 11. – С. 60–63.
15. **Бех, І. Д.** Виховний процес в досягнутих глибинах / І. Бех // Шкільний світ. – 2014. – № 5, березень. – С. 4–41.
16. **Бех, І. Д.** Законопростір сучасного виховного процесу / І. Бех // Вісник КНУКіМ. Серія Педагогіка : збірник наукових праць / голов. ред. Поплавський М. М. – К., 2005. – Вип. 12, ч. 1. – С. 57–63.

17. **Бех, І. Д.** Особистісно зорієнтоване виховання : науково-методичний посібник / І. Д. Бех. – К. : ІЗМН, 1988. – 204 с.

18. **Бізнес-тренінги для економістів** : навч. посібник / [Н. Ю. Бутенко, О. О. Герасименко, О. Ю. Гулевич та ін.]. – К. : КНЕУ, 2007. – 280 с.

19. **Боброва, М. П.** Дидактическая подготовка педагогических кадров дошкольных учреждений в контексте профессиональной деятельности : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Теория и методика профессионального образования» / М. П. Боброва. – Барнаул, 1997. – 17 с.

20. **Богущий, О. А.** Фактори розвитку мотивації праці / О. А. Богущий // Економіка агропромислового комплексу. – 1997. – № 7. – С. 23–26.

21. **Бойчук, П. М.** Економічне виховання студентів педагогічних училищ : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теорія та історія педагогіки» / П. М. Бойчук. – К., 1999. – 20 с.

22. **Большой энциклопедический словарь** : в 2-х т. – М. : Сов. энциклопедия, 1991. – Т. 2. – 351 с.

23. **Бондар, В.** Адаптивне навчання студентів як передумова реалізації компетентнісного підходу до професійної підготовки вчителя / В. Бондар, І. Шапошнікова // Рідна школа / голов. ред. Пугач А. – К., 2013. – № 11. – С. 36–41.

24. **Бондаревская, А. И.** Личностно-профессиональное развитие студентов в культурно-образовательном пространстве вуза : монография / А. И. Бондаревская. – Ростов-на-Дону : Издательство «Булат», 2011. – 168 с.

25. **Бужиков, Р. П.** Педагогічні умови застосування інноваційно-комунікаційних технологій у процесі навчання іноземних мов студентів вищих економічних навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Р. П. Бужиков. – К., 2006. – 20 с.

26. **Булаченко, С. Д.** Формування економічної культури учнів основної та старшої школи : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія та методика виховання» / С. Д. Булаченко. – К., 2011. – 23 с.

27. **Бурда, Л. В.** Удосконалення формування професійних навичок студентів економічного профілю шляхом застосування інноваційних технологій навчання [Електронний ресурс] / Л. В. Бурда. – Режим доступу : <http://www.sworld.com.ua/index.php/ru/pedagogy-psychology-and-sociology/212/interactive-learning-technologies-and-innovations-in-education-212/12989-212-717>.

28. **Вайнола, Р. Х.** Педагогічні засади особистісного розвитку майбутнього соціального педагога в процесі професійної підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Р. Х. Вайноле. – К., 2009. – 46 с.

29. **Вайнола, Р. Х.** Реалізація особистісно-орієнтованого підходу до професійної підготовки майбутнього соціального педагога в освітньому

середовищі вищого навчального закладу / Р. Х. Вайнола // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи : збірник наукових праць / за ред. Т. В. Ладиченко. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2006. – Випуск 4. – С. 36–42.

30. **Великий тлумачний словник** сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К., Ірпінь : Перун, 2001. – 1440 с.

31. **Витоки економічної освіти** [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.uchsib.ru/articles/70>.

32. **Вітвицька, С. С.** Основи педагогіки вищої школи : підручник за модульно-рейтинговою системою навчання для студентів магістрів / С. С. Вітвицька. – К. : Центр навчальної літератури, 2006. – 384 с.

33. **Вознюк, О. В.** Розвиток вітчизняної педагогічної думки: синергетичний підхід : монографія / за ред. проф. П. Ю. Сауха. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. – 184 с.

34. **Войнаш, Л. Г.** Удосконалення управління персоналом : формування кадрової політики в контексті конкурентоспроможності підприємств споживчої кооперації України : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук / Л. Г. Войнаш ; ВНЗ Укоопспілки «Полтав. ун-т економіки і торгівлі». – Полтава, 2012. – 21 с.

35. **Воловик, О. М.** Теорія імовірностей і математична статистика в педагогіці / О. М. Воловик. – К. : Радянська школа, 1969. – 202 с.

36. **Вонсович, В. П.** Використання імітаційних технологій і прийомів у навчально-професійній діяльності студентів [Електронний ресурс] / В. П. Вонсович. – Режим доступу : <http://www.nbuv.gov.ua>.

37. **Галицька, М. М.** Формування у студентів вищих навчальних закладів сфери туризму готовності до іншомовного спілкування : дис.... кандидата пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / М. М. Галицька. – К., 2007. – 286 с.

38. **Галузевий стандарт** вищої освіти України. – К., 2004. – 112 с.

39. **Головань, М. С.** Компетентнісна модель випускника економічного ВНЗ напряму підготовки «фінанси і кредит» / М. С. Головань // Проблеми інженерно-педагогічної освіти : збірник наукових праць / відповід. ред. В. В. Кулешова. – Харків : УІПА, 2009. – Випуск 22–23. – С. 46–53.

40. **Гонтаровська, Н. Б.** Теоретичні і методичні засади створення освітнього середовища як фактору розвитку особистості школяра : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія та методика виховання» / Н. Б. Гонтаровська. – К., 2012. – 41 с.

41. **Гончаренко, С. У.** Український педагогічний енциклопедичний словник / С. У. Гончаренко. – Видання друге, доповнене й виправлене. – Рівне : Волинські обереги, 2011. – 552 с.

42. **Гончаренко, С. У.** Український педагогічний словник / С. У. Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 374 с.

43. **Гребнева, В. В.** Становление, сущность, основные принципы системного и синергетического подходов в образовании / В. В. Гребнева //

Субъект образования как самоорганизующаяся система : сбор. науч. и науч.-прикладных трудов. – Белгород : Политерра, 2005. – С. 122–138.

44. **Грицуленко, С. І.** Методика викладання економічних дисциплін : навч. посіб. [для студ. вищ. навч. закл.] / Грицуленко С. І., Потапова-Сінько Н. Ю., Гарбера К. М. – Одеса : ОНАЗ ім. О. С. Попова, 2012. – 224 с.

45. **Гуревич, Р. С.** Інтеграція сучасної науки і деякі проблеми змісту освіти у вищій педагогічній школі / Р. С. Гуревич // Вища освіта в Україні: реалії, тенденції, перспективи розвитку / за ред. В. П. Андрущенко [та ін.]. – К., 1996. – Ч. III. – С. 95–97.

46. **Гуцан, Т. Г.** Формування готовності майбутнього вчителя економіки до профільного навчання старшокласників : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Т. Г. Гуцан. – Житомир, 2011. – 21 с.

47. **Дегтярьова, Г.** Особистісний та діяльнісний підходи у післядипломній освіті інженерно-педагогічних працівників / Г. Дегтярьова, Т. Якимович // Вісник Львівського університету. Серія : Педагогічна / голов. ред. Т. Кошманова. – 2005. – Вип. 19, частина 1. – С. 369–378.

48. **Державна національна програма «Освіта».** Україна ХХІ століття / Ін-т систем. досліджень освіти України. – К. : Райдуга, 1994. – 61 с.

49. **Дзундза, А. І.** Формування економічного мислення учнів засобами економіко-математичного моделювання / А. І. Дзундза // Рідна школа / голов. ред. Пугач А. – 2004. – № 4. – С. 39–43.

50. **Дичківська, І. М.** Інноваційні педагогічні технології / І. М. Дичківська. – К. : Академвидав, 2004. – 351 с.

51. **Донченко, І. А.** Етапи розвитку професійної самосвідомості фахівця / І. А. Донченко // Науковий вісник Миколаївського державного університету імені В. О. Сухомлинського : зб. наукових праць / за ред. С. Д. Максименка, Н. О. Євдокимової. – Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2012. – Т. 2. – Вип. 9. – С. 85–86.

52. **Дронова, О. В.** Формирование профессиональных учений будущих экономистов средствами иностранного языка в вузе : дисс. ... кандидата пед. наук : спец. 13.00.08 / О. В. Дронова. – Н. Новгород, 2002. – 171 с.

53. **Дудко, Л. А.** Модель сучасного фахівця. Моделювання освітньо-професійної підготовки конкурентоспроможного спеціаліста / Л. А. Дудко // Вісник Черкаського університету. Серія : Педагогічні науки / відповід. за вип. В. Г. Поліщук. – Черкаси : Видавництво ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2008. – Вип. 135. – С. 156–161.

54. **Дурай-Навакова, К. М.** Формирование профессиональной готовности студентов к педагогической деятельности : автореф. дисс. на соискание уч. степени д-ра пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» / К. М. Дурай-Навакова. – М., 1983. – 32 с.

55. **Дяченко, Н. О.** Організаційно-педагогічні умови формування вмінь розв'язувати педагогічні задачі у майбутніх викладачів педагогіки в

умовах магістерської підготовки [Електронний ресурс] / Н. О. Дяченко. – Режим доступу : <http://nadiadyachenko.wordpress.com/2013/10/02/>

56. **Дьюи, Дж.** Демократия и образование / Джон Дьюи ; [пер. с англ.]. – М. : Педагогика-Пресс, 2000. – 384 с.

57. **Дьяченко, М. И.** Психология высшей школы : [уч. пос. для вузов ; 2-е изд. перераб. и доп.] / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. – Мн : Изд-во БГУ, 1981. – 383 с.

58. **Економіка торгівлі.** Тести для визначення рівня знань студентів кооперативних технікумів і коледжів. Спеціальність: 5.03051001 Товарознавство та комерційна діяльність / уклад. : Станкевичус Л. В. – К. : НМЦ «Укоопосвіта», 2012. – 40 с.

59. **Економічна енциклопедія** : у трьох томах / редкол. : С. В. Мочерний та ін. – К. Видавничий центр «Академія». – 2000. – Т. 1. – 864 с.

60. **Енциклопедія освіти** / головний ред. В. Г. Кремень. – К. : Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.

61. **Житник, Н. В.** Організаційно-педагогічні умови підготовки бакалаврів економіки у коледжі II рівня акредитації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец.13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Н. В. Житник. – Кривий Ріг, 2002. – 23 с.

62. **Життєва компетентність особистості** : науково-методичний посібник / за ред. Л. В. Сохань, І. І. Єрмакова, Г. М. Несен. – К. : Богдана, 2003. – 520 с.

63. **Жукович-Дородних, Н. М.** Педагогічні умови формування професійних умінь студентів економічних ВНЗ I-II рівня акредитації / Н. М. Жукович-Дородних // Вісник НТУУ «КПІ». Філософія. Психологія. Педагогіка / голов. ред. Новіков Б. В. – К., 2009. – Випуск 3. – С. 80–85.

64. **Зайчук, В. О.** Управління якістю освіти як складова державної освітньої політики / В. О. Зайчук // Педагогіка і психологія : науково-теоретичний та інформаційний журнал Академії педагогічних наук / голов. ред. Кремень В. Г. – 2007. – № 2. – С. 18–26.

65. **Закон України** «Про споживчу кооперацію» від 10.04.92 № 2265-XII. – К., 1992. – 14 с.

66. **Закон України** «Про освіту» // Законодавчі акти України з питань освіти : За станом на 1 квітня 2004 року / Верховна Рада України ; Комітет з питань науки і освіти ; І. Р. Юхновський (ред.-упоряд.). – Офіційне видання. – К. : Парламентське вид-во, 2004. – С. 21–52.

67. **Закон України** «Про вищу освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://vnz.org.ua/zakonodavstvo/111-zakon-ukrayiny-pro-vyschu-osvitu>.

68. **Захарченко, Н. В.** Педагогічні умови використання ділових ігор у підготовці економістів : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / Захарченко Н. В. – Вінниця, 2006. – 235 с.

69. **Зимняя, И. А.** Педагогическая психология / И. А. Зимняя. – М. : Логос, 2004. – 384 с.

70. **Зінченко, В. О.** Формування професійної спрямованості студентів економічних спеціальностей на початковому етапі навчання : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / В. О. Зінченко. – Луганськ, 2008. – 22 с.

71. **Зязюн, І. А.** Педагогічне наукове дослідження у контексті цілісного підходу / І. А. Зязюн // Порівняльна професійна педагогіка / голов. ред. Бідюк Н. М. – Хмельницький, 2011. – Випуск 1. – С. 19–30.

72. **Ильина, Т. А.** Структурно-системный подход к организации обучения: материалы лекций, прочит. в Политехническом музее на фак. программированного обучения : [в 3-х вып.] / Т. А. Ильина. – М. : Знание, 1972. – Вып. 2. – 88 с.

73. **Іванченко, Є. А.** Формування професійної мобільності майбутніх економістів у процесі навчання у вищих навчальних закладах : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / Є. А. Іванченко. – Одеса, 2005. – 263 с.

74. **Івченко, Є. І.** Споживча кооперація України : економічні проблеми і пріоритетні напрями їх розв'язання // Споживча кооперація ХХІ століття: уроки трансформаційних реформ і перспективи розвитку : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції / відповід. ред. Леус Л. В. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. – С. 72–75.

75. **Калініна, Л.** Специфіка інформаційного управління закладами освіти / Л. Калініна // Освіта і управління / голов. ред. М. Дробноход. – К., 2003. – Т. 6. Ч. 3. – С. 47–49.

76. **Карпенко, Н. В.** Маркетинг на підприємствах споживчої кооперації : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра економ. наук : спец. 08.00.04 «Економіка та управління підприємствами» / Н. В. Карпенко. – К., 2010. – 385 с.

77. **Карпов, А. В.** Рефлексивность как психическое свойство и методика ее диагностики / А. В. Карпов // Психологический журнал / глав. ред. Журавлев А. Л. – М., 2003 – Т. 24, № 5. – С. 45–57.

78. **Каташев, В. Г.** Педагогика высшей школы / под общ. ред. В. Г. Каташева. – Казань, 2002. – 234 с.

79. **Каташов, А. І.** Педагогічні основи розвитку інноваційного освітнього середовища сучасного ліцею : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / А. І. Каташов. – Луганськ, 2001. – 20 с.

80. **Каташова, О. А.** Духовно-інтелектуальне виховання школярів // Ціннісні пріоритети освіти ХХІ століття : інноваційний розвиток освітніх систем : матеріали IV Міжнар. наук.- практ. конф. / О. А. Каташова. – Луганськ, 2007. – Т. 2. – С. 80–86.

81. **Качеровська, Т. В.** Навчально-ігрове проектування у професійній підготовці майбутніх менеджерів організацій : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / Т. В. Качеровська. – Одеса, 2005. – 275 с.

82. **Кваліфікаційні характеристики** кваліфікованих робіт для закладів освіти споживчої кооперації України / укл. М. Г. Бобильова, Л. Г. Войнаш, К. О. Краснова. – К. : НМЦ «Укоопосвіта», 1999. – 36 с.

83. **Келеси, М.** Развитие самопознания личности в раннем юношеском возрасте / М. Келеси. – К. : Наукова думка, 1996. – 303 с.

84. **Керекеша, О. В.** Формування оцінно-рефлексивної самостійності майбутніх економістів у процесі фахової підготовки : дис....кандидата пед. наук : 13.00.04 / О. В. Керекеша. – К., 2009. – 269 с.

85. **Кіяшко, О. О.** Інноваційні педагогічні технології підготовки молодших спеціалістів у вищих навчальних закладах I-II рівнів акредитації : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / О. О. Кіяшко. – Луганськ, 2001. – 262 с.

86. **Коджаспирова, Г. М.** Педагогический словарь : для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений / Г. М. Коджаспирова, А. Ю. Коджаспиров. – М. : ИКС «МарТ» ; Ростов-на-Дону : Изд. центр «МарТ», 2005. – 448 с.

87. **Коляда, М. Г.** Діяльнісний підхід у формуванні інформаційної культури майбутніх економістів / М. Г. Коляда // Педагогіка і психологія професійної освіти / голов. ред. Ничкало Н. Г. – Львів, 2003. – № 1. – С. 46–58.

88. **Конституція України.** – К. : Юрінком, 1996. – 80 с.

89. **Концепція національного виховання** // Освіта. – 1996. – 7 серпня, № 41. – С. 2–7.

90. **Концепція розвитку економічної освіти в Україні** // Освіта в Україні. – 2004. – С. 4–5.

91. **Конюхов, Н. И.** Словарь-справочник практического психолога / Н. И. Конюхов. – Воронеж : Модэк, 1996. – 224 с.

92. **Коробченко, А. А.** Проблеми особистісно орієнтованого навчання у вищих навчальних закладах / А. А. Коробченко // Збірник наукових праць Бердянського державного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки / відповід. ред. Потоцька Т. Ф. – Бердянськ : БДПУ, 2005. – № 4. – С. 5–13.

93. **Корчак, Я.** Право ребенка на уважение / Я. Корчак. – М., 1990. – С. 175–194.

94. **Костишина, Г. І.** Формування навчально-пізнавальної діяльності студентів вищих навчальних закладів: теорія і практика : монографія / Г. Костишина, В. Чайка. – Тернопіль : ТНПУ, 2010. – 349 с.

95. **Костюченко, К. Є.** Педагогічні умови формування раціонально-критичного мислення у майбутніх учителів у процесі вивчення психолого-педагогічних дисциплін : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / К. Є. Костюченко. – Кіровоград, 2011. – 20 с.

96. **Котова, А. В.** Організація самостійної роботи студентів вітчизняних університетів у другій половині XX століття : дис.... кандидата пед. наук : 13.00.01 / А. В. Котова. – Луганськ, 2010. – 234 с.

97. **Кошелева, Н. Г.** Формування готовності майбутніх економістів до проектування фахової діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Н. Г. Кошелева. – Луганськ, 2010. – 20 с.

98. **Красікова, Т. І.** Організація навчального процесу у коледжі економічного профілю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед.

наук : спец. 13.00.04. «Теорія та методика професійної освіти» / Т. І. Красікова. – К., 2002. – 22 с.

99. **Круглов, Б. С.** Методика «Определение сформированности ценностных ориентаций» (адаптированный и модифицированный вариант методики М. Рокича) [Электронный ресурс] / Б. С. Круглов. – Режим доступа : <http://vashpsixolog.ru/psychodiagnostic-school-psychologist/69-diagnosis-emotional-and-the-personal-sphere/278-method-determination-of-formation-of-value-orientations-bs-kruglov>

100. **Кузьмінський, А. І.** Педагогіка : підручник / А. І. Кузьмінський, В. Л. Омеляненко. – К. : Знання, 2007. – 447 с.

101. **Куклін, О. В.** Становлення системи економічної освіти в Україні у контексті Болонського процесу / О. В. Куклін // Вісник Черкаського університету : науковий журнал. Серія : Педагогічні науки / відповід. за вип. В. Г. Поліщук. – Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2008. – Вип. 120. – С. 127–133.

102. **Кыверялг, А. А.** Методы исследований в профессиональной педагогике / А. А. Кыверялг. – Таллин : Валгус, 1980. – 334 с.

103. **Лантух, Н. И.** Педагогические условия формирования информационной культуры у старшеклассников в системе «лицей-вуз» : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Общая педагогика, история педагогики и образования» [Электронный ресурс] / Н. И. Лантух. – Ставрополь, 2006. – 23 с. – Режим доступа : <http://netess.ru/3pedagogika/82890-1-pedagogicheskie-usloviya-formirovaniya-informacionnoy-kulturi-starsheklassnikov-sisteme-licey-vuz.php>.

104. **Левочко, М. Т.** Професійна підготовка молодших спеціалістів з бухгалтерського обліку у вищих навчальних закладах I-II рівнів акредитації : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / М. Т. Левочко. – К., 2003. – 285 с.

105. **Леонтьев, А. Н.** Избранные психологические произведения : в 2 т. / А. Н. Леонтьев; под редакцией В. В. Давыдова. – М. : Педагогика, 1983. – Т. 2. – 456 с.

106. **Линенко, А. Ф.** Педагогічна діяльність і готовність до неї : монографія / А. Ф. Линенко. – Одеса : ОКФА, 1995. – 80 с.

107. **Ложкін, Г. В.** Економічна психологія. навч. посіб. / Г. В. Ложкін, В. В. Спасенніков. – К. : Професіонал, 2007. – 397 с.

108. **Лукашевич, М. П.** Соціологія економіки : підручник / М. П. Лукашевич. – К. : Каравела, 2005. – 288 с.

109. **Любченко, О. В.** Формування управлінських умінь майбутніх фахівців економічного профілю засобами інтерактивних технологій : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / О. В. Любченко. – Дніпропетровськ, 2013. – 268 с.

110. **Мазаракі, А. А.** Економіка торговельного підприємства : підручник для вузів / А. А. Мазаракі; під ред. проф. Н. М. Ушакової. – К. : Хрещатик, 1999. – 800 с.

111. **Мазоха, Д.** Педагогіка : навч. посіб. / Д. Мазоха, Н. Опанасенко. – К., Центр навч. л-ри, 2005. – 232 с.

112. **Майструк, І. М.** Економічна освіта і виховання як чинники формування економічної культури молоді / І. М. Майструк // Мультиверсум. Філософський альманах : зб. наук. праць / голов. ред. Лях В. В. – К. : Академічний центр «Аналітика», 2007. – Вип. 64. – С. 102–107.

113. **Макаренко, А. С.** Общие проблемы педагогики / А. С. Макаренко // Избр. произв. в 3 т. – К. : Радянська школа, 1984. – Том 3. – 576 с.

114. **Максименко, С. Д.** Психологія особистості : підручник / С. Д. Максименко, К. С. Максименко, М. В. Папуча. – К. : ТОВ «КММ», 2007. – 296 с.

115. **Максименко, В. П.** Педагогічний словник / В. П. Максименко // Шкільний світ. – К., 2001. – № 6–7 (86–87), лютий. – 39 с.

116. **Максимчук, Л. В.** Модель професійної підготовки майбутніх економістів-міжнародників засобами інтерактивних технологій / Л. В. Максимчук // Науковий вісник Чернівецького ун-ту. Серія : Педагогіка та психологія : зб. наук. праць / наук.ред. Руснак І. С. – Чернівці : Рута, 2012. – Вип. 605. – С. 90–93.

117. **Максимчук, Л. В.** Педагогічні умови застосування інтерактивних технологій у підготовці майбутніх економістів-міжнародників [Електронний ресурс] / Л. В. Максимчук // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України : електрон. наук. фах. вид. / голов. ред. Грязнов І. О. – 2012. – Вип. 1. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/Vnadps_2012_1_13.pdf.

118. **Малахова, Ж. Д.** Викладання соціології: досвід інноваційних прийомів : навч. посіб. / Ж. Д. Малахова, В. М. Огаренко. – К. : Центр учбової літератури, 2008. – 280 с.

119. **Манько, В. М.** Дидактичні умови формування у студентів професійно-пізнавального інтересу до спеціальних дисциплін / В. М. Манько // Соціалізація особистості : зб. наук. пр. Національного педагогічного університету ім. М. Драгоманова / укл. П. В. Дмитренко, О. Л. Макаренко. – К. : Логос, 2000. – Вип. 2. – С. 153–161.

120. **Маркіна, І. А.** Управління споживчою кооперацією як соціально-економічною системою: теорія та практика : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра економ. наук : спец. 08.02.03 «Організація управління, планування і регулювання економікою» / І. А. Маркіна. – Донецьк, 2006. – 35 с.

121. **Мартиненко, С. М.** Система підготовки вчителя початкових класів до діагностичної діяльності : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / С. М. Мартиненко. – К., 2009. – 476 с.

122. **Марцин, В. С.** Економіка торгівлі : підручник / В. С. Марцин. – К. : Знання, 2006. – 402 с.

123. **Мащакевич, М. В.** Готовність до організаційно-економічної діяльності в малому бізнесі як складова професіоналізму майбутніх менеджерів / М. В. Мащакевич // Економіка – Менеджмент – Освіта: проблеми та перспективи взаємодії : збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції / упоряд. М. В. Одрехівський. – Дрогобич :

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка, 2012. – С. 261–264.

124. **Митник, О.** Психолого-педагогічні умови побудови творчого навчально-виховного процесу на уроці / О. Митник // Рідна школа / голов. ред. Пугач А. – 2013. – № 6. – С. 31–35.

125. **Михайлычев, Е. А.** Терминология педагогической диагностики. Система и словарь / Е. А. Михайлычев. – Ростов-на-Дону : Изд-во Ростовского ИПК и ПРО, 1997. – 136 с.

126. **Михальченко, М. І.** Освіта і наука: пошуки нових парадигм модернізації / М. І. Михальченко // Вища освіта України / голов. ред. Андрущенко В. П. – 2001. – № 2. – С. 14–24.

127. **Міністерство освіти і науки України.** Інформаційна система «Конкурс» [Електронний ресурс]. – ГО «Центр Освітньої політики», 2013. – Режим доступу : <http://www.vstup.info>.

128. **Мойсеюк, Н. Є.** Педагогіка : навч. посібник / Н. Є. Мойсеюк. – 5-е вид., доп. і переробл. – К., 2009. – 656 с.

129. **Моляко, В. О.** Психологічна готовність до творчої праці / В. О. Моляко. – К. : Знання, 1989. – 48 с.

130. **Момот, Л.** Діяльнісний компонент змісту освіти / Л. Момот // Освіта і управління / голов. ред. М. Дробноход. – К., 2004. – № 2. – С. 88–92.

131. **Москаленко, В. В.** Соціальна психологія : підручник / В. В. Москаленко. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 624 с.

132. **Москаленко, В. В.** Теоретико-методологічні підходи у дослідженні соціально-психологічних особливостей економічної культури особистості / В. В. Москаленко // Психологія і особистість / голов. ред. Максименко С. Д., Седих К. В. – № 2 (4). – Полтава, 2013. – С. 43–67.

133. **Набока, О. Г.** Організаційно-педагогічні умови застосування професійно-орієнтованих технологій навчання у фаховій підготовці майбутніх економістів / О. Г. Набока // Рідна школа / голов. ред. Пугач А. – К., 2012. – № 12. – С. 48–53.

134. **Набока, О. Г.** Теорія і методика застосування професійно-орієнтованих технологій навчання майбутніх економістів у процесі фахової підготовки : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.04 / О. Г. Набока. – Слов'янськ, 2013. – 673 с.

135. **Нагаєв, В. М.** Методика викладання у вищій школі : навч. посібник / В. М. Нагаєв. – К. : Центр учбової літератури, 2007. – 232 с.

136. **Надточієва, О. О.** Формування економічної культури особистості старшокласників з використанням засобів мистецтва : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Загальна педагогіка та історія педагогіки» / О. О. Надточієва. – Луганськ, 2000. – 19 с.

137. **Наскрізна програма практики** для кооперативних технікумів і коледжів. – К. : НМЦ «Укоопосвіта», 2010. – 98 с.

138. **Неперервна професійна освіта:** проблеми, пошуки, перспективи : кол. моногр. / за ред. І. А. Зязюна. – К. : Вид-во «Віпол», 2000. – 636 с.

139. **Нестуля, О. О.** Вплив політичних чинників на розвиток споживчої кооперації України: історія і сучасність / О. О. Нестуля // Споживча кооперація України : історичний досвід, сучасний розвиток, стратегічні орієнтири : збірник наукових доповідей учасників Всеукраїнської науково-практичної конференції / відповід. ред. Леус Л. В. – Львів : Львівська комерційна академія, 2010. – С. 56–65.

140. **Никандров, Н. Д.** Творчество как условие профессиональной подготовки будущего учителя / Н. Д. Никандров, В. А. Кан-Калик // Советская педагогика. – 1982. – № 4. – С. 90–92.

141. **Нісімчук, А. С.** Педагогіка : підручник / А. С. Нісімчук. – К. : Атіка, 2007. – 344 с.

142. **Новиков, А. Д.** Статистические методы в педагогических исследованиях (типовые случаи) / А. Д. Новиков. – М. : МЗ-Пресс, 2004. – 67 с.

143. **Новиков, А. М.** Методология научного исследования / А. М. Новиков, Д. А. Новиков. – М. : Либроком, 2009. – 280 с.

144. **Носач, І. В.** Формування професійних умінь і навичок майбутніх економістів у процесі вивчення інтегративних фахових дисциплін : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / І. В. Носач. – К., 2008. – 278 с.

145. **Опольська, М. В.** Формування гуманістичної спрямованості майбутніх менеджерів-економістів у процесі професійної підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец.13.00.07 «Теорія та методика виховання» / М. В. Опольська. – К., 2009. – 26 с.

146. **Орбан-Лембрик, Л. Е.** Соціальна психологія : навч. посіб. / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К. : Академвидав, 2005. – 448 с.

147. **Орел, В. В.** Педагогічні умови соціалізації майбутніх економістів і менеджерів у фаховій підготовці : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / В. В. Орел. – Запоріжжя, 2011. – 23 с.

148. **Орлов, А. О.** Формування професійної відповідальності майбутніх менеджерів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / А. О. Орлов. – К., 2009. – 20 с.

149. **Ортинський, В. Л.** Педагогіка вищої школи : Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / В. Л. Ортинський. – К. : Центр учбової літератури, 2009. – 472 с.

150. **Освітні технології** : Навч. метод посіб. / О. М. Пехота, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська та ін. ; за ред. О. М. Пехоти. – К. : АСК., 2004. – 256 с.

151. **Освітньо-кваліфікаційна характеристика** молодшого спеціаліста напряму підготовки 140101 – «Організація обслуговування в ресторанах» за спеціальністю 5.14010102 «Ресторанне обслуговування». – К. : Міністерство освіти і науки України, 2010. – 50 с.

152. **Освітньо-кваліфікаційна характеристика** молодшого спеціаліста напряму підготовки 0501 – «Економіка і підприємництво» / кол. авт. за заг. керівн. А. Ф. Павленка. – К. : КНЕУ, 2004. – 100 с.

153. **Освітньо-кваліфікаційна характеристика** молодшого спеціаліста спеціальності «Бухгалтерський облік» напряму 0501 «Економіка і підприємництво» / кол. авт. за заг. керівн. А. Ф. Павленка. – К. : КНЕУ, 2003. – 29 с.

154. **Освітньо-кваліфікаційна характеристика** молодшого спеціаліста. Напрямок підготовки 0503 Торгівля за спеціальністю «Товарознавство та комерційна діяльність». – К., 2002. – 50 с.

155. **Освітньо-професійні програми** підготовки молодших спеціалістів із спеціальностей, за якими здійснюється підготовка фахівців у кооперативних вищих навчальних закладах. – К. : НМЦ «Укоопспілка», 2009. – 36 с.

156. **Павелків, О. М.** Виховання у старшокласників інтересу до підприємницької діяльності у процесі оволодіння економічним розрахунком : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія та методика виховання» / О. М. Павелків. – К., 2004. – 20 с.

157. **Павлюк, І.** Проблеми та шляхи вдосконалення управління якістю економічної освіти / І. Павлюк // Теоретико-методологічні і науково-практичні засади інноваційного, фінансового та облікового забезпечення розвитку економіки : матеріали міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. ПДАТУ (Кам'янець-Подільський) / відповід. ред. Семенишина Н. В. – Тернопіль : Крок, 2011. – Ч. 2. – С. 80–82.

158. **Падалка, О. С.** Подготовка студентов педагогических вузов к экономическому воспитанию школьников : автореф. дисс. на соискание уч. степени канд. пед. наук : спец. 13.00.01 «Теория и история педагогики» / О. С. Падалка. – К., 1991. – 22 с.

159. **Падалка, О. С.** Професійно-економічна підготовка майбутніх учителів у вищих навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук / О. С. Падалка. – К., 2009. – 45 с.

160. **Пальчевський, С. С.** Педагогіка : навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / С. С. Пальчевський. – Друге вид. – К. : Каравела, 2008. – 496 с.

161. **Панасюк, Н. Л.** Формування економічних знань в майбутніх інженерів-педагогів у професійній підготовці вищих технічних навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / Н. Л. Панасюк ; ДВНЗ «Університет менеджменту освіти» НАПН України. – К., 2012. – 20 с.

162. **Пантюк, М. П.** Подготовка майбутнього вчителя до виховної роботи у вітчизняній педагогіці ХХ століття : дис. ...доктора пед. наук : 13.00.01 / М. П. Пантюк. – Дрогобич, 2011. – 553 с.

163. **Панчишин, С.** Економіка. 10-11 клас : Тестові завдання / С. Панчишин. – К. : Либідь, 2003. – 184 с.

164. **Педагогика и психология** высшей школы : учебное пособие для вузов / отв. ред. С. И. Самыгин. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1998. – 544 с.

165. **Педагогический энциклопедический словарь** / гл. ред. Б. М. Бим-Бад ; редкол. М. М. Безруких, В. А. Болотов, Л. С. Глебова и др. – М. : Большая Российская энциклопедия, 2003. – 528 с.

166. **Педагогіка вищої школи** : навч. посіб. / З. Н. Курлянд, Р. І. Хмелюк, А. В. Семенова та ін. ; за ред. З. Н. Курлянд. – 3-тє вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2007. – 495 с.

167. **Педагогічна синергетика**: понятійно-категоріальний синтез / В. Кремень // Теория и практика управления социальными системами : научные журналы НТУ «ХПИ» / голов. ред. Клименко Б. В. – НТУ «ХПИ», 2013. – № 3. – С. 3–19.

168. **Пехота, О. М.** Особистісно-орієнтоване навчання підготовка вчителя : [монографія] / О. М. Пехота, А. М. Старєва. – Миколаїв : Іліон, 2007. – 272 с.

169. **Підласий, А. І.** Оптимізація навчально-виховного процесу: педагогічні інновації / А. І. Підласий // Освіта і управління / голов. ред. М. Дробноход. – 1999 (2001). – Т. 3. – № 4. – С. 59–68.

170. **Подласый, И. П.** Педагогика : учеб. для студ. высш. учеб. заведений : в 2 кн. – М. : Владос, 2001. – 576 с.

171. **Подоляк, Л. Г.** Психологія вищої школи : навч. посібник / Л. Г. Подоляк, В. І. Юрченко. – К. : ТОВ «Філ-студія», 2006. – 320 с.

172. **Положення про проведення практики студентів вищих навчальних закладів Укоопспілки.** – К. : НМЦ «Укоопосвіта», 1998. – 21 с.

173. **Пометун, О. І.** Енциклопедія інтерактивного навчання / О. І. Пометун. – К., 2007. – 144 с.

174. **Пометун, О. І.** Інтерактивні технології навчання : наук.-метод. посібн. / О. І. Пометун, Л. В. Пироженко. – К. : Видавництво А.С.К., 2004. – 192 с.

175. **Попадич, О. О.** Педагогічні умови правового виховання майбутніх фахівців комп'ютерної галузі / О. О. Попадич // Педагогіка і психологія професійної освіти : наук.- метод. журн. / голов. ред. Ничкало Н. Г. – 2013. – № 1. – С. 175–182.

176. **Потуй, Ю. П.** Формування професійних цінностей у студентів економічних спеціальностей : погляди науковців / Ю. П. Потуй // Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка / редкол. : Л. Ц. Ваховський [та ін.]. – 2014. – №2 (285). – С. 86–95.

177. **Праці з педагогіки та психології** / Григорій Ващенко ; [за ред. Анатолія Погрібного] ; Всеукр. пед. т-во ім. Григорія Ващенко. – К. : Школяр, 2000. – [Б. м.] : Фада ЛТД, S. a. – 414 с.

178. **Приходченко, К. І.** Педагогічні основи формування творчого освітньо-виховного середовища в загальноосвітніх навчальних закладах гуманітарного профілю : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.07 «Теорія та методика виховання» / К. І. Приходченко. – Луганськ, 2008. – 43 с.

179. **Приходько, Ю. О.** Психологічний словник-довідник : навч. посіб. / Ю. О. Приходько, В. І. Юрченко. – К. : Каравела, 2012. – 328 с.

180. **Производительный труд** // Большая советская энциклопедия / гл.ред. М. П. Прохоров. – М. : Советская энциклопедия, 1975. – Т. 21. – 640 с.

181. **Просецкий, П. А.** Психологические особенности адаптации студентов нового приема к условиям обучения в вузе / П. А. Просецкий. – Минск : Слово, 1996. – 85 с.

182. **Професійна освіта** : навчальний посібник / [укл. С. У. Гончаренко та ін. ; за ред. Н. Г. Ничкало]. – К. : Вища школа, 2000. – 149 с.

183. **Професійна педагогічна освіта**: особистісно орієнтований підхід : монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2012. – 436 с.

184. «Про особливості запровадження переліку галузей знань і спеціальностей, за якими здійснюється підготовка здобувачів вищої освіти, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 29 квітня 2015 року № 266» [Електронний ресурс]/ Наказ Міністерства освіти і науки від 06 листопада 2015 року № 115. – Режим доступу : <http://mon.gov.ua/usi-novivni/novini/2015/11/17/zatverdzheno-tabliczyu-vidpovidnosti-pereliku/>

185. **Психолого-педагогический словарь** / сост. Рапацевич Е. С. – Минск : «Современное слово», 2006. – 928 с.

186. **Психолого-педагогический словарь** для учителей и руководителей общеобразовательных учреждений / под ред. В. А. Мижерикова. – Ростов-на-Дону : Изд-во «Феникс», 1998. – 544 с.

187. **Реан, А. А.** Психология адаптации личности / А. А. Реан, А. Р. Кудашев, А. А. Баранов. – СПб. : Прайм-ЕВРОЗНАК, 2008. – 479 с.

188. **Реан, А. А.** Психология и педагогика / А. А. Реан, Н. В. Бордовская, С. И. Розум – СПб. : Питер, 2002. – 432 с.

189. **Реброва, О. Є.** Теоретичне дослідження художньо-ментального досвіду в проекції педагогіки мистецтва : [монографія] / О. Є. Реброва. – К. : НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. – 295 с.

190. **Різник, В. В.** Теоретичні засади формування готовності студентів економічних спеціальностей до професійної діяльності у вищій школі / В. В. Різник // Вісник Черкаського університету. Серія : Педагогічні науки / голов. ред. Кузьмінський А. І. – Черкаси, 2008. – Вип. № 136. – С. 136–141.

191. **Різник, В. В.** Формування готовності майбутніх фахівців економічних спеціальностей до професійної діяльності у процесі вивчення спеціальних дисциплін : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / В. В. Різник. – К., 2010. – 20 с.

192. **Романовська, О. О.** Організаційно-педагогічні умови підготовки конкурентоздатного фахівця в інженерно-педагогічних навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття ступеня канд. пед. наук : спец.13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. О. Романовська. – Харків, 2011. – 21 с.

193. **Романовський, О.** Проблеми виховання у майбутніх підприємців морально-етичних норм поведінки для успішної професійної діяльності / О. Романовський // Освіта і управління / голов. ред. М. Дробноход. – 2000 (2001). – Т. 4. – № 1–2. – С. 95–106.

194. **Романюк, Л.** Розвиток ціннісних орієнтацій студентів у навчальному процесі / Л. Романюк // Дидактика професійної школи : зб.

наук. пр. / редкол. : С. У. Гончаренко, В. О. Радкевич, І. Є. Каньковський та ін. – Хмельницький, 2005. – Вип. 3. – С. 48–52.

195. **Савенко, О. О.** Економічна підготовка учнів у позашкільних навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика трудового навчання» / О. О. Савенко. – К., 2011. – 20 с.

196. **Савенко, О. О.** Організація економічної підготовки учнів у позашкільному навчальному закладі / О. О. Савенко // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 13 / відповід. ред. Корець М. С. – К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2010. – С. 194–197.

197. **Самарук, Н. В.** Професійна спрямованість навчання математичних дисциплін майбутніх економістів на основі міжпредметних зв'язків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Н. В. Самарук. – Тернопіль, 2008. – 21 с.

198. **Свіржевський, М. П.** Використання ділових ігор в економічній освіті учнів ПТНЗ / М. П. Свіржевський // Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми : зб. наук. пр. / редкол. : І. А. Зязюн та ін. – К. Вінниця : ДОВ Вінниця, 2004. – Випуск 4. – С. 266–268.

199. **Сингаївська, А. М.** Розвиток вищої економічної освіти: тенденції, періодизація, пріоритети / А. М. Сингаївська // Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут». Філософія. Психологія. Педагогіка / голов. ред. Новіков Б. В. – 2010. – № 3 (30). – С. 185–190.

200. **Сисоева, С.** Педагогічні технології у неперервній професійній освіті : монографія / С. Сисоева, А. Алексюк, П. Воловик. – К. : ВІПОЛ, 2001. – 502 с.

201. **Скворцова, С.** Формування професійної компетентності майбутнього вчителя на засадах контекстного навчання / С. Скворцова // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи : збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини / [ред. кол. : Побірченко Н. С. (голов. ред.) та інші]. – Умань : ПП Жовтий, 2010. – Випуск 35. – С. 66–71.

202. **Сластенин, В. А.** Педагогика / В. А. Сластенин. – М. : Школа–Пресс, 2000. – 512 с.

203. **Сластенин, В. А.** Профессиональная готовность учителя к воспитательной работе / В. А. Сластенин // Советская педагогика. – 1981. – № 4. – С. 76–84.

204. **Словарь по образованию и педагогике** / В. Полонский. – М. : Высшая школа, 2004. – 512 с.

205. **Словник-довідник з професійної педагогіки** / [ред.-упоряд. А. В. Семенова]. – Одеса : Пальміра, 2006. – 272 с.

206. **Служинська, Л. Б.** Підготовка майбутнього менеджера-економіста до професійної самореалізації : дис. ... кандидата пед. наук :

13.00.04 / Л. Б. Служинська. – Хмельницький : Хмельницький нац. ун-т, 2012. – 280 с.

207. **Смирнов, П. И.** Социология личности : учебное пособие / П. И. Смирнов. – СПб. : Социологическое общество им. М. М. Ковалевского, 2001. – 380 с.

208. **Современный словарь** по педагогике / сост. Рапацевич Е. С. – Мн. : Современное слово, 2001. – 928 с.

209. **Соколова, Г. Б.** Економічна культура як складова системної трансформації суспільства [Електронний ресурс] / Г. Б. Соколова. – Режим доступу : <http://nauka.kushnir.mk.ua/?p=860>.

210. **Соціальна економіка** : навч. посіб. / О. О. Беляєв, М. І. Диба, В. І. Кириленко. – К. : КНЕУ, 2005. – 196 с.

211. **Спіріна, Т. П.** Модель формування професійної культури майбутніх соціальних педагогів / Т. П. Спіріна // Вісник Прикарпатського університету. Педагогіка / голов. ред. Н. В. Лисенко. – Івано-Франківськ : Видавничо-дизайнерський відділ ЦІТ Прикарпатського національного університету, 2008. – Випуск XXI. – Ч. 2. – С. 278–291.

212. **Староста, В. І.** Навчальне завдання як поняття дидактики / В. І. Староста // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : «Педагогіка. Соціальна робота» / голов. ред. Козубовська І. В. – Ужгород : УжНУ «Говерла», 2011. – Вип. 19. – С. 185–188.

213. **Староста, В. І.** Методика застосування навчальних завдань та комп'ютерної техніки вчителем : навчальний посібник / В. І. Староста, І. С. Керестень ; за ред. В. І. Старости. – Ужгород : ПоліПрінт, 2008. – 136 с.

214. **Стасюк, В. Д.** Педагогічні умови професійної підготовки майбутніх економістів у комплексі «школа – вищий заклад освіти» : дис. ... кандидата пед. наук : 13.00.04 / Стасюк В. Д. – Одеса, 2003. – 282 с.

215. **Стеблюк, С. В.** Використання інноваційних методів навчання при вивченні теми «Товарооборот торговельного підприємства та його забезпечення» з дисципліни «Економіка торгівлі» : методична розробка для викладачів та студентів кооперативного коледжу. Спеціальність: 5.03051001 Товарознавство та комерційна діяльність / уклад. Стеблюк С. В. – Мукачеве, 2014. – 46 с.

216. **Стеблюк, С. В.** Контроль якості економічних знань студентів в умовах коледжу сфери кооперації : [методична розробка для викладачів та студентів кооперативного коледжу] / уклад. Стеблюк С. В. – Мукачеве, 2014. – 35 с.

217. **Стеблюк, С. В.** Формування ціннісних орієнтацій у системі економічної підготовки майбутніх фахівців сфери кооперації / С. В. Стеблюк Освітнологічний дискурс [Електронне фахове видання]. – №1 (2013). – Київський університет імені Бориса Грінченка. – Київ, 2016. – С.188-197. – Режим доступу : http://lib.sumdu.edu.ua/library/DocDescription?doc_id=637756

218. **Стеблюк, С. В.** Інноваційні технології навчання у вищій школі / Стеблюк С. В. // Науковий вісник Ужгородського національного

університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота» / голов. ред. Козубовська І. В. – Ужгород, 2011. – Випуск 20. – С. 141–142.

219. **Стеблюк, С. В.** Економічна підготовка молодших спеціалістів сфери кооперації: модель та її реалізація [Електронний ресурс] / Стеблюк Світлана Василівна // Освітологічний дискурс : електрон. наук. фах. вид. / голов. ред. Огнев'юк В. О. – 2014. – № 3 (7). – С. 211–219. – Режим доступу : <http://od.kubg.edu.ua/index.php/journal/article/view/141#.VFU2nIJGrwE>.

220. **Стеблюк, С. В.** Поняття «педагогічна умова» в контексті економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації / С. В. Стеблюк // Вісник Черкаського університету. Серія : педагогічні науки / голов. ред. Кузьмінський А. І. – Черкаси, 2013. – № 26 (279). – С. 97–101.

221. **Стеблюк, С. В.** Збірник ситуаційних завдань з «Основ менеджменту» для студентів спеціальності «Організація обслуговування в закладах ресторанного господарства» : [методична розробка для викладачів та студентів кооперативного технікуму] / уклад. Стеблюк С. В. – Мукачеве, 2008. – 27 с.

222. **Стеблюк, С. В.** Соціологічні аспекти формування економічної культури у майбутніх фахівців сфери кооперації / Стеблюк Світлана Василівна // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота» / голов. ред. Козубовська І. В. – Ужгород, 2011. – Випуск 23. – С. 177–179.

223. **Стеблюк, С. В.** Сутність поняття економічної культури у підготовці спеціалістів сфери кооперації / С. В. Стеблюк // Педагогічний альманах : збірник наукових праць / редкол. В. В. Кузьменко (голова) та ін. – Херсон : РІПО, 2011. – Випуск 12. – Частина 3. – С. 185–190.

224. **Стеблюк, С. В.** Сутність і структура економічної готовності майбутніх фахівців / Стеблюк Світлана Василівна // Молода наука України. Перспективи та пріоритети розвитку : матеріали XV Всеукраїнської науково-практичної заочної конференції (Запоріжжя, 25–26 липня 2014 р.) / відповід. ред. К. Вовк. – Запоріжжя : Партнерство «Нова Освіта», 2014. – С. 104–106.

225. **Стеблюк, С. В.** Умови ефективного управління персоналом на сучасному підприємстві: теорія і практика / С. В. Стеблюк, О. Ю. Шпонтанк // Новий погляд на розвиток економіки країни. Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Львів, 25-26.03. 2016 р., Видавничий дім «Гельветика», 2016. – С. 145-149.

226. **Стеблюк, С. В.** Формування економічної культури взаємодією міжпредметних зв'язків / Світлана Стеблюк // Молодь і ринок : науково-педагогічний журнал / голов. ред. М. Вачевський. – Дрогобич, 2012. – № 4(87). – С. 137–140.

227. **Стеблюк, С. В.** Педагогічні умови економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації та реалізація їх в умовах коледжу / Світлана Стеблюк // Молодь і ринок : науково-педагогічний журнал / голов. ред. М. Вачевський. – Дрогобич, 2014. – № 9(116). – С. 113–116.

228. **Стеблюк, С. В.** Педагогічні умови економічної підготовки майбутніх молодших спеціалістів сфери кооперації у коледжі : дис. ...кандидата пед. наук : 13.00.04 «теорія і методика професійної освіти» / С.В. Стеблюк. – Держ. прикордон. служба України, Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Богдана Хмельницького. – Хмельницький, 2015. – 264 с.

229. **Стрижак, С. В.** Науково-методичні основи професійної підготовки майбутніх учителів природничих дисципліну вищих педагогічних навчальних закладах : дис....кандидата пед. наук : 13.00.04 / С. В. Стрижак. – Полтава, 2005. – 245 с.

230. **Сухомлинський, В. О.** Сто порад учителеві / В. О. Сухомлинський // Вибрані твори в 5-ти томах. – К. : Радянська школа, 1976. – Том 2. – 670 с.

231. **Сучасні педагогічні технології** : навчально-методичний посібник / автор-укладач Федорчук Е. І. – Кам'янець-Подільський : АБЕТКА, 2006. – 212 с.

232. **Тарасова, С. М.** Формування у майбутніх менеджерів фінансово-економічного профілю готовності до управлінської діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія та методика професійної освіти» / С. М. Тарасова. – Кіровоград, 2006. – 20 с.

233. **Тверезовська, Н.** Сутність та зміст поняття «педагогічні умови» / Н. Тверезовська, Л. Філіппова // Нова педагогічна думка / голов. ред. М. А. Віднічук. – 2009. – № 3. – С. 90–92.

234. **Тимошенко, О. В.** Теоретико-методичні засади оптимізації професійної підготовки вчителів фізичної культури у вищих навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. В. Тимошенко. – К., 2009. – 35 с.

235. **Тимчасова освітньо-професійна програма** підготовки молодшого спеціаліста за галуззю знань 0305 «Економіка і підприємництво» / Міністерство освіти і науки України. – К. : КНЕУ, 2009. – 76 с.

236. **Ткаченко, Н. В.** Класифікація методологічних умов подолання педагогічної занедбаності в початковій школі / Н. В. Ткаченко // Вісник Дніпропетровського університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія» / голов. ред. Тарнопольський О. Б. – Дніпропетровськ, 2013. – № 2 (6). – С. 91–94.

237. **Товканець, Г. В.** Педагогіка : навчально-методичні матеріали для студентів гуманітарних спеціальностей вищих навчальних закладів / Г. В. Товканець. – Мукачево : МДУ, 2012. – 266 с.

238. **Товканець, Г. В.** Розвиток економічної освіти у вищій школі Чехії і Словаччини у XX столітті : дис. ... доктора пед. наук : 13.00.01 / Товканець Г. В. ; Інститут педагогічної освіти і освіти дорослих НАПН України. – К., 2014. – 515 с.

239. **Тренінгові технології навчання** з економічних дисциплін : навчальний посібник / Ковальчук Г. О., Бутенко Н. Ю., Артющина М. В. та ін. ; за заг. редакцією Г. О. Ковальчук. – К. : КНЕУ, 2005. – 319 с.

240. **Тувакова, Н. В.** Актуальні проблеми вдосконалення професійної культури економіста // Збірник наукових праць Хмельницького кооперативного торговельно-економічного інституту. – Кам'янець-Подільський : ПП «Медобори-2006», 2014. – С. 475–482.

241. **Тюнин, В. А.** Вопросы высшего педагогического образования / В. А. Тюнин, Г. И. Ружицкий. – Томск : Изд-во Томского университета, 1971. – 264 с.

242. **Узнадзе, Д. Н.** Психологические исследования / Д. Н. Узнадзе. – М. : Издательство АПН РСФСР, 1966. – 328 с.

243. **Указ Президента України** «Про заходи щодо розвитку кооперативного руху та посилення його ролі в реформуванні економіки України на ринкових засадах» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1348/2000>.

244. **Указ Президента України** «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.president.gov.ua/ru/documents/15828.html>.

245. **Ушинський, К. Д.** Вибрані педагогічні твори : в 2-х томах / редкол. : В. М. Столетов та ін. – К. : Рад. школа, 1983. – Том 2. – 358 с.

246. **Философский словарь** / под ред. И. Т. Фролова. – 7-е перераб. и доп. – М. : Республика, 2001. – 719 с.

247. **Философский энциклопедический словарь.** – М. : Сов. энциклопедия, 1989. – 815 с.

248. **Філософський словник** / за ред. В. І. Шинкарука. – 2 вид., перероб. і доп. – К. : Головна редакція УРЕ, 1986. – 796 с.

249. **Філософський словник** соціальних термінів / В. П. Андрущенко [та ін.] ; заг. ред. В. П. Андрущенко. – 3-тє вид., доповнене. – К. ; Х. : Видавництво «Р.И.Ф.», 2005. – 672 с.

250. **Філософські обриси** сучасної освіти : монографія / авт. кол. І. Предборська, Г. Вишенська, В. Гайденко, Г. Гамрецька та ін. ; за ред. І. Предборської. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2006. – 226 с.

251. **Фіцула, М. М.** Педагогіка : навч. посібник / М. М. Фіцула. – К. : Академвидав, 2005. – 560 с.

252. **Фурдіяк, Н. Ю.** Самостійна робота першокурсників та її особливості / Н. Ю. Фурдіяк // Вісник Вінницького політехнічного інституту / голов. ред. Мокін Б. І. – Вінниця, 1995. – № 3. – С. 95–101.

253. **Хмелюк, Р. И.** Профотбор и первоначальная профессиональная подготовка будущего учителя : автореф. дисс. на соискание уч. степени д-ра пед. наук : спец.13.730 «Теория педагогики» / Р. И.Хмелюк. – Л., 1974. – 30с.

254. **Хміль, Ф. І.** Основи менеджменту : підручник / Ф. І. Хміль. – К. : Академвидав, 2007. – 450 с.

255. **Хоменко, С. В.** Проблеми формування економічних вмінь у професійно-технічній підготовці майбутніх інженерів-педагогів /

С. В. Хоменко // Проблеми інженерно-педагогічної освіти : збірник наукових праць / голов. ред. Коваленко О. Е.— Харків : УПА, 2002. — № 3. — С. 53–59.

256. **Хромова, В. С.** Педагогічні умови підготовки майбутніх менеджерів до інноваційної професійної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец.13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / В. С. Хромова. — Луганськ, 2012. — 20 с.

257. **Шадриков, В. Д.** Новая модель специалиста: инновационная подготовка и компетентностный подход / В. Д. Шадриков // Высшее образование сегодня. — Иркутский ГПУ, 2004. — № 8. — С. 26–31.

258. **Шапар, В. Б.** Психологічний тлумачний словник / В. Б. Шапар. — Х. : Прапор, 2004. — 640 с.

259. **Шик, М. П.** Адаптація студентів педагогічного коледжу до професійної діяльності в процесі фахової підготовки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / М. П. Шик. — Черкаси, 2010. — 22 с.

260. **Шимановська-Діанич, Л. М.** Перспективи розвитку споживчої кооперації в умовах євроінтеграційних процесів / Шимановська-Діанич Л. М., Власенко В. А. // Споживча кооперація ХХІ століття: уроки трансформаційних реформ і перспективи розвитку : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. — Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. — С. 62–65.

261. **Шмоніна, Т. А.** Педагогічні умови природничо-наукової підготовки іноземних студентів на підготовчих факультетах вищих навчальних закладів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / Т. А. Шмоніна. — Тернопіль, 2012. — 24 с.

262. **Шпак, О. Т.** Теорія та практика підготовки педагогічних кадрів до економічного виховання школярів у системі безперервної освіти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра пед. наук : спец.13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / О. Т. Шпак ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. — К., 2001. — 27 с.

263. **Щербан, Т. Д.** Відповідальність особистості як чинник готовності до професійної діяльності / Щербан Т. Д. Райко В. В. // Науковий вісник Миколаївського державного університету ім. В. О. Сухомлинського : зб. наук. праць. Серія «Психологічні науки» / за ред. С. Д. Максименка, Н. О. Євдокимової. — Миколаїв : МНУ імені В. О. Сухомлинського, 2013. — Т. 2. — Вип. 10 (91). — С. 335–341.

264. **Щербань, П. М.** Навчально-педагогічні ігри у вищих навчальних закладах : [навч. посіб.] / Щербань П. М. — К. : Вища школа, 2004. — 207 с.

265. **Ягупов, В. В.** Педагогіка : навч. посібник / В. В. Ягупов. — К. : Либідь, 2003. — 560 с.

266. **Яремчук, Н.** Система ціннісних орієнтацій професійної підготовки майбутніх економістів / Н. Яремчук // Вісник Львів. університету. Серія педагогічна / голов. ред. Кошманова Т. — Львів, 2008. — Вип. 24. — С. 132–138.

267. **Ярошук, І. Д.** Підготовка майбутніх економістів до професійного спілкування у процесі вивчення гуманітарних дисциплін : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» / І. Д. Ярошук. – Тернопіль, 2010. – 21 с.
268. **Ясвин, В. А.** Образовательная среда. От моделирования к проектированию / В. А. Ясвин. – 2-е изд. – М. : Смысл, 2001. – 366 с.
269. **Энциклопедия профессионального образования** : в 3-х т. / под ред. С. Я. Батышева. – М. : АПО, 1999. – Т. 2. – 409 с.
270. **Abt, S.** Serious Games / S. Abt. – N.Y. : The Press, 1970. – 63 p.
271. **Butler, T.** Gaming and Games in Business Education / T. Butler, G. Hale // National Business Education Yearbook. – 1979. – V. 17. – P. 108–121.
272. **Campbell-Jones, B.** Educating African American children: credibility at the crossroads / B. Campbell-Jones, F. Campbell-Jones // Educational Horizons. – 2002. – 80 (3). – P. 133–139.
273. **Rokeach, M.** The Nature of Human Values / M. Rokeach. – N.Y. : Free Press, 1973. – 438 p.
274. **Steblyuk, S. V.** Adaptation of students and their motivation is to professional activity / Steblyuk Svetlana Vasilievna // European Applied Sciences / chfred. S. Herzberg. – 2014. – № 3. – P. 69–71.

ДОДАТКИ

Додаток А

Орієнтовна тематика виховних годин для студентів коледжу сфери кооперації (бесіди, диспути, круглі столи)

1. Україна – це європейська держава.
2. Конституція України: права та обов'язки людини.
3. Історія кооперативного руху на Україні.
4. Принципи, на яких базується діяльність споживчої кооперації.
5. Становлення ринкової економіки на Україні.
6. Споживча кооперація на Закарпатті та її роль в розбудові економіки краю.
7. Сторінками газети «Вісті» та інших видань «Укоопспілки».
8. Торгівельні підприємства Вашими очима.
9. Навчальні заклади сфери кооперації в Україні.
10. Людські чесноти та їх значення у веденні бізнесу.
11. Шоу програма «Майбутнє моїми очима».
12. Мистецтво спілкування у закладах торгівлі та ресторанного бізнесу.
13. Культура ведення ділової розмови.
14. Природа не майстерня, а храм: бережи її.
15. У чому виявляється милосердя людини.
16. На порядку денному твій характер.
17. Спілкування зі споживачем.
18. Мої перші практичні кроки до професійної діяльності.
19. Шоу програма «День кар'єри».
20. Значення здорового способу життя у майбутній професійній діяльності.
21. Відступити від честі – перестати бути професіоналом.
22. Проблеми сучасної кооперації та шляхи їх вирішення.
23. Обережно: конфлікт на підприємстві.
24. Зустрічі з головами правлінь райспоживспілок.

План-конспект практичного заняття
(дисципліна «Економіка торгівлі»)

Тема. Розрахунок показників, які характеризують стан товарних запасів. Розрахунок показників товарооборотності.

Мета заняття: систематизувати та поглибити знання з теми, сформувати навички з методики аналізу товарних запасів і товарооборотності у торгівлі, уміння аналітичного дослідження основних показників стану товарних запасів, навчити приймати обґрунтоване рішення за результатами аналізу, розвивати логічне мислення, здатність до рефлексії, виховувати відповідальне ставлення до обраної професії.

Кваліфікаційні вимоги:

студент повинен знати: зміст та значення показників, об'єкти, основні завдання аналізу, методику оцінки товарних запасів та товарооборотності;

студент повинен вміти: проводити аналітичне дослідження товарних запасів та товарооборотності, визначати вплив факторів, які зумовили відхилення, за результатами аналізу формулювати висновки та пропозиції.

Обладнання: роздатковий матеріал, мультимедійний центр.

Хід заняття

I. Організація студентів до заняття

II. Мотивація навчальної діяльності студентів

Викладач. Пропоную відеосюжет, в якому студентка-випускниця розповідає про важливість знань з означеної теми

III. Оголошення теми і завдань заняття

IV. Актуалізація опорних знань і перевірка вихідного рівня знань

1.«Економічна лінгвістика».

Завдання: за допомогою інтерактивної дошки необхідно дібрати до термінів відповідне формулювання.

(Студенти працюють над економічними термінами)

Відповідь повинна бути такою:

товарний запас – маса товарів, призначена для наступного продажу, що знаходиться в сфері обігу в процесі переміщення від виробництва до споживача;

товарооборотність – це час, упродовж якого реалізується середній товарний запас;

управління запасами – це комплекс заходів, що спрямовані на формування та підтримання їх оптимального рівня;

страхові запаси – призначені для безперервного забезпечення товарами в разі різних непередбачених обставин;

нормування товарних запасів – визначення оптимального розміру товарних запасів для забезпечення планового обсягу товарообороту у визначених умовах, місці та часі, при найменших затратах щодо їх зберігання, регулювання.

2. «Економічна валіза»

Завдання: пояснити значення формул, що подані на інтерактивній дошці. Відповіді до формул зможете звірити, відкриваючи валізу.

$$\text{Товарні запаси у днях} = \frac{\text{Сума товарних запасів на визначену дату}}{\text{Одноденний товарооборот}}$$

$$\overline{X} = \frac{\frac{1}{2}x_1 + x_2 + x_3 + \dots + \frac{1}{2}x_n}{n - 1}$$

$$\text{Товарооборотність у днях} = \frac{\text{Середній товарний запас}}{\text{Одноденна реалізація}}$$

$$\text{Швидкість обороту} = \frac{\text{Кількість днів у періоді}}{\text{Час обертання (товарооборотність)}}$$

3. «Вузлики теорії»

Завдання: Визначаючи колір кола, необхідно обрати питання для відповіді. Підготуйтеся до взаємоаналізу відповіді свого товариша.

(Викладач підсумовує повторене, залучає студентів до оцінювання знань)

V. Практична частина

Задача 1.

Товарооборот підприємства за 1 квартал – 649,2 тис. грн. Фактичні товарні запаси на кінець 1 кварталу – 66,5 тис. грн. Норма товарних запасів 12 днів.

Проаналізуйте стан товарних запасів на кінець 1 кварталу і зробіть висновки.

(Викладачем подаються методичні рекомендації до розв’язування задачі)

Задача 2. Проведіть аналіз товарооборотності за квартал, використовуючи наступні дані. Фактичні товарні запаси на: 01.01– 36,8 тис. грн., 01.02 – 40,5 тис. грн., 01.03 – 37,3 тис. грн., 01.04 – 44,8 тис. грн. Норма товарних запасів і товарооборотності – 17 днів. Товарооборот за квартал – 260 тис. грн.

(Студенти розв’язали задачу, обмінялися зошитами і, маючи правильну відповідь на інтерактивній дошці, провели перевірку та оцінювання)

Задача 3. «Стежина успіху»

На підставі даних проаналізуйте час обертання товарів на торговельному підприємстві ТзОВ «Гастроном». Фактичний товарооборот за квартал – 310 тис. грн. Швидкість обороту – 2,5 оберти. Норматив часу обертання (товарооборотності) – 38 днів.

Викладач. На інтерактивній дошці подано три стежини, на яких є розв’язки, знайдіть правильний шлях.

(Студенти виконують обчислення формулюють висновки)

Викладач. У народних казках також є три стежини для персонажу. На Вашу думку, якою стежиною життя повинна іти людина? Що значить робити добро?

Ділова гра «У крамниці»

Правила проведення гри. У крамницю завезли йогурт «Живинка» у кількості 50 штук. При прийманні за кількістю та якістю з'ясувалося, що термін зберігання товару за 5 днів збігає.

Студенти по черзі беруть участь у грі з прийманням рішення і в кінці формулюють остаточний висновок.

Задача 4. «Плутанина»

Ви товаровознавець роздрібного торговельного підприємства. Запаси мила на 1 квітня поточного року – 29 тис. грн., норматив товарних запасів на другий квартал поточного року – 25 тис. грн., план товарообороту на другий квартал поточного року – 54 тис. грн. Проведіть аналіз товарних запасів на кінець першого кварталу поточного року.

Викладач. На дошці є розв'язок задачі, проте є помилки в діях. Знайти їх, обґрунтувати відповідь. Перший ряд уважно слухає відповіді і готується до їх аналізу.

Задача 5. «Дзвінок товаришеві»

Норматив товарних запасів на кінець поточного року – 200 тис. грн. План товарообороту на наступний рік – 1520 тис. грн., в тому числі на IV квартал – 450 тис. грн. Товарооборот за кварталами розподілений відносно рівномірно. Норма товарних запасів – 52 дні.

Викладач. Розв'язуючи задачу Ви можете попросити допомогу у товариша. Проведіть самоаналіз, які труднощі виникали у Вас під час розв'язку.

VI. Підсумки заняття. Рефлексія

На занятті я дізналася (вся)...

Для мене цікавим було...

Я зустрілася (вся) з такими труднощами...

Цю тему мені необхідно знати, тому що...

VII. Завдання для самостійної роботи

План-конспект семінарського заняття
(дисципліна «Політекономія»)

Тема. Перехідна економіка

Мета: узагальнити вивчений матеріал з теми, розвивати здатність аналізувати, систематизувати, вибирати головне, стимулювати процес логічного мислення; розвивати вміння проводити аналогії, користуючись базовою інформацією з теми семінарського заняття, а також шляхом залучення студентів групи до дискусії; виховувати такі цінності як чесність, порядність, раціональність, ефективність у справах.

Обладнання: роздатковий матеріал до теми, відеоматеріал, мультимедійний центр.

Кваліфікаційні вимоги:

студент повинен знати: суть та зміст ключових питань теми, характеристику перехідної економічної системи;

студент повинен вміти: застосовувати набуті знання при розгляді проблемних питань, аналітично підходити до розгляду завдань.

Хід заняття

I. Організація студентів до заняття

II. Актуалізація опорних знань

1. Економічна скринька (повторення економічних категорій).

2. Гортаючи сторінки економічної історії...

Викладач. Економічне життя будь-якого суспільства організоване певним чином. Економічна система первісної общини базувалась на спільній власності. Засоби праці були спільною власністю, а вироблений продукт розподілявся в інтересах всієї общини в цілому. Найбільшу частку отримували вожді, мисливці, воїни. Між всіма іншими членами общини продукт розподілявся порівну.

Рабство означало перехід до приватної власності в її абсолютній формі. Власністю рабовласника є не тільки земля, засоби виробництва, але і сама людина, яка на нього працює. Раб не має сім'ї, будинку, господарства.

Феодалізм розвинув приватну власність в абсолютній формі. Кріпак виступав і як суб'єкт і як об'єкт власності. Як суб'єкт власності він має землю, сільськогосподарський інструмент, худобу тощо. Як об'єкт власності кріпак був змушений до відробіткового оброку (панщини), натурального (продукти виробництва) та (або) грошового оброку.

При капіталістичному господарюванні, щоб організувати виробництво матеріальних благ, власник засобів виробництва повинен був купити робочу силу, а не людину. Без цього немає виробництва. Отже, здійснювалася купівля-продаж робочої сили і починалося капіталістичне виробництво. При цьому стрімко розвивалися ринкові відносини.

III. Оголошення теми і завдань заняття

(Викладач подає план семінарського заняття та літературу)

IV. Систематизація знань, умінь, навичок (навчально-дискусійний етап)

1. Вправа «Незакінчене речення».

- Основами виникнення і розвитку перехідної економіки є...
- Перехідна економічна система – це така національна економічна система...

- За своїм характером ці економічні системи слід трактувати як змішані, оскільки ...

- До ознак перехідної економіки відносять...

2. Вправа «Лотерея» (фронтальне опитування за попередньо визначеними питаннями).

Викладач. Перший ряд студентів обирає питання, другий ряд дає відповіді, третій – аналізує та оцінює відповіді в 1 бал або 0.

3. Дослідницька робота «Плюси та мінуси перехідної економіки».

Викладач. До семінарського заняття за визначеною літературою Ви підготували недоліки та переваги перехідної економіки.

(Студенти виступають з проблемою, викладач узагальнює й оцінює їх результати)

4. Хвилина економічного розвантаження.

Викладач. Розподілити країни за типами економічних систем: Куба, США, Румунія, Азербайджан, Болгарія, Японія, В'єтнам, Пакистан, Афганістан, Польща, Естонія, Македонія, Німеччина, бувший СРСР.

(Студенти за допомогою інтерактивної дошки розставляють подані країни відповідно до економічної системи)

Викладач. Чому низка країн прагне досягти Європейських цінностей?

До якої економічної системи Ви віднесете Україну на сучасному етапі? Домалюйте прапор України на інтерактивній дошці у відповідній колонці.

5. Дискусія над проблемою. Чому в різних країнах рівень економічного добробуту людей відрізняється?

(Студенти включаються в дискусію, викладач спрямовує їх до правильних відповідей)

Викладач. Проаналізуйте найкращу відповідь товариша, обґрунтуйте свій вибір.

6. Рубрика «Це цікаво...». Що ж таке добробут людини та суспільства, як його визначити в тій чи іншій країні? Створена урядом Великобританії в 2006 р. спеціальна група з дослідження добробуту дала таке його визначення «Добробут – це позитивний фізичний, соціальний та ментальний стан, який є результатом діяльності не тільки індивіда, але й доступності суспільних благ та відносин з іншими людьми. Він є наслідком задоволення базових потреб, відчуття сенсу життя у людей та можливості досягнення важливих для них особистих цілей та участі в суспільному житті.

На думку президента Франції, офіційна статистика для визначення добробуту населення має враховувати також «коефіцієнт щастя». Призначена ним комісія презентувала свій звіт з питань визначення

добробуту населення. В цьому звіті добробут визначається як комплексний показник, який включає в себе: матеріальні життєво-необхідні стандарти (дохід, споживання та багатство); здоров'я; освіту; людські цінності, особисті інтереси та види діяльності, включаючи працю; соціальні зв'язки та взаємовідносини; навколишнє середовище (сьогоднішній стан та майбутній); безпеку (як в економічному сенсі, так і фізичному).

V. Підсумки заняття. Рефлексія

Цю тему мені необхідно знати для того, щоб...

Знання мені допоможуть зрозуміти...

Свою підготовку до семінарського заняття оцінюю, як...

VI. Завдання для самостійної роботи

План-конспект лекційного заняття
(дисципліна «Основи менеджменту»)

Тема. Основні засади керівництва та лідерства

Мета: розкрити природу лідерства і взаємозв'язки між категоріями «вплив», «влада», «лідерство»; різні підходи до вивчення лідерства; основні положення сучасних концепцій лідерства, розвивати світогляд, формувати економічну культуру, виховувати цінності, необхідні в майбутній професійній діяльності.

Обладнання: роздатковий матеріал, опорні схеми.

Хід заняття

I. Організація студентів до заняття

II. Актуалізація опорних знань

Метод «інтерв'ю».

Викладач. Ви завершили навчальну практику на підприємствах. Візьміть інтерв'ю у свого товариша щодо підходу керівника до управління персоналом.

(Студенти беруть один у одного інтерв'ю. Викладач узагальнює їх відповіді)

III. Оголошення теми і завдань заняття

План

1. Поняття керівництво та лідерство.
2. Стилi керівництва, їх характеристика.
3. Суть поняття «влада».

Література

1. Божидарнік Т. В. Креативний менеджмент: навч. посіб. / Т. В. Божидарік, Н. В. Василик. – Херсон: Олді-плюс, 2014. – 498 с.
2. Менеджмент: навч. посіб. [Г. Є. Мошок, М. М. Ковальчук, Ю. В. Поканевича ін.]; за заг. редакцією Г. Є. Мошека. – К.: Ліра-К, 2015. – 550 с.
3. Чайка Г. Л. Самоменеджмент менеджера навч. посіб. / Г. Л. Чайка. – К.: Знання, 2014. – 422 с.

Ключові слова: керування, влада, вплив, лідерство, лідер, стиль керівництва, автократ, демократ, ліберал.

IV. Мотивація навчальної діяльності студентів

V. Виклад матеріалу (основна частина)

(Виклад матеріалу викладач здійснює за допомогою схем-опор)

При розгляді третього питання, яке студенти попередньо розглянули вдома, викладач наголосив на тому, що в його розповіді буде помилка. Завдання студента: знайти і виправити її.

VI. Висновки

1. «Асоціативний куш».

Викладач. Сформулюємо висновки до вивченої теми, за допомогою асоціативного куща. На таблиці ключове слово «лідер» підберіть асоціації.

(Студенти будують асоціативний куш і формулюють висновки)

2. Підсумкова вправа «Лідер моїми очима».

Викладач. Перед вами листочки, на яких написані окремі цінності людини. Оберіть ті, поставивши плюс, якими повинен володіти сучасний лідер. Вибір обґрунтуйте.

(студенти здійснюють ранжування цінностей, пояснюють свій вибір, формулюють висновки)

3. Відповіді викладача на запитання студентів.

VII. Завдання для самостійної роботи

Модель впливу керівника на підлеглого.

План-конспект бінарного практичного заняття

(дисципліни «Економічний аналіз» та «Фізичне виховання»)

Тема. Аналіз витрат на виробництво. Коригуюча гімнастика

Мета: систематизувати та поглибити знання з аналізу собівартості продукції, сформувати навички аналітичного дослідження витрат на одну гривню продукції, оцінити зміни структури собівартості за елементами витрат та калькуляційними статтями, розвивати логічне мислення, уміння слідкувати за своїми діями, дбати про здоровий спосіб життя, уміти використовувати знання з фізичного виховання під час професійної діяльності, сприяти формуванню економічної культури.

Кваліфікаційні вимоги:

студент повинен знати: зміст показників собівартості продукції, об'єкти, основні завдання аналізу, методику оцінки основних показників аналізу витрат на виробництво;

студент повинен вміти: проводити аналітичне дослідження витрат за елементами та статтями, витрат на одну гривню продукції, визначати вплив факторів на відхилення витрат, за результатами аналізу формулювати висновки та пропозиції.

Обладнання: роздатковий матеріал, «дерево знань», мольберт.

Хід заняття

I. Організація студентів до заняття

Викладач. На «дереві знань» є низка визначень. Зачитаю одне з них: Економічний аналіз вимагає інтелектуальних, моральних та фізичних зусиль, що в поєднанні приведе до успіху (Дідро)

Це дійсно так. Економічний аналіз показників вимагає знань, порядності, чесності і, зрозуміло, певних фізичних затрат в умовах ринку. Чим людина мобільніша, тим вона успішніша на ринку.

II. Оголошення теми і завдань заняття

III. Актуалізація опорних знань і перевірка вихідного рівня знань студентів

Економічний аналіз як і математика – це гімнастика розуму. А ми почнемо з гімнастики тіла і розуму.

1. Спортивна хвилинка.

2. Економічна розминка «Блискавка».

Викладач. На карточках ключові слова, розкрийте їх зміст.

(Студенти працюють над економічними термінами)

Відповідь повинна бути такою:

собівартість продукції – це виражені в грошовій формі поточні витрати підприємства на виробництво та реалізацію продукції;

витрати на одну гривню продукції – це відношення загальної суми витрат на виробництво і реалізацію продукції до вартості випущеної продукції. На зміну витрат на одну гривню продукції впливають відхилення в структурі та асортименті, рівень витрат на виробництво окремих виробів, ціни та тарифи на матеріальні ресурси, оптові ціни на продукцію;

елементи витрат – це однорідні за складом витрати підприємства, які характеризують використані ресурси незалежно від форми і місця їх використання;

калькуляційні статті – характеризують склад використання ресурсів залежно від напрямів і місця їх використання на об'єкт витрат.

IV. Практична частина

Викладач. «Дерево знань» складається з різних дисциплін: економіка, математика, менеджмент, економічний аналіз. Вам слід взяти завдання тільки з гілочки економічний аналіз. У середині «яблука» знаходиться ваша задача. Та для цього треба прикласти максимум зусиль. У житті нічого легко не дається

1. Вправа «Гусениця».

(Студенти напівприсядки крокують до «дерева знань», зривають «яблуко», у середині якого задача).

2. Розв'яжи задачу. Провести аналіз витрат виробничого підприємства «Світанок» (молочна продукція).

Таблиця Е.1 – Аналіз витрат на виробництво

Елементи витрат	Минулий рік		Звітний рік		Відхилення	
	Сума, тис. грн.	Питома вага, %	Сума, тис. грн.	Питома вага, %	Сума, тис. грн.	Питома вага, %
Матеріальні витрати	30 158	68, 84	31293	66, 69	+1135	-2,15
Витрати на оплату праці	6327	14,44	6428	13,69	+101	-0,75
Нарахування на фонд оплати праці	1391,9	3,18	1414,2	3,01	+22,3	-0,17
Амортизація основних фондів	4633	10,58	6343	13,52	+1710	+2,94
Інші витрати	1298	2,96	1448	3,09	+150	+0,13
Усього	43807,9	100,0	46926,2	100,0	+3118,3	-

(Викладачем подаються методичні рекомендації до розв'язування задачі)

Викладач. Наступну умову задачі Вам потрібно зібрати з частин.

3. Вправа «Рибалка».

(Студенти по черзі перетягують тіло повз гімнастичну лавку, «ловлять частини» задачі на магніт)

Викладач. Із впійманих «трофеїв» складіть умову задачі.

4. Завдання «Я аналітик». За нижченаведеними даними (**Таблиця Е.2**) необхідно: а) провести аналітичне дослідження витрат на одну гривню продукції; б) скласти висновки про результати впливу факторів на відхилення за рівнем витрат.

(Студенти, використовуючи мольберт, проводять розрахунки, здійснюють факторний аналіз, аналізують та доповнюють відповіді один одного)

5. Вправа «Йога» (хвилина релаксу).

Викладач. Наше життя дуже напружене. Людина повинна вміти керувати собою під час удач, невдач, банкрутства. На допомогу Вам прийде вправа «Йога».

(Виконання вправ студентами на матах під музику)

Таблиця Е.2 – Витрати на 1 грн. продукції

Показники	За планом	Фактичний випуск продукції			Фактично у діючих цінах
		За планом перерахованим на фактичний обсяг продукції	Фактично в цінах, прийнятих у плані	Фактично в цінах, прийнятих у плані при діючих цінах на матеріали, паливо	
Обсяг продукції в оптових цінах, тис.грн	8400	8470	8470	8470	8500
Собівартість продукції, тис.грн	6783	6864	6958	7145	7145
Витрати на 1 грн. продукції					

6. Завдання «Правильний шлях» (Аналіз собівартості виробу за статтями калькуляції підприємства «Веселка»)

Викладач. Перед Вами розрахована задача. Визначте відхилення показників від минулого періоду та від плану. Запропонуйте шляхи економії витрат для підприємства «Веселка».

(Студенти під музичний супровід виконують завдання на індивідуальних картках, обмінюються думками між собою)

7. Цифровий диктант.

Викладач. Пропоную твердження, якщо воно вірне ставите 1, хибне –0.

(Студенти виконують завдання, викладач оцінює)

VI. Підсумки заняття

Викладач. Таким чином, Ви переконалися, в економічному аналізі, щоб досягти успіху, треба бути знаючим, здоровим, здоровим морально, кмітливим. Фізкультура – це не просто виконання вправ, це спритність і логічність думки, вміння розраховувати свої сили і прагнути до успіху, перемоги. Ви знаєте вислів: В здоровому тілі – здоровий дух.

– Як Ви оцінюєте свою роботу на занятті?– Хто найкраще працював?

– Які побажання на наступне практичне заняття?

VII. Завдання для самостійної роботи

**Програма факультативного курсу «Шанс» з економіки
для учнів 9 класів загальноосвітніх навчальних закладів**

(Розробник викладач Стеблюк С. В.)

Пояснювальна записка

Програма «Шанс» пропонується для використання в системі шкільної освіти для учнів 9-х класів загальноосвітніх навчальних закладів з метою проведення профорієнтаційної роботи та ознайомлення із специфікою навчально-виховного процесу у коледжі.

Програма заснована на теоретичному матеріалі шкільного курсу економіки і враховує основні принципи системного, діяльнісного, розвивального, проблемного навчання та містить в собі: професійну спрямованість, науковість навчання, системність і послідовність, доступність, стимулювання позитивного ставлення школярів до навчання економічних дисциплін, формуванню у них пізнавальних інтересів.

Мета факультативу: ознайомитися із специфікою навчання у коледжі, зацікавити учнів вивченням дисциплін економічного спрямування та сприяти вибору професії.

Завдання факультативу:

- викликати інтерес до вивчення дисциплін економічного циклу, залучати учнів до творчої діяльності;
- сформувати чітке уявлення про майбутню професійну діяльність;
- формувати ціннісні орієнтації;
- виховувати почуття відповідальності, співпереживання, прагнення продовжити отримувати економічні знання.

Заняття проводяться один раз на місяць в позаурочний час (8 годин)

№ з/п	Зміст матеріалу	Кількість годин
1	Профорієнтаційна година « Економічні професії на освітньому ринку». Визначення особистих здібностей до підприємництва (заняття-моніторинг)	1
2	Лекція «Вступ до економіки. Ринок»	1
3	Інтелектуальне казино (економічна гра – вікторина)	1
4	Лекція-візуалізація «Товари та послуги»	1
5	«Стежками економічних задач»	1
6	Диспут «Споживання та заощадження»	1
7	Розробка проекту «Моє майбутнє підприємство»	1
8	Складання пам'ятки ділової людини	1

Список використаної літератури

1. Булашенко С. Д. Основи економіки. Розробки уроків. 10-11 кл./ С. Д. Булашенко. – Х. : Веста. Вид-во «Ранок», 2009. – 243 с.
2. Васильців Т. Г. Економіка малого підприємства / Т. Г. Васильців, О. І. Іляш, Н. Г. Міценко; за ред. д-ра екон. наук Т. Г. Васильціва. – К.: Знання, 2013. – 446 с.
3. Касьяненко Л.М. Економічна теорія: навч. госіб. / Л. М. Касьяненко. – К.: Цул, 2015. – 224 с.
4. Моя економіка : підручник для 8-9, 10 кл. / Л. М. Кириленко та ін. – К. : А.П.Н., 2006. – 283 с.

План-конспект проведення виховного заходу

Тема. У чому зміст життя людини

Мета: формувати ціннісну систему людини як регулятора її вчинків і поведінки, сприяти вихованню в студентів доброти, чесності, порядності, гуманного ставлення до оточуючих, закріпити уявлення студентів про моральні цінності людини, формувати економічну культуру, розвивати уміння аргументовано висловлювати свою думку, у доступній формі розглянути одне з філософських питань про «світ життя», виховувати почуття відповідальності за власні вчинки.

Очікувані результати

Після цього заняття студенти зможуть:

- аналізувати життєві ситуації та робити висновки;
- дотримуватися певних норм, цінностей у майбутній професійній діяльності;
- займатися самовихованням, що вплине на зміст їхнього життя.

Обладнання і матеріали: мультимедійний центр, клубок ниток із зазначеними «зупинками» життя, аркуші паперу для індивідуальної та колективної роботи, «мішечки щастя», відеоматеріал.

Коментар (актуальність теми)

Формування здорової, активної, життєрадісної особистості до майбутньої економічної діяльності є одним з головних завдань виховання. Підлітковий вік характеризується пошуком свого «Я», активним пізнанням світу і свого місця в ньому. Пропонується активна форма роботи зі студентами, яка допоможе їм пізнати себе, розібратися у важливих життєвих питаннях, зрозуміти світ життя, зберегти своє життя та оберігати життя інших. Обрані методи та прийоми допоможуть майбутньому спеціалісту реалізувати вербальні можливості при спілкуванні з контрагентами, сприятимуть саморозкриттю, формуванню особистої життєвої позиції.

Хід заняття

I. Вступна частина

Академнаставник. Кожен з нас знає просту істину – ми живемо. Але ми ніколи не замислювалися над змістом життя. Воно протікає ніби поруч з нами, повз нас, але настає час, коли ми бачимо – життя прекрасне.

(Відеосюжет «Краса навколо нас»).

II. Оголошення теми та очікуваних результатів виховного заняття

Тема нашого заняття – у чому зміст життя людини. Завдання, яке стоїть перед нами: дізнатися, як та для чого ми живемо, цінності життя.

Подумайте і продовжте речення «Від сьогоднішнього заняття я очікую...»

III. Основна частина

Академнаставник. Життя – як цей клубок ниток, насичене різними фарбами. В когось воно таке (показую великий клубок), а в когось коротке життя і ось таке (показую малий клубок). Але і це, і це життя має певний зміст, все залежить від людини.

У цьому клубку життя, до якого ми прагнемо, є все. А що саме? Запустимо його по колу і зупинимось на окремих моментах життя.

Зупинка 1. «Початок життя».

Народження. Це щаслива мить. Який був Ваш день народження? Ви отримали завдання запитати у батьків, який це був день: сонячний чи похмурий, ніч чи день.

(Відповіді студенти)

Звичайно, для родини ваше народження було найбільшою радістю. Ось які Ви були: біленькі і чорненькі, курносі, але щастям для родини.

(Презентую фото студентів в дитячі роки)

Якщо замислитись до цього часу юнацького, кого в житті Ви найбільше ображали? Певно, батька і матір. Могли кинути невдоволене слово, вимагати щось придбати, і я впевнена, дуже рідко Ви говорите «Дякую, мамо, тату».

От тому і звертається із закликом «Шануйте свою родину» сучасна письменниця Оксана Богачук.

(Студент читає поезію)

Родина, дорога родина,
Що може бути краще в світі цім?
Чим більше дорожить людина
За батьківський та материнський дім.
Що може бути краще за вечерю в домі
За батьківським міцним столом,
Де в шумнім гомоні в кожному слові
Все сповите любов'ю, а не злом.
Де можна більше зачерпнути любові?
Де взяти більше доброти?
Як в материнським ніжнім слові,
Як з батька щедрої руки.
Ідуть роки. Ви стали дорослими. Все зустрічається на вашому шляху.
Зупинка 2. «Добро і зло».

Академнаставник. Як говорить народна мудрість, добро починається зі слова людського. Про добро і зло багато сказано в літературі. Ви аналізували, які слова найбільше вас вразили?

(Відповіді студентів)

Академнаставник. Ви розповіли прекрасно, дотримуйтесь цього житті.

Які людські якості, на Вашу думку, найбільш важливі у вашій майбутній професії?

Академнаставник. Ваша професія – це початок Вашого майбутнього. Вона дає перспективи, ріст службовими «сходами». Було б бажання і упевненість в собі, треба вчитися і не падати духом, якщо щось не виходить. Та завжди пам'ятайте: Вам працювати з людьми, де велике значення має слово.

Добрі слова – позитивні емоції, злі і необдумані слова – рана на серці, негативні емоції. Слово – дотик до серця, воно може стати і ніжним, як

квітка, і живою водою. Мудре і добре слово дає радість, нерозумне, зле приносить біду, раниць душу. А як Ви спілкуєтеся між собою? Це запитання без відповіді: перерви, вулиці, маршрутні таксі. Скільки марних слів, негативних. А чи думали Ви як сприймаються вони оточуючими?

Що скаже психолог з цього приводу?

(Відеозвернення психолога до студентів «Вплив слова на людину»)

Академнаставник. Отже, слово і емоції тісно пов'язані. З давніх часів люди вдивлялися в обличчя один одного, хотіли цим вгадати настрій співрозмовника, його наміри, характер.

Необхідно кожному уміти «читати» емоційний стан людини, тим більше Вам працювати з людьми. Це допомагає спілкуватися між собою, знаходити особливий підхід до друзів, рідних. Основне, думайте, що говорите. Ви знаєте, в Біблії сказано: спочатку було слово і слово – це Бог.

Добро – широке поняття: це і праця, і милосердя і повага. Зло – ненависть, вбивства, крадіжки. – те, за що треба нести відповідальність. Але доброю людину робить любов, кохання.

(Читання вірша куратором під відеосюжет «Лебеді»)

Не можна в світі не любити,

Не можна в світі не кохати.

Життя неможливе, воно не існує,

Якщо наше серце любові не чує.

Отже, на життєвому шляху зустрічається любов і зрада.

Зупинка 3. «Любов і зрада».

Академнаставник.

Життя по-різному складається в людини,

Та це вже, як судилося кому.

В одних – воно, як пісня лебедина,

А в інших ... наче не було.

Кохання... Про нього мріють, його чекають. І ось воно прийшло до Вас. Таке ніжне, таке загадкове. Скажіть, якою Ви бачите свою половинку?

(Відповіді студентів)

Академнаставник. Шукайте свій ідеал, але шукайте в душі, бо, як правило, дивляться тільки на зовнішність. Ми сказали: кохання і зрада. А що таке зрада?

(Міркування студентів)

Академнаставник. Зрада – це широке поняття. Люди важко переживають зраду, але ще найважче пережити втрату, і найгірше – смерть. Бо таке життя: воно кидає з кутка в куток, ставить на коліна, а ви піднімайтесь і йдіть. Так ішов літературний герой Андрій Болконський з роману Льва Толстого «Війна і мир», який Ви вивчали з дисципліни «Зарубіжна література» на першому курсі. Він втратив кохану дружину і думав життя завершено.

(Відеосюжет «Уривок з фільму «Війна і мир» Л. Толстого)

Академнаставник. Ось бачите, природа і людина – єдине ціле. Людина – частина природи, це джерело, яке може давати натхнення. Коли важко на

душі, навчіться читати природу, а слова головного героя пам'ятайте: так жити треба, щоб бачили інші. З коханням пов'язане і наступне – щастя, але разом з ним і горе.

Зупинка 4. «Щастя і горе».

1. Вправа «Мішечок щастя».

Академнаставник. У мене два мішечки. «Мішок щастя № 1», «Мішок щастя № 2».

У мішок щастя № 1 Ваші батьки пропонували свої міркування про щастя. А цей мішок Ваш, як Ви трактуєте поняття «щастя».

(Зачитуються роздуми батьків і студентів)

Академнаставник. Що ж ми помітили? Поняття «щастя» у батьків – це і духовне, чесне Ваше життя, хороша робота, щаслива сім'я. Вони мислять конкретно, бо мають життєвий досвід, мудрість. А ваше поняття «щастя» більш романтичне. Виходить, життя – це велика школа. Недарма є різні притчі про щастя. Які Ви знаєте притчі?

(Студенти читають підготовлені притчі про людське щастя)

2. Психологічне анкетування.

Академнаставник. Визначимо, хто Ви в житті – «Капітан, Рульовий чи Пасажир».

Вам запропоновано низку запитань. Ваше завдання: відповісти «так», «ні», «не знаю», які оцінюються по-різному. У кінці підсумуємо загальну кількість балів.

(Проведення анкетування та узагальнення його)

Академнаставник. Беріть життя у свої руки, будьте капітанами в житті.

Поруч зі щастям йде горе: втрата людини, травми, необережність (на вулиці, транспорті, на воді). Можна сказати одне – береженого Бог береже. Бережіть себе, рідних, старайтеся бути співчутливими до тих, у кого горе.

Найбільше багатство людини – здоров'я. Отже, на нашій ниточці життя здоров'я і хвороби.

Зупинка 5. «Здоров'я й хвороби».

Я не дарма сказала про багатство «здоров'я». Це справді так! Цінить людина здоров'я тоді – коли захворіє. В українському етикеті здавна люди віталися «Доброго Вам здоров'ячка». За даними статистики 32 % молодих людей здатні до захворювання.

3. Вправа «Закритий мікрофон». Що може привести до хвороби молоду, працездатну людину?

(На парті 2 аркуші паперу)

Виберемо з одного ряду 4 студентів і з другого також. Підходите до листочків і напишіть по одній звабі, яка може привести до хвороб.

(Студенти записують міркування)

Неправильне харчування. Ненависть. Алкоголь і тютюн. Незаняття спортом. Наркотик. Лінь. Недосипання. Неконтрольоване кохання ...

(Узагальнення міркувань студентів)

Академнаставник. Я згідна з цим. Особливо мене вразило слово «ненависть», оскільки про алкоголь, тютюн ми говорили багато, а ось про

ненависть – ні. А ненависть руйнує душу. Перед вами поради «Як зберегти своє здоров'я».

(Студенти зачитують поради)

Академнаставник. На життєвому шляху є дуже чого багато: друзі, вороги, повсякденний побут, але цінності супроводжують Вас усе життя. Які цінності я маю на увазі?

Академнаставник. У народі говорять, що існують три цінності: хліб, мудрість, які даються із життя, праці та книг; жінка, яка не дає ниточці життя перерватися.

4. Вправа «Захист ідеї».

Робота проводиться в парах. Роздаються картки із висловленнями про значення, мету життя. 2–3 хвилини йде обговорення, потім студенти зачитують висловлення, пояснюють, як їх розуміють.

1. Наше життя – це те, що ми думаємо про нього.

2. Найвища із книг – книга життя, яку не можна ні закрити, ні знову відкрити за своїм бажанням.

3. Боротьба повинна мати гуманну мету.

(У процесі обговорення формулюються загальні принципи життя)

Академнаставник. Візьміть із собою у життя ці вислови. Людина повинна зрозуміти свою життєву мету, намітити шляхи її досягнення і йти до неї, поважаючи оточуючих, не залишаючи за собою руїни, тобто «за будь-яку ціну». Пошук сенсу життя, свого місця в ньому – дуже складна робота. Ця тема нескінченна. Кожен міркує по-своєму: залежно від віку, життєвого досвіду. Про все можемо сказати словами Григорія Сковороди:

Краще хвилька чесна, ніж цілий рік гидот.

Краще день один правдивий за безбожний рік.

Краще рік та чистий, ніж десять літ підлот.

Краще десять літ корисних, ніж безплідний вік.

Так сказав український філософ, а послухаємо філософів, науковців різних країн світу, які досліджують секрет життя.

(Відеосюжет, фрагмент із фільму «Секрет»)

IV. Заклучна частина. Вправа «Творчий проект мого життя»

Академнаставник. Пропоную кожному з Вас запропонувати власний творчий проект свого життя.

(Робота студентів над проектами, аналіз їх студентами та узагальнення академнаставником)

Академнаставник. Ось і підійшло наше заняття до кінця. Я вдячна Вам за нашу зустріч. Що найбільше Вам сподобалося на занятті? З якою тезою Ви не згодні?

(Відповіді студентів)

Академнаставник. Не схиляйтесь перед життєвими труднощами, не опускайте руки, не допустіть у своїй душі черствості, не розгубіть на дорогах життя свою людяність, залишіть добрий слід на землі, будьте справжніми людьми.

Наукове видання

С.В. Стеблюк, В.І. Староста

**ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ЕКОНОМІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ
МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ СФЕРИ КООПЕРАЦІЇ У КОЛЕДЖІ**

Монографія

Відомості про авторів:

Стеблюк С.В., канд. пед. наук, викладач Мукачівського кооперативного торговельно-економічного коледжу

Староста В.І., професор, докт. пед. наук, професор кафедри педагогіки факультету суспільних наук ДВНЗ «Ужгородський національний університет», e-mail: volodymyr.starosta@uzhnu.edu.ua

Формат 60x84/16. Умовн. друк. арк. 9,76. Зам. № 2. Наклад 300 прим.

Видавництво УжНУ «Говерла».

88000, м. Ужгород, вул. Капітульна, 18. E-mail: hoverla@i.ua

Свідоцтво про внесення до державного реєстру

видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції –

Серія 3т № 32 від 31 травня 2006 року

Стеблюк С. В., Староста В. І.

С-77 Педагогічні умови економічної підготовки майбутніх фахівців сфери кооперації у коледжі: монографія / С. В. Стеблюк, В. І. Староста. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2017. – 168 с. – Бібліогр.: с. 129-149.

ISBN 978-617-7333-29-5

У монографії розглянуто теоретико-методологічні засади економічної підготовки майбутніх фахівців сфери кооперації у коледжі. Обґрунтовано педагогічні умови, які забезпечують ефективність економічної підготовки (створення у навчальному закладі педагогічно орієнтованого творчого середовища; насичення змісту дисциплін економічного спрямування квазіпрофесійними завданнями і методами; забезпечення сприятливого адаптаційного періоду в навчальній діяльності студентів першого курсу, упровадження в практику роботи інноваційних методів виховання з метою формування ціннісних орієнтацій). Розроблено модель економічної підготовки майбутніх фахівців сфери кооперації, що включає взаємопов'язані блоки: концептуальний, змістово-діяльнісний, оцінно-результативний. Запропоновано й упроваджено окремі інноваційні методи навчання і виховання, визначено шляхи адаптації першокурсників до навчальної діяльності в умовах коледжу.

Матеріали монографії можуть бути рекомендовані науковим працівникам, викладачам, студентам, магістрам, управлінцям у галузі професійної освіти.

УДК 377.3:334.7 – 057.86 (043.3)

ББК Ч474р1:У208